

Yaratılan Kimlikler: Çerkeslerde Kadın Olmak

Sevda Arslan

The Hauntologic Imagination of Lesley Blanch: The Exotic Other, Mission Civilisatrice and Lost Objects in The Sabres of Paradise

Kerem B. Topçu

Güney Kafkasya'ya Dair Kaynaklarda Roma-Albanya İlişkileri

Gunay Aliyeva

Kafkas Adının Etimolojisi

Nusaba Yaqubova

No Matter How Close: Relationships of the Circassians with the State Apparatus in Turkey Setenay Nil Doğan

Language Policies and Minority Language Maintenance: The Case of Circassian in Turkey

Emre Pshigusa

Results of the Project "Cultural Diffusion of The Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis"

Alla Sokolova

Abrekler ve Devlet: 19.-20. Yüzyıllarda Kafkasya'da Şiddet Kültürü

Vladimir Bobrovnikov, çev. Semih Alkan

1820-1830'lu Yılların Diploması Odağında Kuzeybatı Kafkasya

Aliy Bijev, çev. Murat Topçu

Kitap İncelemesi / Book Review

Review of Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State by Vladimir Hamed-Troyansky

Sergey Salushchev

KAFKASYA ÇALIŞMALARI

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl 9 • Sayı 15 • Mayıs 2024

JOCAS Vol. 9 Number 15 May
2024
JOURNAL OF CAUCASIAN STUDIES

KAFKASYA ÇALIŞMALARI • JOURNAL OF CAUCASIAN STUDIES

15

ISSN 2149-9527

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA
ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 9 • SAYI/ ISSUE 15
MAYIS / MAY 2024

Kafkasya alışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

Yıllık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Annual International
Academic Journal / Международный рецензируемый научный
журнал

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

Cilt/Volume 9 • Sayı/Issue 15 • Mayıs/May 2024

<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>

E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya alışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir
dergidir. Yılda bir kez mayıs ayında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce
ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer
almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed annual
international academic journal, published in May. The publication
languages are Turkish, English and Russian. Author guidelines and
editorial policies on submission of manuscripts can be found on the
website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит раз в
год в мае месяце. Языки журнала – турецкий, английский и русский.
Порядок опубликования статей изложен на веб-странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat Topçu-Papşu

Editörler / Editors / Редакторы

Murat Topçu-Papşu, Jade Cemre Erciyes

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Circassian Warriors, Abdullah Frères, Constantinople, 1865

Baskı-Cilt / Printed by / Типография

Depoprint Dijital Bas. ve Renk San. ve Tic. Ltd. şti
Huzur Mh., Seyrantepe Oto Sanayii, Ahmet Bayman Cd., No 5, Sarıyer,
İstanbul

Papirüs Yayınları

Caferağa Mh., Albay Faik Sözdener Cd., İskele İş Hanı No 7/15. Kadıköy,
İstanbul

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN /
ИНДЕКСЫ НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi

Scientific Publication Index

Idealonline

Scientific Indexing Services

Scientific Indexing Services

Eurasian Scientific Journal Index

türk eğitim indeksi

Türk Eğitim İndeksi

ResearchBib

Academic Researches Index

Index Copernicus

J-Gate

Open Academic Journals Index

International Institute of Organized
Research (I2OR)

Directory of Research Journals
Indexing

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V.I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Jade Cemre ERCİYES, Dr, Asst. Prof, Istanbul Aydın University, Turkey

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark Center for Caucasus Studies at Øresund Un.

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Asst. Prof, Erciyes University, Turkey

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU, Asst. Prof, Istanbul Okan University, Turkey

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Vladimir BOBROVNIKOV, Prof, Institut of Oriental Studies, Russian Federation

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adyghea, Russian Federation

Madina HAKUASHEVA, Prof, Institute for Humanitarian Studies of The Kabardino-Balkarian Republic

Samir KHOTKO, Assoc. Prof, Adygean Republican Institute of
Humanitarian Researches Named after Kerashev, Russian
Federation

Ayhan KAYA, Prof, Istanbul Bilgi University, Turkey

Bekir KOÇ, Prof, University of Ankara, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan
Studies at the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State
University, Russian Federation

Valery SOKUROV, Candidate of Historical Sciences, Psychological
Institute Russian Academy of Education, Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et
Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLING, Prof, Malmö University, Sweden

Murat YAŞAR, State University of New York (OSWEGO), USA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 1-22 Yarattılan Kimlikler: Çerkeslerde Kadın Olmak [Created Identities: Being a Woman in Circassians]
Sevda Arslan
- 23-42 The Hauntologic Imagination of Lesley Blanch: The Exotic Other, Mission Civilisatrice and Lost Objects in *The Sabres of Paradise* [Lesley Blanch'in Hortolojik Hayalgücü: *Cennetin Kılıçları*'nda Egzotik Öteki, Medenileştirme Misyonu ve Kayıp Nesneler]
Kerem B. Topçu
- 43-60 Güney Kafkasya'ya Dair Kaynaklarda Roma-Albanya İlişkileri [Rome-Albanian Relations in Sources About The South Caucasia]
Gunay Aliyeva
- 61-74 Kafkas Adının Etimolojisi [On The Etymology of The Caucasus]
Nusaba Yaqubova
- 75-106 No Matter How Close: Relationships of the Circassians with the State Apparatus in Turkey [Türkiye'de Çerkeslerin Devlet Mekanizmasıyla İlişkileri]
Setenay Nil Doğan
- 107-136 Language Policies and Minority Language Maintenance: The Case of Circassian in Turkey [Dil Politikaları ve Azınlık Dillerinin Korunması: Türkiye'deki Çerkesçe Örneği]
Emre Pshigusa
- 137-166 Results of the Project "Cultural Diffusion of The Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis" [Rusya ve Türkiye Çerkeslerinin Kültür Yayılımları: Sanatsal ve Sosyo-Kültürel Analiz] Projesinin Sonuçları]
Alla Sokolova
- 167-204 Abrekler ve Devlet: 19.-20. Yüzyıllarda Kafkasya'da Şiddet Kültürü [Abrechs and the State: Culture of Violence in the Caucasus in the 19th and 20th Centuries]
Vladimir Bobrovnikov, çev. Semih Alkan
- 205-222 1820-1830'lu Yılların Diplomasi Odağında Kuzeybatı Kafkasya
Aliy Bijev, çev. Murat Topçu
- 223-228 Kitap İncelemesi / Book Review
Review of *Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State* by Vladimir Hamed-Troyansky
Sergey Salushchev
- 229-248 Kitap Tanıtımı / New Publications

Yaratılan Kimlikler: Çerkeslerde Kadın Olmak

Sevda Arslan*

Özet

Bu makale Çerkes millî kimliğinin tanımlanmasında kadına biçilen rolü toplumsal cinsiyet kavramı altında ele almaktadır. Çerkes ve Çerkes üst kimliğine atıfta bulunan Abhaz ve Abaza yazarlar tarafından Türkçe yazılmış romanlara dayanarak millî kimlik tanımlamasında; kadına yüklenen görevler, “kültür taşıyıcısı olarak kadın” ve “ideal kadın” başlıklarını tartışmaktadır. Azınlık, sürgün ya da göçmen topluluklarda kadın tanımlamalarına eklenen eğitmen, geleneğin uygulayıcısı/koruyucusu ve hafıza mekânı rollerini irdelemekte bu rollerin kaynağını sorgulamaktadır. Bunun yanı sıra mitleşmiş “Çerkes güzeli” tanımlamasına toplumsal cinsiyet açısından yaklaşmakta, yaratılmış güzellerin edebiyata yansımalarının izini sürmektedir.

Anahtar kelimeler: *Abhaz, Abaza, Adige, Kafkasya, toplumsal cinsiyet, roman*

Created Identities: Being a Woman among Circassians

Abstract

This article discusses the role which is assigned to women in defining the Circassian national identity under the concept of gender. Defining national identity based on novels written in Turkish by Circassians, as well as Abkhazians and Abazins who refer to the Circassian super-identity; it discusses the duties assigned to women, “women as bearers of culture” and “the ideal woman”. The article examines the roles of educator, practitioner and protector of tradition, and place of memory, which are incorporated into the definitions of women in minority, exile or immigrant communities, and questions the source of these roles. In addition, the article approaches the definition of the mythical Circassian beauty from a gender perspective and traces the reflection of created beauties in literature.

Keywords: *Abkhaz, Abaza, Adyghe, Caucasian, gender, novel*

* Sevda Arslan, Dr., Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Abd.
ORCID: 0009-0005-6281-0855. E-posta: bsevdaarslan@gmail.com
(Received/Gönderim: 22.04.2024; Accepted/Kabul: 30.05.2024)

Giriş

Kendini ırk, din, dil, gelenek, tarih, cinsiyet bağlarıyla ya da bağısızlıklarıyla tanımlama gayretine olan insanoğlu; ben kimim sorusuna verdiği yanıtın bireysel bir nitelik taşıdığını düşünse de tanımlamaları onun dışında etkenler tarafından sarılır, örgütlenir hatta dönüştürülür. Cinsiyet odaklı kimlikler de biyolojik cinsiyetin ötesinde bir yapılandırma sürecinin sonucudur. Doğumdan itibaren- hatta doğmadan-belirlenmiş, kabul edilmiş, biçimlenmiş beklentiler; biyolojik cinsiyetin netleşmesiyle birlikte bir giysi gibi giydirilir bireylere. Toplumsal cinsiyet çalışmaları, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı olduğunu vurgulasa da toplumlardaki genel kanı ikisinin aynı olduğu/ olması gerektiğidir hâlen. Bebeklikten itibaren biçilen roller, toplum tarafından belirlenir ve bireyler bu role uygun davranışlar sergileyerek “ideal” olurlar. İdeal kadınlık ve erkeklikler, toplumsal cinsiyet algılarıyla pekiştirilir. Fatmagül Berktaş, erkek egemen kültürde kadınların özne değil nesne olduğunu; simgeleyen değil simge olduğunu; etkin erkeklikle, edilgen kadınlığın ideolojik bir yaklaşım olduğunu savunur (Berktaş 15). Bu yazıya konu olan Çerkes kadınları da bir yaratım sürecinden geçer. Çerkes erkekleri için de benzer bir yaratım söz konusudur çünkü kadına dair her çözümleme, erkek kimliğinin çerçevesini çizerken; erkeğe dair her çözümleme de kadın kimliğinin sınırlarını belirler. Çerkesler söz konusu olduğunda bu ve benzeri savlar yine Çerkeslerin kendisi tarafından yersiz hatta mesnetsiz bulunur. Çerkes kadınının konumu, başka ırklara mensup kadınlarla karşılaştırılarak ehven-i şer bulunduğu için kadın ve erkek arasında bu tür bir ayrıma gidilmediği savı, bir antitez olarak üretilir. Setenay Nil Doğan ise karşıt bir noktadan ele aldığı makalesinde Çerkes kadınları hakkındaki yorum ve belirlemeleri kadınlardan çok Çerkes erkeklerinin yaptığını işaret eder (Doğan 53). Atlı da milliyetçi bakış açısında,

kadının erkeklerle bağlarına göre tanımlandığını belirtir (Atlı 191).

Kurgusal da olsa bütün anlatılar bilinçli bir söyleme biçiminin ürünüdür. Sosyal çevreyle biçimlenmiş, toplum temelli; ideojiler, değer yargıları, inançlar, bakış açısı hatta coğrafya anlatıcının hikâyesine girer. Bilinçli ya da bilinçsiz, açık ya da örtük olsun her metnin bir amacı vardır. Yazarlar öykülemelerle bu amacı bambaşka biçimlerde sunabilir. O hâlde edebî metinler yalnızca estetik bir zevkin ürünü değil bireyin ya da toplumun bilinçaltının ürünleridir aynı zamanda. Bu yazıda “yaratılmış” Çerkes kadınlarının edebî metinlerde nasıl yer aldığı, edebiyat aracılığıyla kimlik tanımlayıcısı olarak nasıl pekiştirdikleri; kölelik/ cariyelik, güzellik, namus, gelinlik, değer ve korkusuzluk başlıkları altında incelenecektir. Makale çerçevesinde ele alınan romanlar Çerkes, Abhaz, Abaza¹ kökenli yazarlar tarafından yazılmış –Çerkes üst kimliğine atıfta bulunan- romanlarla sınırlandırılmıştır. Yazının iddiası, bu etnik kökenlerden gelen kadın ya da erkek yazarların kalıplaşmış kadın karakterler yaratma eğilimde olduğudur. Romanlarda kadınlık için kullanılan ideal kimlik tanımlamalarında “öteki” bir ölçüttür. İdeal olan geleneğe uygun kadınlardır, bu kadınlar kültürün koruyucusu ve üreticileridir. Güzel, saygılı, sadık becerikli, çekici, zayıf, titiz, az ama öz konuşan hatta suskun, acısını sessiz yaşayan, geleneğe bağlı, cinsellikten sıyrılmış kadınlardır. Bu özelliklerden azade kadınlar ise makbul değildir.

Köleler, Cariyeler

Dünya edebiyatlarında yer eden cariyeye motifi, genellikle şarkiyatçı bir çizgide alımlanan masalsi kadın

¹ Çerkes, Abhaz, Abaza, adlandırmaları roman yazarların kendini ve karakterlerini nasıl tanımladığı esas alınarak kullanılmıştır.

betimlemeleriyle yüklü bir motiftir. Schick, *Çerkes Güzeli Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni*'nde Batılı yazarların harem algısını Çerkes kadınları özelinde okur. Çerkes kökenli kadın köleler, Batılıların köle algısına uymazlar çünkü beyazdırlar ama öte yandan Doğulu ve esirdirler (Schick 13). Yüzyıllardır süren köle ticaretinin kurbanları olan bu kadınlar, kimi zaman zorla kimi zaman kendi istekleriyle ailelerinden alınıp köle pazarlarında alenen satılan metaldır. Abhazy'a'dan (Evliya Çelebi 2: 128), Kırım'dan (Evliya Çelebi 7: 522) İstanbul'daki köle pazarlarından (Toledano 101) kolaylıkla satın alınan bu kadınlar için en büyük talep, köleliği kaldırmaya çalışan sarayın bizzat kendisinden gelmektedir.

Yüzyıllardır var olan harem Çerkesleri, uzun süre benzer ifadelerle anlatılarak güzel Çerkes köle imgesi oluşturulur. Bu noktada imge ve edebiyat arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur; var olan imge edebî metinlere sirayet ederken edebî metinler imgenin yeniden üretilip yaygınlaştırılmasını sağlar. Özellikle 1864 Büyük Çerkes Soykırım ve Sürgünü sonrasında İstanbul sosyal hayatın göbeğinde devam eden köle ticareti, edebiyatta hızla yer edinir. Hem Avrupalı şarkiyatçılar hem de bazı Türk romancılar Çerkes kadınına abartılan güzelliğin etkisiyle cariyeye, arzu nesnesi, kıymetlenen yatırım gözüyle bakarlar. İlginç olansa aynı etnik kökene sahip yazarların romanlarında da ötekinin bakışına benzeyen-cinsellikten azade edildikten sonra- unsurların bulunmasıdır. Tanzimat I. Dönem yazarlarından Ahmet Midhat ve Samipaşazade Sezai, bu motifi işleyen Çerkes kökenli yazarlardandır. Yarattıkları roman kahramanları, cariyeye motifinin güçlü birer örneği olarak köle ticaretinin resmîyetini edebiyat dünyasına ilan etmiş olurlar.

Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*'te esir pazarlarında satılan çocuk yaştaki Dilber'in hikâyesini anlatır. Tophane iskelesinde başka esirlerle görülen bu kız çocuğu, kafesteki bir kuş gibidir. Dayak, kırbaç, baskı, aç bırakma, hakaret ona

ve diğer esir kızlara sıklıkla uygulanan şiddet biçimleridir. Romanın ilk yarısında çocuk Dilber, “daha iyi” bir esirlikten başka çare düşünemez. Dilber büyüdüğünde esirliğin bedenine yönelen tehdidiyle de tanışacaktır. Satıldığı ikinci evin genç beyi, Dilber’in güzelliğini fark eder.

Bu kollar... Bir tatlı ilkbahar sabahında cam mavisi renkli gözüne karşı seherin gül renkli kapılarını açar gibi görünen nurlu sütunlarını andıran bu kollar... Aşağıya doğru meyli belli olur şekilde yuvarlakça omuzlar... Üzerinden geçen asırların darbelerinden kurtularak bütün tazeliği ve körpeliğiyle güzelliğin harikalarını gösteren Yunan'ın mermerden heykellerinde görülebilen bu göğüs... (Samipaşazade Sezai 67).

Çerkes güzeli imgesine uygun betimlenen Dilber, genç bir kızdır artık. Sevdiği erkek de onun bedeninin arkasındaki ruhu görür. Dilber güzelliğinin farkında olmasa da kadınlığını kullanmasa da esirliğin lanetinden kurtulamaz. Güzelliği ölçüsünde belaya bulaşır, kaçamayacak kadar masumdur. Hem *Sergüzeşt*'te hem *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de anlatılan esir Çerkesler güzeldir ancak Dilber, kırılğan yanlarıyla; Canan² dil zekâsıyla da anılır. Bu döneme kadar çoğunlukla köle, cinsel obje olarak görülen kadınlara yeni özellikler yüklenir. Saray ve konak haremelerindeki Çerkes kadını varlığının sayısal çokluğu roman yazarlarının değindiği konular arasındadır bu noktada dikkati çeken ise bu durumun aynı anda hem gurur kaynağı hem de trajik olarak görülmesidir. Dilber ve Canan kadar derinlikli olmasa da esir kadınlar anlatısı, romanlarda yer bulur. *Sahra 1911*'de Övür, İstanbul'a gelen Şeyh Şamil'i görmek için kapılara yığılan Kafkasyalı kadınlarının çokluğu anlatılır (Övür 11). *Setenay* romanında haremde birbirine destek olan Çerkeslerin varlığından söz edilirken (Erşan, *Setenay* 33) *Genar*'da

² Felâton Bey ile Râkım Efendi

Kafkasya insan ticareti ağının büyüklüğüne değinilir (Çelik, Genar 77).

Çerkes kadınlarının mitleşmiş güzelliği Osmanlı halkı arasında da duyulmuştur. Hayri Ersoy'un üçlemesinin ilk romanında köle ticareti ve ötekinin gözünde Çerkes kızlarının güzelliği anlatır (Ersoy, Sürdüler 157). Cariyeliğe, köle ticaretine değinen tüm yazarlar, ufak tefek ayrıntılarla köleliğin zararlarını anlatsalar da kadınların güzelliğine değinmeden geçmezler. Bu kadınların hepsi güzellik normlarına uygundur. Canan ve Goşe³ karakterleri köle olsalar da "şanslı" addedilirler. Evlerine bağlı, güzel, uyumlu, yetenekli ideal cariyelerdir. Eğitildikleri için değerleri artar. Kendi şartları içinde "en üst" noktaya varmışlardır. Sami Paşazade'nin Dilber ve Lider Erşan'ın Setenay karakterleri ise "şanssız" grupta yer alır. Setenay güzel bulunmaz çünkü Çerkes güzeli imgesine uymaz. Dilber imgeye uygun bir karakter olsa da dayak yer, hor görülür, hakarete uğrar. Her iki karakterin de aşklarını yaşamasına izin verilmez. Samipaşazade Sezai, Canan karakterinin aksine konuşmayan, hayır diyemeyen yaşama sevinci olmayan esirleri anlatmayı seçer. Yazar diğer tüm yazarlar gibi Çerkes kadını imgesini güzellik bağlamında pekiştirirken bu güzellikle perdelenen vatan ve dili özlemine, fiziksel şiddeti ve psikolojik aşağılanmaları anlatır. Canan'ın, Dilber'in, Devlethan⁴'in, Şemsinaz'ın⁵ gerçek isimleri bilinmez; Setenay ve Goşe'nin isimleri de değiştirilmiş ve kendi isimlerini kullanmaları yasaklanmıştır. Söz konusu romanlarda insan ticaretinin -belli ölçülerde- hâkimin değil, mağdurun gözünden aktarıldığı görülür. Şarkiyatçı romanlarda görülebilen haremde olmaktan mutluluk duyan kadınların aksine bu durumu

³ Setenay

⁴ Tanrının Çorbasını İçmiştik

⁵ Sürgün Sessiz Ölür. Bu romanda Şemsinaz, Osetya kökenli bir Çerkes olarak tanımlanır.

kabullenmeyen kadınlar da anlatılır. *Sürgün Sessiz Ölür*'de Marisa, Abhaz ve Adıge beylerinin kızlarının hareme alınmasını Kafkasyalıların evlenme geleneğine uygun bulmaz (Ersoy, *Sürgün* 74). Öte yandan aynı romanda aileleri tarafından Osmanlı sarayına yetiştirilmek üzere gönderilen küçük kızlara da değinilir (Ersoy, *Sürgün* 139). Bu noktada kızların gönderilmesi kararı erkeklerindir, onları konaklara taşıyanlar da yine erkeklerdir. Haremde gelecek vadedecek kızları ailelerden alarak saraya ve konaklara götüren aynı etnik kökenden köle tacirlerine, birkaç roman dışında yer verilmez. Bu kimlikte görülememesi istenen bir gerçek gibidir. *Anzure* ve *Zorunlu Göç* romanlarında ise köle tacirleriyle mücadele eden, Çerkeslerin kadınlara değer veren bir topluluk olduğu vurgusuyla kahramanlaşan erkek karakterler yer alır. Bu karmaşanın ortasındaki kadın ve kız çocuklarının hisleri ve sergüzeştleri ise anlatılmaz. Jenkins, kimlik tanımlamalarında ötekinden ayrılma ve ötekine benzeşme çabasının varlığına değinir (Jenkins 19). Yazarlar da kimlik bilincini oluştururken bu ölçütü sıklıkla kullanır. Ersoy, konaklardaki harem kadınlarının karşısına bağımsız Çerkes kadınlılarını yerleştirir, böylelikle millî kimliğe uygun Çerkes kadını çizer. Abhaz gelini olan Janset, bir Çerkes'tir. Ona göre İstanbullu hanımlar örtünmek zorundadır, evden çıkmaları zordur. Oysa Çerkes toplumunda kaç-göç yoktur ve kadınlar yüzlerini örtmezler. Roman kahramanı, geleneklerin keskin sınırlarına rağmen Çerkes kadınlarının kendi aralarında özgür olduğunu (Ersoy, *Çöl* 205) söyleyerek ehven-i şer durumunu işaret eder.

Romanlarda bahsi çok da geçmeyen, geçmesi uygun bulunmayan harem kadınları, Batılı yazarların harem anlatılarından farklı olarak cinsellikten azadedir. Bu romanlarda bireysel kadın hikâyelerinden çok biz bilincinin öne çıktığı, haremi alt üst eden fettan ve güzel cariye yerine güzelliği baki olmak kaydıyla mağdur, mağrur kadınların

hikâyeleri yer alır. Bir kimliğin yüzü olan kadınların her anlamda saf olması beklenir ve karakterler toplum bilincine göre şekillenir.

“Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana”

Nedim

Etnik kökene dayalı anlatımları seçen yazarlar, millî bir kimlik oluştururken uyumlanmaya çalıştıkları toplumların kendileriyle ilgili kimi yargılarını benimsemiş kimisini ise şiddetle reddetmiştir. Saray ve konak haremlelerinden halka yayılan ve kabul edilen ideal güzellik algısı onaylanan ve sürdürülen bir anlatı olarak romanlarda yeniden can bulur. Bu öylesine benimsenen bir özelliktir ki güzelliğin tescili için Çerkeslik kullanılır. Seyfullah Dağistanlı, müstear isimle yazdığı romanında, “Her güzel kızın babaannesi biraz Çerkestir.” diyerek ironik bir yaklaşımla- Çerkes olduğu müphem- modern kadınların bile bu yola başvurduğunu anlatır (Antigen 187). Uzun saçlı, beyaz tenli, sarışın-kumral, ince belli, zarif olarak tanımlanan Çerkes kadınları, bu ölçütlere göre dikilmiş ırksal kimlik elbisesini neredeyse bütün romanlarda giyerler.

Karlı Dağın Âşıkları romanında soylu Albina âdeta insan ötesi bir varlık olarak tanımlanır. Alt sınıftan gelen kızlar onun güzelliğiyle büyülenirler.

“Kız ise büyülenmiş gibiydi. Karşısında kanlı canlı bir insan değil de, sanki semavi bir varlık duruyordu. ‘Ne kadar beyaz, ne kadar yumuşak ellerin var, bir avuç kar gibi,’ dedi. ‘Sen çok güzelsin, daha önce senin gibi birini hiç görmemiştim.’ Albina gülümsedi” (Reşat, Karlı 113).

Romanın önemli bir bölümünde Albina, güzelliği dışında hiçbir vasfıyla öne çıkmaz. “Övünmek için söyleyemiyorum ama

belimin çevresi 47 santimetredir. Kilo alınca 49 santimetreye çıktı.” (Reşat, Karlı 10) diyen Albina annesi tarafından kilo almaması konusunda uyarılır. Onun güzelliği asil soyuyla bağlantılıdır (Reşat, Karlı 139). Albina ilerleyen zamanlarda toplum yararına çalışmaya başlasa da onu Albina yapan ilk özelliği güzelliğidir. Neredeyse tüm romanlarda benzer bir anlatım görülür. Bir Çerkes kadını güzel ve cesur, güzel ve ahlaklı, güzel ve beceriklidir. Bunun aksi düşünülemez. *Kağıttan Gemiler*’de incecik, asaleti saçlarından belli kadınlara (Atçı 63) *Narıçko’nun Atı*’nda beyaz ve narin kızların bellerine taktıkları korselere değinilir (Atalan 52). *Genar*’da Dane dans ederken güzelliği nedeniyle tüm ilgi ona yönelir ve yapılan deju (nakarat) yankılanır, (Çelik, Genar 256) Gubate ise taş bebek gibidir (Çelik, Genar 277). *İçimdeki Nehir*’de Mazenef, kelebek ve kuğu benzetmeleriyle betimlenir (Özkan Oğuz 69). *Atlılar*’da Setenay’ın rakibi Rus Alisa, Setenay’ı baş edilemeyecek kadar güzel bulur (Kılınçvuran 229).

Çerkes kadınlarının güzelliği kendi ırkları kadar başka ırkların da takdirini kazanır. Nuriye Özşahin, *Elbruz’un Gözü* romanında Abaza ve Çerkes kızlarının eşlerine ve onların ailelerine gösterdikleri saygı nedeniyle daha da değerli bulduklarını aktarır (Özşahin 23). Yazar bu özelliklerden övgüyle söz eder oysa Genel, *Tanrının Çorbasını İçmiştik* romanında Kayserili hacıağaların Çerkes kızlarını alarak güzellik, itaat, görgü ve terbiye beklentilerini tatmin etmeye çalıştığını belirterek söz konusu algının kadınlara zarar verdiğini gösterir (Genel 33). Aynı romanda güzel, terbiyeli ve ahlaklı bir Çerkes kıızıyla evlenmek isteyen Emin, arzu ettiği evlilik gerçekleşmeyince kadınlara Rus dölü, diyerek onları aşağılamaya başlar (Genel 102).

Yazarlar yaşı ne olursa olsun güzel, ideal beden ölçülerine sahip, dinç, uzun saçlı, beyaz tenli, zarif, süzülen kadın anlatılarına yer verirler, bu özellikler âdeta bir ırksal tanımlamaya dönüşür. Kadınlar kimin gözünden anlatılırsa

anlatılsın bu özellikler değişmez, çirkin kadın yoktur, her kadın “semavi bir varlık”, bir perî sûrettir.

Zor-Namuslu Kadın

Şarkiyatçı romanlarda kolayca ulaşılan fattan cariyelerin aksine erkeklere kök söktüren ve elde edilmesi zor kadınlar çizilir romanlarda. Bu “zor kadınlık” geleneğin onlara biçtiği rollerden biridir ve roman kadınlarının kendisince de onaylanır. Yazar kadın ya da erkek olsa da zor- namuslu Çerkes kadını algısı ayıdır. Bu kadınlar -kendilerine sorulduğu durumlarda- istemedikleri erkekleri reddederler. Kafkas kadınları, geleneğe uygun yaşamayan erkeklerle evlenmezler. *Genar* romanında yan bir hikâyede Akanda, geleneklere uygun davranmayan Haus’u reddeder. Zengin ancak kibirli Haus, reddedilince Akanda’yı kaçırmak ister. Akanda “Karşımda beni kaçırabilecek bir yiğit göremiyorum” diyerek geleneğe saygısızlık eden Haus’u utandırır (Çelik, Genar 191). Çelik, Akanda’ya ulaşmanın zorluğunu artırmak için bir kez de babasının dilinden kızının âdet bilmeyen bir adamla evlenmeyeceğini söyletir. (Çelik, Genar 192). Kadınların seçimlerinde geleneğin etkisi belirgin biçimde hissedilir. *Hapago*’da Çerkes kızlarının, ailesinin öcünü alamayan erkeklerle evlenmediği anlatılır (Ilıca 41). *Rüzgâr Kokulu Atlılar*’da Gupse bir Prens’in oğlunu (Reşat, Rüzgâr 29); *Genar*’da Gubate, Genar’ı reddeder (Çelik, Genar 295). *Savaş Nesilleri*’nde Dişebzu boş sözlerle kandıramayacak ciddi bir kızdır (Çelik, Savaş 125). *Ay Işığım* romanında Feride’ye şaka yapmaması ve ciddi olması uyarısı yapılır (Binel 203).

Kafkas coğrafyasında kadının değerini ve kültürün farkını ortaya çıkarmanın yollarından biri kadınların eş seçiminde özgür olduğunu belirtmek olsa da *Şovda* ve *Tanrının Çorbasını İçmiştik* romanlarında bunun aksi görülür. Gelenek ve istenmeyen evlilik karşısında duran sınırlı sayıdaki kadın;

Şaheser, Tanrının Çorbasını İçmiştik, Hâkim Devlet, Asker ve Tüccar romanlarında yer alır. İstedikleriyle evlenen, boşanmayı göze alan, diğerlerine göre nispeten etkin kadınların anlatıldığı bu romanlarda da kadınlar, ev ve el işlerini ihmal etmez, ahlaklıdır, her şeye göğüs gererler ve yine güzellerdir.

Namus kusursuz kadınların değişmez özelliğidir. *Genar* romanında bir din adamı, haremlik selamlık olmayan bu coğrafyada kadınları erkeklerle bir arada ama son derece ahlaklı görünce şaşırır (Çelik, *Genar* 133-134). Rus kadınları serbesttir ama Çerkes kadınları namusludur, sadıktır, damarları “alkolsüz, temiz kan” ile doludur (Ilıca 110). Kadınlar namus konusunda da öteki ölçütüyle tartılırlar. Kefenin bir gözünde öz, saf ve dürüst Çerkes kadınları; diğerinde yozlaşmış, yabancı, saflığını yitirmiş, hain “ötekiler” vardır.

Kadın cinselliği, bu romanlarda bir tabudur. Birkaç roman dışına kadınlar bu konudan azadedir. Çerkes kadınları birer Meryem gibidir (Arslan 375). Cinsel çekim yalnızca *Tanrı'nın Çorbasını İçmiştik, Capon Çayevi, Karlı Dağın Âşıkları* ve *Kölelik Dönemeci* romanlarında görülür. *Capon Çayevi*'nde istisna olarak ideal Çerkes kadını özelliklerine uymayan “ahlaksız” bir kadın yer alır. *Karlı Dağın Âşıkları*'nda ise bir köle ahlaksızlıkla bağdaşır. Ahlaksız ya da zalim olarak tanımlanabilecek kadınlar ya köle soyundandır ya yarı Çerkes'tir ya da yozlaşmış soyludur. Yine sınırlı biçimde betimlenen erkek cinselliği ise ahlaksızlık olarak tanımlanmaz. Üst sınıftan ya da orta sınıftan ari bir Çerkes kadınının ahlaksızlık yapması olası değildir. Şu hâlde toplumsal sınıf da bir kimlik belirleyici olarak kadın kimliğinin yanına eklenir.

Çerkes Gelini

Çerkeslerin kendileri kadar muhatap oldukları toplumlar tarafından da bilinen ve onaylanan Çerkes gelini imgesi, romanların sıklıkla başvurduğu bir kimlik tanımlayıcısıdır. Romanlardaki kadınlar bekâr ve gençse kolaylıkla dış sosyal mekânlarda; dul ya da evliyse çoğunlukla mutfak, ev, en iyi ihtimalle avluda; yaşlıysa nispeten kararların verildiği toplantılarda da yer alırlar. Yaş ve medeni durum mekân ögesiyle birleşerek farklı Çerkes kadını temsilleri oluşturur. Gençler güzellik ve zarafet; evli kadınlar saygı, beceri, fedakârlık; yaşlı kadınlar saygı ve otorite timsali olarak pekiştirilir. Üç farklı medeni durum üç farklı ideal Çerkes kadını temsil eder. Özellikle evli kadınlar üzerinden oluşturulan Çerkes gelini imgesi keskin köşeleri olan bir imgedir, toplumsal cinsiyet algısı evlilikle belirginleşir. Ev içi emeğin saygı ve suskunlukla harmanlandığı bu imge, tüm zorluklara rağmen güler yüzlü ve güçlü olan kadınların idealize edildiği bir biçimde sunulur. Bu durum hem Çerkeslerce hem Türklerce takdir edilir, böylelikle varlığından hoşnut olunan bir yüz sergilenir.

Osman Çelik'in romanlarında ideal gelinliğin neredeyse bütün ölçütleri görülür. Yeni evli, uzun zamandır evli ya da dul kalmış bir gelin, yaşı ne olursa olsun gelinlik vasfını ölene dek taşır. *Genar*'da Bastı ailesinin gelini olan Libe yıllardır süren evliliğine rağmen kayınpederinin yanında hiçbir zaman oturmaz, yemek yemez ve onunla konuşmaz.

- Vo sınıs! Mıde kapl! (Ey gelinim. Baksana!)

Libe, bir an titredi. Tereddüt içinde Dadu'ya yaklaştı. İki elini önünde bağlayarak, hafifçe eğildi. Dadu, adeta yalvarır gibi bakıyordu. Gözkapakları iyice çökmüştü.

- Saygı göstererek bugüne kadar önümde konuşmadın. Yeter artık! Ölmeden önce sesini duymak istiyorum" (Çelik, *Genar* 196).

Genar'da yer alan bu bölümde de görüldüğü gibi gelin, kayınpederinin son anına kadar ona sesini duyurmaz. Libe, kendi oğluna kız isteneceği zaman aile içinde yapılan toplantıya gelin olduğu için katılmaz. Oğluyla ilgili konuşulurken büyüklerin yanında olmaması gerektiğini bilir (Çelik, *Genar* 459). Libe kocasıyla ve çocuklarıyla aynı anda aile büyüklerine görünememeye gayret eder. Hep kapının arkasındadır ama neredeyse hiç görünmez. Aynı romanda Bastıların eski gelinlerinden Thaçes, kocası Sutar öldüğünde âdetler gereği yasını belli etmez. Yaşlı ve dul olmasına rağmen gelinlik sıfatı onu bundan alıkoyar. Serinin devamında yeni evlenen Sas, eşini kaybeder ama Bastı sülalesinden olan babası, kızını -artık bir ailenin gelini olduğu için- kendi evine almaz. Onun yeri ölmüş olsa da kocasının ailesinin yanındır (Çelik, *Zorunlu* 225). Sosyal kabul ve toplumsal cinsiyet algısının kusursuz örnekleri bu gelinler, ideal gelinliğin vücut bulmuş hâlleridir. Benzer anlatılar başka romanlarda da görülür. *İçimdeki Nehir*'de evin gelini geleneğe gönülden bağlı, zarif ve uyumludur. Aynı romandaki Mazenef eşini kaybetmesine rağmen evlenmez, kayınpederinin evinde kalır. Sınırsız bir sabra, beceriye ve sadakate sahiptir. *Rüzgâr Kokulu Atlılar*'da Guaşedağ, üvey çocuklarını öz anne sevgisiyle büyütür, kocası ölse de ailesinin yanına dönmez. *Elveda Çerkesya*'da gelinler ancak Cabir Efendi ölüm döşeğindeyken onunla konuşur. *Kağıttan Gemiler*'de Denef bir saygı göstergesi olarak kayınpederinin karşısında susar. Gelinler, geleneğe o kadar bağlılardır ki en zor şartlarda bile görevlerini asla ihmal etmezler. Sürgün sırasında bile büyüklere saygı gösterip yanlarında oturmazlar. Gemilerde ayakta ölürlere (Çelik, *Zorunlu* 148). İçi kan ağlasa da ayakta duran, bir damla gözyaşı dökmeyen, şikâyet etmeyen bu kadınlar acının karşısına bir dağ gibi dikilir. *Rüzgâr Kokulu Atlılar*'da Setenayguaşe ne kocasına ne oğluna

ağlar. *Kafdağı'nın Ateşi* romanında da Zızıv şehitleriyle gurur duyar. *Zişan*'da, Zişan karakteri acısını gülümsemeye perdeler (Tokuç Balbay, Zişan 47).

Geleneği yaşamın özü olarak yorumlayan gelinler, toplumsal kuralların mirasçısı, bekçisi ve taşıyıcısı olarak görürler. Deniz Kandiyoti *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*'da pek çok etnik kültürde kadınların kültür taşıyıcısı olarak görevlendirildiklerini ve kimliğin yeniden üretiminde belirleyici olduklarını söyler (Kandiyoti 163). Benzer bir görevlendirme Çerkes kültüründe de görülür. Duyguyu değil geleneği seçen ve yaşayan âdeta robotlaşan bu kadınlar, ölüm karşısında bile kurallara bağlı kalır. Evlilikle ilgili sosyal kabuller, gelinlere yüklenen bu sorumluluklar ve tüm sorumlulukların kusuruz biçimde yerine getirilmesi, mükemmellik tasarımının bir sonucudur. Gelinler aksi düşünülmemeyecek biçimde geleneğe bağlıdır ve "Çerkes gelini" nişanını göğüslerinde mutlulukla taşırlar.

Değerli Kadın

Sarebiy, *Çerkesler ve Gelenekleri* kitabında bu kültürün bir parçası olan kadına, Adige kadını ve Adige annesi olduğunu bilmenin yeterli olacağını savunur. Ona, başka şeylere ihtiyaç duymadan hâlihazırda değer veren budur (Sarebiy 115). Roman yazarları da Çerkeslerin kadına değer verdiğini göstermek için didaktik bir üslupla toplumda kadının yerini anlatan bölümlere sıklıkla yer verirler. Osman Çelik *Kazanuko Jabağ*'da geleneğe bağlı "kusursuz Çerkes"i oluştururken ana karakterin aracılığıyla "gerçek" Çerkeslerin kadına ne kadar değer verdiğini, vermesi gerektiğini de anlatmak ister ve kadına saygı duyan Çerkes erkeği modeli çizer. Geleneklerin kurguya aktarımı biçiminde tasarlanan romanda her şey idealize edilir. Bu idealizm, didaktik bir üslupla olması gerekeni işaret eder. Zorla kız kaçırma, çok eşlilik gibi Çerkeslerde var olduğu pek de kabul görmeyen davranışların

yanlışığına dikkat çekilir. Kazanuko, kadına yardım eder ve ona değer verir. Kadınlar; anadır, bacıdır, eştir (Çelik, Kazanuko 128) ancak bu sözlerin kendisi bile kadını yine bir erkeğe bağlayarak değerli kılar. Birey olduğu için değil; birinin karısı, annesi, kardeşi olduğu için değerlidir kadın.

Kadına değer verildiğini göstermek isteyen romanlarda “Çerkes kadınları”, “Kadınlarımız” diye başlayan bölümlerde kadına saygı göstergesi olarak; kadınları görünce attan inme (Çelik, Kazanuko 173), otururken ayağa kalkma, kadına sesini yükseltmeme (Kılıçvuran 137), kadının kendi soyadını kullanabilmesi (Soykan 84) özellikleri öne çıkarılır. Öte yandan *Savaş Nesilleri*’nde yabancıların Çerkes kadınlarının seçkinliğini anlamadığı, onları ezilmiş sandıkları söylenir (Çelik, Savaş 397).

Çerkes kadınları bütün iyi, güzel ve nadir özelliklere aynı anda sahiptir. Soykan’ın “mevzu hamaratlık, zarafet, hanımlık olduğunda tanıyanları kendisine hayran bırakan; mevzu dayanıklılık, cesaret, gurur, mertlik olduğunda Çerkes yiğitlerini aratmayan” (Soykan 234-235) olarak tanımladığı bu mükemmel genç kız, aynı zamanda harika bir dansçıdır. Geleneksel danslar, kültür aktarımı için önemli olduğundan hiçbir romanda dans edemeyen kadın yer almaz. *Çerkes Âdil Paşa’nın Tahsildarlık Günleri* romanında Ferhan’ın, okuryazar olması öne çıkarılır ama bu sahip olduğu diğer özelliklerin yanında bir artıdır (Şenol, Çerkes 35). *Yorgun Tutsak*’taki Jane, Alman Rus savaşının Çerkesler üzerindeki etkisi hakkında görüşlerini söyleyebilir ama aynı zamanda çok güzel, zarif ve yeteneklidir. *Genar*’da Gubate’nin siyasi konuları anlamayacağı ön yargısı vardır. Siyasi düşünceler kadın dünyasından uzaktır (Çelik, Genar 402). Aynı romanda Libe’nin savaşa yurt savunması olarak baktığı ama bu görüşe bilgisiyle değil sezgisiyle ulaştığı söylenir (Çelik, Genar 433). Genel anlamda okuryazarlık, siyaset, entelektüel birikim konularında kadınlar önde yer almaz; güzellik, beceri, zarafet

gibi belirgin bir özelliğın yanı sıra zeki, akıllı, okuryazar, entelektüel olabilirler. Bu nitelikteki kadın tasavvuru, Sarebiy'in belirttiğı, kadınları erkeklerin ardına koyduğı (Sarebiy 115) ve bu yeri yücelttiğı gelenek algısına uygundur.

Korkusuz Çerkes

İdeal Çerkes kadını yaratımında düşman karşısında korkusuzluk sık başvurulan bir yöntemdir, diğır özelliklerin yanında kadınların özellikle yabancılar karşısında cesur olması beklenir. Servetifünun Dönemi, roman özellikleri barındıran (Mutlu 12) *Zühre-i Elem'*de Beria, "ideal" korkusuz Çerkes kadını ölçütlerinin sınandığı bir karakter olarak çizilir. Bir Çerkes milliyetçisi ve Osmanlı aydını olan baba, kızının bir yılını dahi öldüremeyecek incelikte olamayacağını düşünür. Beria'nın annesi, tüm ailesini yitirmiştir ve kızına miras olarak bu kötü kaderin izlerini bırakmıştır. O her daim güçlü ve dik olmalıdır.

Bugün sana ihtara mecburum kızım: Hayat, bahusus bizim hayatımız bir tecelligâh-ı eşâr ve maali değıl, sefil, menfur bir meydan-ı mübârezedir. Burada yavrum hayatla memat cenkleşiyor bu iki kuvvetin birleştiğı mevkide ise rakik ve rahim hissiyata yer kalmaz ve orada yegâne emel mevte galibiyettir... (Hunç 9)

Erken yaşta annesini kaybeden ve mesafeli addedilen bir babayla büyüyen Beria'dan boyunu aşan davranışlar beklenir. Babası ondan cesaret istedikçe Beria içine kapanır. Babasının isteğinin aksine kırılığandır oysa annesi başkalarına vatani sevmeyi, vatan uğruna ölebilmeyi öğreten bir kadındır. Kafkasya özlemiyle gözlerini yuman bu ideal kadının karşısında Beria gibi zayıf ve duygusal bir genç kız vardır. Annesi hakkında çizilen bu güçlü imaja rağmen Beria'nın hayalindeki Kafkas kadınları yalnızca heykel kadar güzel kadınlardır (Hunç 31-32). Hunç'un çizdiği bu iki zıt portre, ideal olanla ideal olması bekleneni bir araya getirir. Yazarın

idealize ettiği Çerkes kadını; korkusuz, geçmişini unutmayan ve düşmanı karşısında titremeyen bir kadındır. Dönemin kadın hareketlerinde de etkin bir rol üstlenen Hunç, anneye yüklediği ulvi özelliklerle cesaret timsali bir kadın yaratır.

Çerkes kadınlarından beklenen dik duruş farklı romanlarda başka açılardan ele alınır. Çetin Öner, Çerkes kadının gücünü mitolojik bir karakter olan Setenay'dan aldığını vurgular. Gerçek Çerkes kadınları onu örnek alır (Öner 85). Musa Uysal, *Üç Atlı*'da pek çok romanda görülmeyen kadınlar çizer, bu kadınlardan biri dağlarda tek başına Çar askerleriyle vuruşur diğeri havaya atılan nişanları vuracak kadar keskin nişancıdır. *Yorgun Tutsak* romanında Nazilere karşı koyan kadınlardan söz edilir. Bu kadınlar tutsak olmamak için önce çocuklarını sonra kendilerini öldürür (Özdemir 72). Taciz ve tecavüz girişimleri karşısında intiharı seçen kadınlar *Kağıttan Gemiler* romanında yer alır. *Adsız Roman*'da ise kendisine saldıran Rus komutanı, Çerkes kamasıyla öldüren bir genç kız vardır (Soykan 56).

Vatanseverlik, cesaret, ailenin ve bireyin onurunun korunması takdir edilen davranışlar olsa da savaşa millî duyguları ağır bastığı için katılan kadınların azlığı, hem o dönemin hem de günümüzün toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgilidir. Eril bulunan askerî faaliyetler erkeklerle bağdaştırılırken kadınlara acıyı kabullenme rolü biçilir. Bu kabulleniş de ölümü göze alan gururlu bir kabullenıştır.

Sonuç

Çerkes ve Çerkes üst kimliğine atıfta bulunan Abhaz ve Abazalarca yazılan romanlarda etnik kimliğin yüceltilmesinde bir referans olarak kullanılan kadınlar, ağır bir geçmişin ve zorlu bir geleneğin mirasçısıdır ancak kendilerine geçmişten ve gelenekten azade bir gelecek kurul(a)mayan kadınlardır. Onlar kadınlar tarafından kadın dünyasında oluşturulmazlar, yaratımlarında ve gelecek tasavvurlarında toplumsal cinsiyet

algılarının hâkimiyeti görülür. Scoot, toplumsal cinsiyetin iktidarı idrak etme, resmîleştirme ve eleştirme noktalarından biri olduğuna, iktidara anlam yükleyen parçalardan biri olarak sorgulanmasının tehdit olarak görülebileceğine değinir (Scott 132). Bu nedenle sistem kendi içine kapalıdır. Çerkesler de kadınlar konusunda öznel tanımlamalar yerine toplumsal cinsiyet tanımlamaları kurdukları hatta bu tanımlamalar çoğu kez tüm kültürün kendinin tanımlamasına dönüştüğü için kültürün başat öğeleri, kadınlara ve onların karşısındaki “öteki” kadınlara göre belirlenir. Deniz Kandiyoti, Connell’in her devletin bir toplumsal cinsiyet rejimi olduğu fikrine katıldığını hatta millî tarih ve millî kimlik politikalarının toplumsal cinsiyete bakışı etkilediğini vurgular (Kandiyoti 165). Ben bu noktada Türkiye diasporasında -devletsiz olsa da- güçlü bir gelenek bağıyla varlığını sürdüren yazarların millî kimlik algılarının toplumsal cinsiyet algılarını etkilediğini ve millî kimliğe “uygun” kadınlar yaratıldığını savunuyorum. İster sözlü ister yazılı ister görsel olsun kimlik temsilleri yalnızca var olanı yansıtmazlar, var olanı dönüştürüp geleceği tasarlarlar. Bireysel de olsa toplumsal da olsa anlatılar bir öykülemeye dayanır ve öykülemeler anlatıları somutlaştırır. Anlatılar bir amaç için eğilip bükülür, farklı formlarda sergilenir. Şu halde, romanlardaki kadın temsilleri geleneğin kadın algısını yansıtırken gelecekte var olması beklenen kadın algısını da yaratırlar. Bu romanlarda Çerkes kadını imgesi tarihin belli bir noktasında donmuş gibi hep aynı betimlemelerle, sınırlılıkla, bir ritüelin tekrarı gibi anlatılır ve aynı kalması beklenir. Tarih, sosyoloji hatta inançlar değişirken bu imgenin mümkün olduğunca değişmeden kalması istenir. Romanların çoğunun başkarakteri kadın değilken kültürel ve toplumsal inşada kadınlar, erkeklerden daha etkin bir görev edinirler.

Assman ortak kimliğin topluluk üyelerinin özdeşimi ve bilinci ölçüsünde güçlü olduğunu vurgular (Assmann 139).

Yazarlar ortak kimlikle özdeşlik kurarken ve bilinç ortaya koyarken çeşitleme yerine sınırlama eğilimindedir. Çerkesleri ele alan romanlarda konu savaş, mezalim, sürgün, yerleşim, uyum ya da çatışma olarak değişse de kadınlar değişmez özellikleriyle, onlara biçilen toplumsal rolü üstlenirler. “Çerkeslik”in ne olduğu, ortak “biz”in ne anlama geldiği kadınlar üzerinden resmedilir. Çerkes kadını yaratıları hem grup içi üyelere hatırlatma, hem başka etnik gruplara tanıtmaya, hem de “yanlış bilinenin” doğrusunu öğretme amacı taşır. Kandiyoti milliyetçi dilin kadınları, kimliğin simgesel hazinesi olarak gördüğünü belirtir (Kandiyoti 172). Bu hazineye yüklenen anlam onun korunmasını hedeflediği için toplumun sınırları kadınlar için genişlemez. Anlam yeni üretimlerde dahi pekiştirilir; her şey modernleşirken kadın, toplumsal hafıza mekânı olarak görülüp yabancılardan soyutlanır. Modernleşmenin getirdiği yeniliklerle yakın dönemde yazılan romanlarda cinsiyet rollerine meydan okuyan, yönetim mekanizmasında yer alan, kimliğini oluşturmada bireyi öne alan kadın karakterler yaratımı beklenebilir ama yazarı kadın olan romanlarda bile böyle yaklaşımlar görülmez.

Tüm korumacı özelliklerinin yanında başkaları tarafından da onaylanan güzellik tescili, romanlarda sıklıkla vurgulanır. Bu kadınlar güzellik için çaba harcamayan, kendiliğinden güzel, güzelliğini iyiliğin ışığıyla harmanlamış, cinsellikten azade kadınlardır. Hem kendi toplumlarının hem de başkalarının ölçütlerine göre idealdirler. Önce kadın sonra Çerkes değillerdir, önce Çerkes sonra kadın olurlar. Kadınlıkları bu ölçüde değerlidir. Bunu söylerken Çerkesliğin düşünsel boyutuna katkı sunma yetisinden söz etmiyorum. Onlar verili bir Çerkesliğin sürdürücüsü, kültürün koruyucusudur, ancak zorlu dönemlerde eyleyen değil bekleyen, erilin verdiği kararlar doğrultusunda geleneği nakleden kadınlardır. Osmanlı modernleşmesinde kadın

hareketleri ve örgütlü çalışmalarıyla bilinen bir etnik grup olmalarına rağmen romanlarda bu kadınların yer almaması da oldukça ilginçtir. Setenay, Dilber, Canan, Gupse, Libe ya da Janset öznenin kimliği değil, toplumsal cinsiyetin kimliğidir. Özne kimliklerini inşa etmezler, topluluk ruhundan uzakta kalamazlar, inşa edilen kimlik azınlık ya da diasporik toplulukların kolektif biz algısına uygundur. Farklı zamanlarda, coğrafyalarda, kültürlenme ortamlarında bulunmalarına rağmen birbirine çok benzeyen, diğerleri gibi olmayan ama “biz”i her ayrıntısıyla temsil eden, varlığını yitirme korkusuyla geleneğe sıkı sıkıya bağlı kadınlar edebiyatta can bulurlar. Bu aşırı benzerlik çoğunun karakter özelliğini yitirip tektipleşmesine neden olur.

Kadınlar özelinde yapılan bu inceleme, nadiren bağımsız karar verebilen ya da geleneğin karşısında durabilen kadınların varlığını gösterse de, büyük oranda idealize edilmiş kadın karakterlerin yaygın olduğunu işaret ederek edebiyatın kültürel ve toplumsal normlardan nasıl etkilendiğini ve onları nasıl beslediğini ortaya koyar.

Kaynakça

- Ahmet Midhat. *Felâatun Bey ve Râkım Efendi*, Enderun Kitabevi, 1994.
- Antigen, Mutlu. *Metropol Çerkeslerinin Kararsız Kitabı*, Argos Yayın Hizmetleri, 2005.
- Arslan, Sevda. *Çerkes ve Abaza (Abhaz) Kökenli Yazarların Romanlarında Millî Kimlik İnşası*, Doktora Tezi, 2022.
- Asmann, Jan. *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı*, Hatırlama ve Politik Kimlik, (Çev. A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Atalan, Özdemir. *Narıçko'nun Atı*, Kafdav Yayınları, 2005.
- Atçı, Ayça. *Kağıttan Gemiler*, Net Kitap, 2018.
- Atlı, Cemile. “Hayriye Melek Hunç’un Yazılarında Çerkes Milliyetçiliği, Feminizm ve Kölelik”. *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies* Mayıs (2021):183-207.
- Berktaş, Fatmagül. “Önsöz-Temsil Politik Bir Meseledir”, *Kadın ve Müzik*, Ed. Ş. Ersoy Çak-Ş. Beşiroğlu, Milenyum Yayınları, 2017.
- Bilbaşar, Kemal. *Kölelik Dönemeci*. Can Yayınları, 2015.

- Binel, Özlem. *Ay Işığım*, İnkılâp Kitabevi, 2020.
- Canbolat, Orhan. *Asker ve Tüccar Nalbus*, 1918, Kentkitap, 2013.
- Çelik, Osman. *Kazanuko Jabağ*, Timaş Yayınları 1994.
- _____. *Genar*, İtalik Kitapları, 2001a,
- _____. *Savaş Nesilleri*, İtalik Kitapları, 20001b.
- _____. *Zorunlu Göç*, İtalik Kitapları, 2001c.
- Çetinbaş, Mehdi Nüzhet. *Elveda Çerkesya*, Çınaraltı, 2017.
- Doğan, Setenay Nil. "An Exploration into the Formations of a Ghost: Gendered Terrains of Circassian Diaspora Nationalism in Turkey". *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies Special Issue "Gender in the Caucasus and the Diaspora*, (2021):51-74.
- Ersoy, Hayri. *Sürdüler Sürgün Oldum*, Belge Yayınları, 2018a.
- _____. *Sürgün Sessiz Ölür*, Belge Yayınları, 2018b.
- _____. *Çöl Sıcığında Bile Üşürsün Sürgünsen*, Belge Yayınları, 2018c.
- Erşan, Lider. *Hâkim Devlet*, Sokak Kitapları Yayınları, 2015.
- _____. *Setenay*, Kibele Yayınları, 2019.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Y. Dağlı ve S. A. Karaman), II. 1. YKY, 2008.
- _____. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. S. A. Karaman), VII. 2. YKY, 2011.
- Genel, Recep. *Tanrı'nın Çorbasını İçmiştik*, İthaki Yayınları, 2009.
- İllica, Bedrettin. *Çerkes Özgürlük Savaşçısı Hapago*, Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2021.
- Hunç, Hayriye Melek. *Zühre-i Elem*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul, 1326 (1910).
- Jenkins, Richard. *Sosyal Kimlik*, (Çev. G. Bostancı), Everest Yayınları, 2016.
- Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, 2013.
- Kılınçvuran, İnal. *Atlılar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.
- Mutlu, Betül. *Asi ve Duygulu Bir Ses Hayriye Melek Hunç*, Ürün Yayınları, 2012.
- Öner, Çetin. *Dağlara Yazılıdır*, Can Yayınları, 2007.
- Övür, Ayşe. *Sahra 1911*, Remzi Kitabevi, 2017.
- Özbek, Setenay. *Kafdağı'nın Ateşi*, Kafdav Yayıncılık, 2021.
- Özdemir, Mesut. *Yorgun Tutsak*, Kandil Matbaası, 1986.
- Özkan Oğuz, Sinem. *İçimdeki Nehir*, Yirmibir Yayınları, 2021.
- Özşahin, Nuriye. *Elbruz'un Gözü*, Sepya Yayınları, 2011.
- Reşat, Sevim. *Rüzgâr Kokulu Atlılar*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2008.
- _____. *Karlı Dağın Aşıkları*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2019.

- Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, Beyaz Balina Yayınları, 2018.
- Sarebiy, Ma'edz. *Çerkesler ve Gelenekleri*, (Çev. B. Tarakçı), Kalkan Matbaacılık, 2017.
- Schick, İrvin Cemil. *Çerkes Güzeli Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni*, (Çev: A. Anadol), Oğlak Güzel Kitap, 2004.
- Scott, Joan W. "Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi", (Çev: D. Demirler, F. Dinçer), *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Ekim, 12, (2010):112-138.
- Soykan, Sema, *Adsız Roman*, Alfa Yayınları, 2018.
- Şenol, Mahmut. *Çerkes Âdil Paşa'nın Tahsildarlık Günleri*, Alfa Yayınevi, 2016a.
- _____. *Capon Çayevi*, Alfa Yayınevi, 2016b.
- Tokuç Balbay, Eda. *Zişan*, Mordem Yayıncılık, 2018a.
- _____. *Şovda*, Zinde Yayıncılık, 2018b.
- Toledano, Ehud R. *Osmanlıda Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev. Y. H. Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Uğurlu, Özel. *Anzure*, Kavim Yayınları, 2007.
- Uysal, Musa. *Üç Atlı*, Ardıç Yayıncılık, 2008.
- Üstün, Hulusi. *Şaheser*, Akis Kitap, 2004.

The Hauntologic Imagination of Lesley Blanch: The Exotic Other, Mission Civilisatrice and Lost Objects in *The Sabres of Paradise*

Kerem B. Topçu*

Abstract

The Sabres of Paradise, a book written by British historian Lesley Blanch is a novel that focuses particularly on the so-called “Murid Wars”, an important instance of Russia's conquest of the Caucasus and the subsequent genocide and deportation of its autochthonous peoples. Drawing from accounts of the descendants of figures such as Imam Shamil and Hadji Murat, the novel also uses Russian and British accounts to paint a picture of the resistance of the peoples of the Caucasus against the invading Russians. However, Blanch's book, despite painting a seemingly favorable picture of the Caucasus and its peoples, suffers from a reproduction of the colonialist narrative that is pushed by Imperial Russia. The reasoning behind this unfortunate reproduction lies in the authorial unconscious of Lesley Blanch, which is analyzed through a comparison of *The Sabres of Paradise* and her another work *Journey Into the Mind's Eye: Fragments of an Autobiography*. By adopting an approach that utilizes the work of Jacques Derrida, Jacques Lacan and a number of psychoanalytical critics, this study aims to trace and put into perspective Blanch's reproduction of the Russian colonialist narrative towards the Caucasus by drawing from work of scholars such as Irvin Cemil Schick and Madina Tlostanova while at the same time analyzing the reviews of *The Sabres of Paradise*. The study argues that Blanch reproduces the colonial narrative due to a process of loss that is highlighted in *Journey into the Mind's Eye: Fragments of an Autobiography*. This argument is supported by utilization of concept of hauntology put forward by Derrida, an application of the theory of loss and mourning put forward by Freud, and a summary of Lacan's approach towards desire. The postcolonial [or decolonial] framework of this study owes its debt chiefly to Madina Tlostanova's *Gender Epistemologies and Eurasian Borderlands* as it is used as a framework for Blanch's exoticizing and fetishizing perspective

* Kerem B. Topçu. Graduate assistant. Literary Theory and Criticism, School of Humanities, University of Southern Mississippi. ORCID: 0000-0001-9960-0484. E-mail: keremtopcu777@gmail.com

(Received/Gönderim: 24.04.2024; Accepted/Kabul: 31.05.2024)

towards the Caucasus Male and the Caucasus Women in *The Sabres of Paradise*.

Keywords: *Lesley Blanch, Postcolonial Studies, Decolonialism, Psychoanalysis, Ghost Studies, Poststructuralism, Psychoanalytic Literary Criticism*

Lesley Blanch'in Hortolojik Hayalgücü: Cennetin Kılıçları'nda Egzotik Öteki, Medenileştirme Misyonu ve Kayıp Nesnelere

Özet

İngiliz tarihçi Lesley Blanch tarafından yazılan *Cennetin Kılıçları*, “Mürid Savaşları” olarak isimlendirilen, Rusya'nın Kafkasya'yı fethi ve bunu takiben meydana gelen bu bölgenin otokton halklarının sürgün ve soykırımına odaklanan bir romandır. Hacı Murat ve İmam Şamil gibi dönemin önemli figürlerin soyundan gelenlerin aktarımlarına dayanan bu çalışma aynı zamanda Rus ve İngiliz tarihçiliğine dayanarak, işgalci Ruslara karşı bölge halkının ortaya koyduğu direnişi belgelemektedir. Blanch'ın eseri her ne kadar Kafkasya ve halklarına dair görünürde olumlu bir tasviri ortaya koysa da Rusya İmparatorluğu'nun kolonyal anlatısını yeniden üretir bir konumda kendisini bulmaktadır. Bu talihsiz yeniden üretimin ardında yatan gerekçelendirme ise Lesley Blanch'ın bir yazar olarak bilinçdışıyla yakından ilişkilidir. Söz konusu bilinçdışı, *Cennetin Kılıçları* ile yazarın bir diğer eseri olan *Zihnin Gözüne Yolculuk: Bir Otobiyografiden Parçalar*'ın karşılaştırılması vasıtasıyla açılanmaktadır. Jacques Derrida, Jacques Lacan ve bir dizi diğer psikanalistin perspektifini kullanan çalışmanın amacı, Blanch'ın Kafkasya'ya yönelik Rus kolonyal bakışını yeniden üretmesinin izini sürmek ve bu yeniden üretimi bir perspektife oturtmaktır. Çalışma bu amacını, Irvin Cemil Schick ve Madina Tlostanova gibi uzmanların çalışmalarından faydalanarak ve *Cennetin Kılıçları*'nın incelemelerini ele alarak yerine getirmektedir. Çalışma, Blanch'ın kolonyal anlatıyı yeniden üretmesinin arkasında yatan sebebin *Zihnin Gözüne Yolculuk: Bir Otobiyografiden Parçalar*'da öne çıkan bir yas ve kayıp sürecinden dolayı ortaya çıktığı düşüncesini öne sürmektedir. Söz konusu argüman, Derrida tarafından literatüre kazandırılan hortoloji kavramının, Freud'un yas ve kayıp kuramının ve Lacan'ın arzu kavramının metin üzerinde uygulamaya konulmasıyla gerekçelendirilmektedir. Çalışmanın postkolonyal [veya dekolonyal] perspektifi ise varlığını çoğunlukla Madina Tlostanova'nın *Cinsiyet Epistemolojisi ve Avrasya Sınır-Ülkeleri* isimli eserine borçludur ki bu eser, Blanch'ın Kafkasyalı erkeklere ve kadınlara yönelik egzotize ve fetişize edici bakış açısını yorumlamak için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lesley Blanch, Postkolonyal Çalışmalar, Dekolonyalizm, Psikanaliz, Hayalet Çalışmaları, Postyapısalcılık, Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi

Introduction

The Sabres of Paradise, published first in 1960, is a novel written by Lesley Blanch, a British historian and novelist who is also known with her work entitled *Journey Into the Mind's Eye: Fragments of an Autobiography*, a book in which Blanch elaborately mentions her travels and escapades that take place in today's Russia. These escapades and the mind behind these escapades provide the reader with the same eloquent descriptions found in *The Sabres of Paradise* which this study aims to present a study of. In order to understand and provide a literary analysis of *The Sabres of Paradise*, however, one must first understand the author behind the novel, which brings this study to a review published in *The Atlantic Monthly*, written by Phoebe Lou Adams on 1969. In this review which offers a peek into the *bohemian extraordinaire* named Blanch, Adams describes her as a woman who "(...) Fell in love with ikons, samovars, troikas, wolves, Cossacks, snow, gypsies, boyars, and jeweled Easter eggs" (Adams 132). Judging from such a sentence and by Blanch's own words in the novel such as: "I must have been four years old when Russia grabbed me with its giant hands" (Blanch 4), it is evident that Blanch possessed a certain fascination with Russia and its history. The emphasis on the giant hands does certainly mark the impression, and perhaps the involuntary seduction Russia held over Blanch. The fascination felt by Blanch as she's impressed by Russia, according to Adams, also had a perhaps erotic or romantic dimension, for the image of Russia in Blanch's mind was constructed by a certain "Tartar gentleman" (Adams 132). The hint of an erotic and romantic dimension is established in the novel firmly by Blanch herself, converting the suspicion to an actuality, for the gentleman in question says to a young Blanch: "'But you're so nearly Russian, my darling, so sentimental and *tétue* (...) Let's get on with the loving" (Blanch), affirming the fact that they were, throughout Blanch's travels within Russia, lovers.

There are quite a few instances to name when it comes to the liaison of Blanch and this particular gentleman who is narrated as “The Traveler” throughout the novel but this particular instance must be underlined due to the fact that the “Tartar gentleman” attests a Russian identity to Blanch, and secondly he underlines her sentimentality, or in another word, her Romanticism for the gentleman also states that she is “willfully romantic” (Blanch). This particular Russian identity, which is implied to be internalized by Blanch in the novel as “(...) Countless Russians had been drawn to the Riviera, finding it beautiful and romantic, perhaps I could do the same” (Blanch 140)[Blanch already identifies with ‘Russianism’ by following the example of the Russians, as in the maxim, ‘when in Rome, do as the Romans do’] and her romanticism underlined by the gentleman needs to be stressed, for both the attestation of this identity and Blanch’s romanticism become prevalent in her perception of the Caucasus in *The Sabres of Paradise*, enabling the novel to construct an Orientalist narrative despite the fact that it is stated by Georgia de Chamberet in her introduction of *Journey Into the Mind’s Eye*: “She [Blanch] had a strong dislike of colonialism” (Blanch 5).

The inadvertent consequences of Blanch’s romanticism are implied in a review of the novel conducted by William Henry Chamberlain in the *Russian Review*. In this review, Chamberlain states that Blanch is “Obviously carried away by the romantic possibilities of her subject” (Chamberlain 160), which paves way to the various implications and tendrils of Romanticism to foster in her narrative. One of the key tendrils that one must recall when it comes to the Romantic tradition of the Anglosphere is most certainly, exaggeration. From Byron to Wilde¹, Romantics have been known to exaggerate, exoticise, and to fetishize. This tendency of Byronesque, perhaps Wildean exaggeration is

¹ While Wilde is generally thought to be in the school of Aestheticism, this notion does not remain unchallenged as seen in Harald Pittel’s “*Fin du Globe*: Oscar Wilde’s romance with decadence and the Idea of World Literature”: “One may argue that Wilde, in his aversion to truth and realism, recedes to the irrationality often attributed to romanticism (...)” (Pittel 2021).

emphasized by another critic, Collier in *The Geographical Journal*. In their review, Collier states: “Miss Blanch is a firm believer in Oscar Wilde’s dictum that ‘nothing succeeds like excess’. She likes to write of excessive passions of all sorts, and here she has plenty of opportunity. The result is a rich mixture of excessive savagery, excessive tyranny, excessive luxury, excessive debauchery and, at times, almost excessive heroism” (Collier 238). However, neither reviews touch upon the fact how Blanch exoticizes and fetishizes the Caucasus, nor the literature contains such a study. In fact, one might say that, literary criticism on Blanch is severely underrepresented in the literature and this study aims to fill such an important gap which pertains to both British Literature and postcolonial studies. It must be acknowledged though, Blanch’s romanticism and her tendency to create excess and to exaggerate is underlined in the reviews of *The Sabres of Paradise*.

Blanch’s visions of excess in regard to Caucasus plague the narrative of *The Sabres of Paradise* as the novel criss-crosses through historical figures such as Imam Shamil, Lermontov, Tzitzianov, Catherine II, Nicholas I, Yermolov, Hadji Murad, Fatimat, and Pakou-Bekkhe. In the novel Blanch talks about heroic, albeit sometimes savage Caucasians excessively described by her romantic imagination as in the example of Imam ShamyI: “In 1834 he sprang on to the scene in a flash of steel, a clap of thunder, like some flamboyant Prince of Darkness” (Blanch 13), presenting exaggerated qualities in regard to the personality of ShamyI. Blanch’s exaggeration or excess also borders to the realm of fantasy as seen in another example which describes ShamyI: “[He] was at once warrior and mystic, ogre and saint, foxy and innocent, chivalrous and ruthless” (Blanch 13). Throughout the novel, Blanch presents the Caucasus, and the Caucasians in a quality that is charming and ferocious, valiant but tyrannical at the same time; Blanch depicts the Caucasus, and the Caucasians in bipolar, opposing extremities that are either fascinating, or terrifying to behold; sometimes she mentions severed heads were good coinage (12) while sometimes she praised their love to their companions, mentioning that ShamyI’s love for Fatimat was his sole earthly tether in his extreme austerity (141). In Blanch’s

narrative, both the violence and the love of the mountaineers is excessive and *braque* indeed. Throughout the novel, the reader is presented with the burning of aouls, oaths of Gazavat, ShamyI's loss of Djamal-Uddin, Catherine II's strategems on the region as she chronicles, or imagines her way through ShamyI's surrender, his descendants in Istanbul, and the place of Muslim Mountaineers in the USSR. One thing that remains constant through this shifting *topos*, characters, and years however, is the wild imagination of Blanch which depicts the people of the mountains either through a material excess [in terms of austerity] which deconstructs Edward Said's depiction of the lavishness of the Arab perceived by the West (Said 320), or through a bodily alertness and capacity that subverts Faure as depicted in *Orientalism* (Said 253). In the novel however, contrary to popular Orientalist imagery, the reader does not see an Oriental in stupor, a feminized, passive subject that should be governed and ruled by the Westerner. Rather the novel paints a picture of a race of noble, albeit savage people who live and die by violence and vengeance, their religion, freedom, and glory being paramount. Such an approach however, does not excuse Blanch from using a Westerner gaze, and a colonial, fetishistic eye towards the people of the Mountains, and the reasons of this gaze, and fetishistic eye is what is to be examined in this study.

By the use of the concept of Hauntology by Jacques Derrida, while also drawing from the works of scholars such as Sigmund Freud, Jacques Lacan, Edward Said, and Madina Tlostanova, this study aims to critically examine Blanch's perception of the Caucasus – and the peoples who inhabit this particular *topos*. The study will draw from the love affair of Blanch with The Traveler as a point of reference when applying the concept of Hauntology to *The Sabres of Paradise*. The main argument of the paper will demonstrate how the ghost of a past or a "lost future" haunts the novel and its depiction of the Caucasian male, pivoting a way to its fetishization and exoticization as it establishes a *bricolage* that dwells on the thresholds of post-structuralism and postcolonial studies. Afterwards, the study will draw from the Decolonial approach of Tlostanova and the postcolonial approach of Layton in

order to assess the depiction of the feminine and femininity in the Caucasus as portrayed by Blanch. The study will thus argue that Blanch regenerates and justifies the grounds for colonialism as she perceives the women and men of the Caucasus from the eye of a Western woman.

The Specter in and The Textual Unconscious of *The Sabres Of Paradise*

In regard to the presence of the ghost, it would be appropriate to say that a specter is haunting the Caucasus – the specter of a love affair that created whirlwinds in the consciousness of a young English woman. This specter, in the form of a Tartar man in Russia is first presented in *Journey Into the Mind's Eye* in living flesh. It is a man who gives Blanch affectionate nicknames in Russian such as little cat (61), a man that firmly states that Blanch is almost Russian (138), a man that shares untame passions with Blanch when she was only seventeen. This half-Russian, half-Tartar [or Oriental] figure will become a revenant in *The Sabres of Paradise*, as it will be demonstrated by this study.

According to Jacques Derrida in *Specters of Marx*, the specter, which is the chief object of his concept of “Hauntology” is described as a revenant that is the owner of both the future and the past (45), while it is argued by Fisher that the specter is also the “failure of the future” (Fisher 1). What then, is the specter? According to Fisher, the specter arises at a failure of the future. To Derrida, it is certainly of the past but also it belongs to a future. It is of a future that has failed, or never existed. The specter is a lost future, the foundation of its ontology lies in the irrevocability of that particular future in question. The specter owns the future as Derrida is paraphrased, by solely by the virtue of the fact that future did never come to be. Yet it must also be acknowledged, that the specter is not solely a revenant, it is a revenant but it is also inhabited by a spirit: “[if] the specter is always animated by a spirit (...)” (2), Derrida puts it in *Specters of Marx* and not without reason, for when looks at the quote Derrida drew from *Hamlet* to establish his theory², it becomes evident that the ghost is also a

² “Rest, rest perturbed Spirit!” (Hamlet 69)

spirit, as seen in the case of Hamlet's father. In other words, the presence of the ghost always implies the presence of a spirit. The study argues that, this spirit, in Blanch's case belongs to none other but the Tartar gentleman from Russia because Blanch herself already describes this gentleman as "the passionate companion of my reveries – this revenant, part Traveler, part Mongol rider from the steppes – where was he?" (Blanch 162). What would one make of such a description? Of course, the identification of the Traveler as a revenant could be attested to mere coincidence, yet this coincidence vanishes if one considers that the revenant, the ghost himself accompanies to the reveries of the author of *The Sabres of Paradise*, whose romantic imagination and nature with a tendency towards reveries have already been mentioned by other critics. In short, the study argues that the presence of the revenant, despite not being the *prima causa* of Blanch's romantic imaginings, is present through her perception of the Caucasus – and the males of the Caucasus who are depicted as the Oriental, as the Traveler was in *Journey Into the Mind's Eye*.

As a counter-argument, one could of course argue that authorial intent, at least consciously does not make such a reference in *The Sabres of Paradise*. There is no mention of The Traveler in the novel. However, such a counter-argument would only present the critic with one side of the coin. If one can argue about authorial conscious, then, it would also be possible to argue an authorial unconscious, or a textual, or a literary unconscious, and such an approach is insightfully crafted by a number of psychoanalytical literary critics such as Jonathan Culler. In his "Textual Self-Consciousness and Textual Unconscious", Culler argues: The literary unconscious is an authorial unconscious, an unconscious involved in the production of literature; and the notion is thus useful for raising questions about the relation between what gets in to the work and what gets left out, and about the sorts of repression that may operate in the production of literature" (Culler 369). Culler's summary of this textual unconscious however, despite being insightful, does not offer a full picture; for the textual unconscious not only deals with the sorts of repression that are crafted through the production of literature.

In fact, one may infer this from the quote “what gets into work” for just like repression, other defense mechanisms such as projection and identification, as in the case of the melancholic which is demonstrated as “where love-investment is substituted with narcissistic identification, is the survival of the love relationship itself” (Popa and Reynolds 172), do *get into the work* as inadvertently as what is left out from it. It also must be stated that the presence of a specter – or a revenant, from the perspective of the one who seeks a revenant instead of one who averts the revenant, implies a sense of loss, or a sense of mourning. This sense of mourning paves way for the subject to identify with the object as stated by Freud in his “Mourning and Melancholia”, the withdrawn libido into the ego “serves to establish an identification of the ego with the abandoned object” (Freud 248). Such identification by all means would include incorporating the *weltanschauung* of the object, which this study will explore in its later outcomes. The loss of the object itself however, still hovers over the subject, the cathexis is still present in the way of Derrida’s supplement, which is described as: “[the thing] which is ‘added on’ and also that which ‘substitutes for and supplants’ the original” (Gibson 292).

If one recalls the Lacanian formula which argues that lack presupposes desire and “Through the experience of lack that the human being begins to use the imagination, and constructs symbols, fantasies” (Horrocks 68), the substitution and the supplantation of the original as argued by Derrida in his *The Work of Mourning*, exits the photographic form and latches onto the physical, or the fantastical [in a way that resembles a phantasm]. This latching to the physical –which borders into the fantastical in *The Sabres of Paradise’s* depiction of the men of the Caucasus– only forms a half of the perspective of this study for what this study presents is that the specter exists in a two-fold form, in one of its forms, it latches into the physical through the fantastical in a way that recalls the lost object and a way that is haunted by its specter. In its other form, the specter presents itself as the *weltanschauung*³ of the lost object, or the *weltanschauung* the

³ Viz. “world-view”.

lost object attests to the subject, as evidenced by Blanch's point of view towards the women of the Caucasus.

The Caucasus Male as The Exotic Other

In order to elaborate on Blanch's perspective on the men of the Caucasus throughout *The Sabres of Paradise*, this study must acknowledge its debt to scholars such as Madina Tlostanova and Irvin Cemil Schick. In his *The Sexual Margin*, Schick asks an important question "How did women travelers' depiction of Orient differ from men's"? In order to answer such a question within the context of *The Sabres of Paradise* one must invoke how the Caucasus Male, an "Oriental", was perceived in the literary corpus of the Orient of the Russia, due to one of the aims of this study. In her *Gender Epistemologies and Eurasian Borderlands*, Tlostanova aptly answers such a question by saying that "The Caucasus male was used by the Russian officers as an attractive sexual role model (...)" (Tlostanova 78), highlighting the object of a colonial gaze that is imitated by the colonizer. Such an element is also present in *The Sabres of Paradise*, despite the fact that the writer of the novel is a British woman who is not employed in the Russian army. Blanch more than once underlines the attractiveness of the Caucasus male; highlighting the "magnificent physique" (Blanch 58) of "these virile creatures" (58), replicating the Russian point of view towards the Caucasus Male while at the same time enabling one to answer the question posed by Schick.

Blanch's case, despite being the photographic negative of a colonial gaze, is where the specter steps into the narrative through the eyes of a British woman, and such a step into the narrative is two-fold. Despite the fact that the specter in this study is a Tartar, an "Asiatic", it is by virtue of the age-old Orientalist trope that the supplement which is required by the lack is projected towards the Caucasus Male: the lost object gives way to its fantasy [or its phantom] in a way that invites replacement, or replication because of the presence of the cathexis. The replication and replacement is possible due to the work of an Orientalist imagination, for Blanch repeatedly highlights the "Asiatic" qualities of the Caucasian males such as the instance she depicts Djamal-Uddin, ShamyI's son as

"[His eyes] set slanted in high cheekbones and his black hair – that densely dark glossy hair of the Asiatics which seems plumage rather than hair – still told of his origins" (Blanch 313) while not overlooking to mention his "his handsome dark features" (Blanch 313), establishing an interplay of desire and race as the specter looms through the text. The Tartar's ghost exists as a specter that exists as a hidden signified in the text: the Caucasus Male, his handsomeness and attractiveness exist as a signifier that point towards this revenant that haunts, or accompanies Blanch's reveries; leaving the time out-of-joint. The time is out-of-joint, for the Traveler cannot exist in the chronotope of the Caucasus during the Murid Wars and for the specter can never exist within the accustomed laws of temporality.

In her aforementioned book, Tlostanova also states that the Caucasus Male was associated with violence (Tlostanova 78) in the narrative of the Russian Empire. Tlostanova further argues that the image of the mountaineers is presented as "impulsive, courageous machos unable to control themselves and in need of the supervision of the Russian Empire" (79). The association of the Caucasus male with violence, and their impulsivity, courage, and machismo is also highlighted by Blanch as "Vengeance and violence: such was the Caucasus throughout its dark history" (Blanch 11), "[The Caucasians] were savage, yet brave and chivalrous" (231) or as "[the] manly inhabitants" (285) of the mountains. Blanch's narrative, despite an apparent admiration, and attraction towards the Caucasus Male inadvertently reproduces the colonial justification of the Russian Empire due to the presence of the specter foras stated before, the specter's surmising about the fact that Blanch is "almost Russian", serves only to enhance Blanch's romantic view towards the Caucasus. Blanch, despite her love, or perhaps because of her love –for when narcissistic identification takes place in the work of mourning, the object of affection also starts to take a despicable form⁴ –

⁴ Hatred and disdain for the lost object is a prevalent theme in studies of psychoanalytical melancholia such as: Rustin, M. (2017). *Narcissism and Melancholia from the Psychoanalytical Perspective of Object*

reproduces the colonial narrative of the Russian Empire. This unconscious reproduction can be attested to the fact that, just like Russian Empire, despite its “conquest” was unable to tame the Caucasus, Blanch as well, despite her escapade with the Traveler, is never able to make the traveler settle, in other words she is never able to tame the Traveler, who is also of Caucasian heritage by the virtue of his mother, as Russia failed to tame the Caucasus since the “conquest”. Such a failure to tame the Traveler and its failure results in a dislocation of Blanch’s original desire, Blanch unconsciously reproduces the Colonial narrative towards the mountaineers, for she herself is unable to subdue this Oriental mountaineer who is the subject of her escapades.

This study had already stated that Blanch makes a certain emphasis on the virility of the Caucasus Male and such an emphasis is another example where Blanch reproduces the Russian colonial narrative in one quotation correlating to a Hadji Mourad in captivity, stating: “The drawing-room sycophants who circled round the Viceregal Court peered at the virile creature, who seemed to look over, and through, them as he gazed out, with his wide, dark, inscrutable eyes” (268). As a counter-argument could have been made to this assessment, of course one might be inclined to think that Blanch’s narrative of the event may just be a representation of the Russian point-of-view towards the mountaineers, as highlighted before by Tlostanova. However, this counter-argument is subverted when one considers the fact that the sexual attractiveness of the Caucasus Male in a way that underlines his machismo has already been highlighted by Blanch herself in a way that could be identified as a projected, romantic fantasy. Blanch states, or rather assumes brazenly: “It had been secretly every woman’s dream to be seized, flung over the saddle of a pure bred Kabarda steed and forced to submit to the advances of some darkling mountaineer (Blanch 15). Such an assessment naturally reproduces the colonial gaze of the Imperial Russia towards the mountaineer and brings another answer to the

Relations. In: Sheils, B. , Walsh, J. (eds) *Narcissism, Melancholia and the Subject of Community*. Studies in the Psychosocial. Palgrave Macmillan, Cham.

question posed by Schick. Female travel writers such as Blanch⁵ view the Orient in a way that inadvertently reproduces the colonialist narrative. However, it is not possible to say that Blanch's point of view towards the Caucasus Male is without redeeming qualities, it is already a well-established fact that colonial narratives or their reproductions are far from homogenous and this applies to Blanch as well. Despite the fact that Blanch reproduces the Russian colonial gaze and anxieties towards the sexuality of the Caucasian Male as highlighted in *Coloniality of Gender in Eurasia* (Tlostanova 78), Blanch also underlines the fact Tlostanova emphasizes in her work, the fact that the accepted images of stereotypes between the colonizer and the colonized are shaken as seen in the affair of a Russian estate owner named Khonyakova and a Kabardian nobleman named Astemir Shemiyevev (79). Another assessment of Tlostanova in regards to the Russian women of the era also rings true when one reads the "secret dream of every woman" through that assessment: "Some Russian women (...) were attracted by the exotic erotic difference of a forbidden sexual partner" (Tlostanova 78-79).

Blanch's Perception of The Caucasus Women and The Reproduction of Colonial Narrative

A question remains to be answered when it comes to the general aims of the study. The study so far talked about how Blanch perceived the Caucasus Male in *The Sabres of Paradise*, offering critical analyses that are drawn from multiple theoretical frameworks from psychoanalysis and postcolonialism to poststructuralism. Yet how Blanch perceived the Caucasus Woman as a woman herself and whether such a perception reproduces or overrules the colonial narrative towards them? This is a question that denies a singular, homogeneous answer. In *The Sabres of Paradise*, Blanch at times reproduces the colonialist narrative underlined by Tlostanova as "(...) We find typical notions of

⁵ It would not be a far-fetched assumption to consider Blanch a travel writer, both by the virtue of her travels in *Journey into the Mind's Eye* and by the virtue of the travels she conducted in order to meet Shamy's descendants.

extremely early puberty, heightened sexuality and relative social freedom, and unscrupulousness of the local young girls which helped justify the pedophilic inclinations of the Russian officers” (Tlostanova 73), referring to the poem “Guasha” written by Martynov. In *The Sabres of Paradise*, Blanch reproduces this narrative underlined by Tlostanova to the point of uncanniness by stating:

It was the custom for Caucasian girls to be laced into a tight corselet of deer skin which constricted and formed their narrow bodies, (and was said to induce lung disorders), but undoubtedly accounted for much of their attenuated grace. This corselet was put on with ceremony, around the age of eight. It was never removed until their marriage, generally at the age of fourteen, or thereabouts, when it was the bridegroom’s privilege to rip open the seams with his kindjal (Blanch 144-145).

Blanch’s statement in regard to the extremely early puberty can be inferred from the marriage age she “observes” for the women of the Caucasus. Such an assessment, when one considers the legal marriage age in Imperial Russia was a minimum of 16 for women as stated in “Peasant-Marriage in Nineteenth Century Russia” by Avdeev et. al as: “(...) After 1830, it was raised to 16 and 18 years respectively”, implies that the women of the Caucasus “matured” earlier than the women of Russia in a way that could be used to justify the inclinations of the officers highlighted by Tlostanova.

Another instance where the colonial narrative is reproduced by Blanch lies in the “token rape” mentioned in *The Sabres of Paradise*: “(...) In some marriage ceremonials, along with the token rape, or abduction, of the bride found all over the near East” (Blanch 145). Such assumptions, considered within the framework of the sexual violence inflicted by Russians in the Caucasus present a dangerous possibility, firstly, it can be weaponized to justify colonial rape and secondly it justifies the presence of Russian Empire on a civilizing mission in the Caucasus as lampshaded by Tlostanova: “(...) Gender and sexual problematic were used by the Russian imperial rhetoric in its justification of colonization coded

as emancipation of the local women from the horrible male dictate” (Tlostanova 78). Blanch’s perspective towards the Caucasus women as “women need to be saved” echoing Gayatri Chakravorty Spivak’s work, “Can the Subaltern Speak?” is a *par excellence* example of the mission civilizatrice assumed by the “more advanced” peoples in a way that echoes –a compatriot of Blanch– Kipling’s “The White Man’s Burden. ”

Another question that needs to be addressed is why Blanch – apparently not consciously but unconsciously– reproduces the Russian colonial narrative towards the Caucasus Women, especially one considers the pervasive sexual violence of the Russians? Considering the Caucasian origins of the Traveler’s mother, and the psychoanalytical aspect of this study, a filial competition would be a feasible answer to some. However, such an argument would spectacularly lack in depth, especially when one considers that the attitude towards the object of mourning, in this case, the specter that is ever-present in Blanch’s narrative of the Caucasus, assumes a more sinister tone according to Popa and Reynold who underline that “(...) The experience of loss is also an opportunity to reveal the initial ambivalence of love relationships themselves, with their cohort of setbacks and disappointments, motivating the sadistic satisfactions one takes through the late punishment of the internalized love-object” (172). In this quotation, Popa and Reynold underline that the subject assumes a [characteristically unconscious in order to keep psychic conflict at bay] sadistic position towards the introjected love object throughout the process of mourning. Such a sadistic, punitive position towards the Caucasian Women in *The Sabres of Paradise*, in the light of Popa and Reynold’s study correlates to an expression of mourning which dons the mantle of a sadistic impulse towards the object that is mothered by a Caucasian. Due to the fact that Blanch is unable to “tame” the Traveller, a process of mourning and narcissistic identification takes place and such an intermingled process is defined by Freud as a process in which “(...) Hatred goes to work on its substitute object, insulting it, humiliating it, making it suffer and deriving sadistic satisfaction from that suffering” (Freud 318).

One might be inclined to ask however, how does the “salvation” of the Caucasus women correlate to this sadistic, unconscious impulse derived from the loss of the object? After all, Russian Empire used the sexual rhetoric to construct a “mission civilizatrice”, despite the fact that this mission is, as stated by countless scholars, nothing but a veneer. Here, it would be feasible for one to remember that the colonial discourse towards women always had multiple faces, while one face would argue for the sexual violence committed on women, or the penetration of the land, which is depicted chiefly as feminine, another face would argue for the liberation of the women who had inhabited this land. Therefore, Blanch’s unconscious adoption of the colonial gaze both as punisher and liberator, while containing ambivalence in itself, is not a far cry from the colonial outlooks that have been a part of history.

One more thing that this study needs to touch on is the anxious, but violence inducing position of the Russian colonial narrative in the Caucasus towards women and how this particular position becomes manifest in Blanch’s *The Sabres of Paradise*. Tlostanova argues that, the women of the Caucasus were considered “savage” by the Russians (73) and such a perception is also reflected on *The Sabres of Paradise* for Blanch writes in regard to the siege of Akhulgo: “(...) And when the men were gone, the women flung down their children as living missiles, and leapt after them” (Blanch 12), giving further voice to such a narrative presented by the Russians. However, there is one more side to this narrative, further solidifying the colonial gaze’s ambivalent approach towards women, also the ambivalent approach of Blanch. Madina Tlostanova argues that “Central Asia and in Caucasus up to today it is the local woman that manifests purity, sexual passivity, and piety” (Tlostanova 81) and rightfully so for such a perspective is also adopted by Blanch herself in her reproduction of the colonialist narrative when describing ShamyI’s wife Fatimat: “She must have learned to put away all considerations of personal happiness, submerging herself, knowing herself to be of little moment beside the goal of Murid faith and Caucasian independence” (Blanch 145), underlining her

piety in regard to Muridism, her passivity [albeit not in a sexual way], and purity for her self-sacrifice.

It must be stated that, due to the strategy adopted by the colonial narrative and Blanch, one tends to feel a mixture of admiration and pity towards the women of the Caucasus, especially when one also considers the “amazonlike qualities” (Blanch 11). Yet all in all, one must also consider the psychological ambivalence that Blanch harbors towards these women as she underlines their savagery on one hand and as she unconsciously paves way to the justification of sexual violence towards them, she on the other hand attests to their “grace”, “submissiveness”, and “femininity” in instances that make one recall the age-old Orientalist trope of “Circassian Beauty”. It can be therefore said that, despite being a woman herself, Blanch for one reason or the other, reproduces the colonial narratives towards women, and this also becomes highlighted as she does the same for the men, regardless of her praise and attraction to them, or rather, perhaps because of it.

Conclusion

In conclusion, it can be surmised due to the arguments presented in this study that Blanch, both due to the presence of a specter and its *weltanschauung* and due to the sadistic impulses triggered by a lost object, is unable to distance herself from the tropes presented in the Russian colonial narrative of the Caucasus. Blanch’s approach could of course be perceived as a praise to the untrained eye however, a critical reading of the novel manages to display both the darker recesses of Blanch’s psyche and a colonialist narrative that is presented as nothing short of praise. As a mourner on the verge of a spectral turn, Blanch displays almost all of the qualities that are expected from a mourner, or from someone who is haunted, no matter how destructive these qualities are and no matter how they are put in the service of a colonial reproduction.

Literature

Ahmadzadeh, S. (2007). The Study of Desire: A Lacanian Perspective. *Teaching English Language*, 1(2), 139-153.

Avdeev, A. , Blum, A. & Troitskaia, I. (2004). Le mariage paysan russe au XIXe siècle. *Population*, 59, 833-876. <https://doi.org/10.3917/popu.406.0833>

Baraitser, L. (2023). Passivity and Gender: Psychical inertia and maternal stillness. *The International Journal of Psychoanalysis*, 104(5), 912–926.

Chamberlin, W. H. (1961). [Review of *The Sabres of Paradise*, by L. Blanch]. *The Russian Review*, 20(2), 160–162. <https://doi.org/10.2307/126660>

Coelho Neto, W. F. (2022) A Toast to the Damned Waiting for Tomorrow: Hauntology and Mourning for a Future That Never Comes. *Eutomia* 1(31). 18-33.

Collier, L. (1961). [Review of *The Sabres of Paradise*, by L. Blanch]. *The Geographical Journal*, 127(2), 238–238. <https://doi.org/10.2307/1792918>

Blanch, L. (2015). *The Sabres of Paradise*. Bookblast.

Blanch, L. (2014). *Journey Into the Mind's Eye: Fragments of an Autobiography*. ElandPublishing

Culler, J. (1984). Textual Self-Consciousness and the Textual Unconscious. *Style*, 18(3), 369– 376. <http://www.jstor.org/stable/42946137>

Derrida, Jacques. *Specters of Marx*. Routledge. 1994.

Fisher, Mark. "What Is Hauntology?" *Film Quarterly*, vol. 66, no. 1, University of California Press, Jan. 2012, pp. 16-24.

Freud, S. (1964). The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. (J. Strachey, Ed.). Macmillan.

Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia, trans. by Phillips A. , in Phillips A. (ed.), *The Penguin Freud Reader*, New York: Penguin Books, 310-326.

Gibson, M. (2004). Melancholy objects. *Mortality*, 9(4), 285–299. <https://doi.org/10.1080/13576270412331329812>

Horrocks, R. (1997). Lacan: Lack and Desire. In: Campling, J. (eds) *An Introduction to the Study of Sexuality*. Palgrave Macmillan, London.

Kipling, R. (1907). Collected verse of Rudyard Kipling. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB17052870>

Pittel, H. (2021). Fin du globe: Oscar Wilde's romance with decadence and the idea of world literature.

Thesis Eleven, 162(1), 121-136. <https://doi.org/10.1177/0725513621994702>

Popa, D. & Reynolds I. (2022) Ambivalent Identifications: Narcissism, Melancholia, and Sublimation. *Consecutio Rerum: Rivista Critica Della Postmodernità* 11 (6):161-186.

Said, E. W. (2014). *Orientalism*. Vintage.

Schick, I. C. (1999). *The Erotic Margin: Sexuality and Spatiality in Alteritist Discourse*.

Shakespeare, William. *Hamlet, The Prince of Denmark*. Cambridge University Press. 2003.

Tlostanova, M. (2010). *Gender Epistemologies and Eurasian Borderlands*. In Palgrave Macmillan US eBooks.

Güney Kafkasya'ya Dair Kaynaklarda Roma-Albanya İlişkileri

Gunay Aliyeva*

Özet

Kafkasya, M.Ö. 3. binyıldan günümüze kadar, Antik Doğu halkları, Küçük Asya halkları, Doğu Akdeniz halkları arasında, Mezopotamya ve Güney-Batı Avrupa halklarının yakın kültürel ilişkiler yaşadığı, Doğu ile Batı arasında köprü görevi gören bir bölge olmuştur. Özellikle çok eski çağlardan bu yana Güney Kafkasya, renkli kültürlerin ve çeşitli halkların derin izler bıraktığı, zengin bir tarihe sahip bir bölgedir. Kafkasya'nın elverişli coğrafi konumu, bu bölgelerin eski çağlardan beri çeşitli kavim ve halkların saldırılarına uğramasına neden olmuş, aktif siyasi süreçler bölgenin tarihi ve etnik yapısı üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Antik dünyanın büyük devletlerinden biri olan Roma'nın uzak doğu bölgeleri sayılan Albanya ve komşusu İberya her zaman ilgi odağı olmuş ve bu ülkeler M.Ö. 1. yüzyılda Romalıların askeri planlarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

Bu bakımdan antik kaynaklar Kafkas halklarının tarihini yansıtan önemli yazılı kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Bu kaynaklar, özellikle Yunanca kaynaklar, M.Ö 6. yüzyıldan itibaren Kafkasya halkları hakkındaki bilgileri sistemli bir şekilde kayıt altına alır. Siyasi süreçlere gelince, Büyük İskender'in M.Ö 4. yüzyılda Doğu'ya ilerlemesi ve imparatorluğunun dağılması sonucunda, Kafkasya'daki iki devletin (Albanya ve Atropatena) Roma ile ilişkileri konusunda Romalı tarihçilerin eserlerinden zengin bir kaynak olarak yararlanabiliriz.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Bizans, Dağıstan, Hazar Denizi, İberya, İran, Pers*

* Gunay Aliyeva, Arş. Gör., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü. ORCID: 0009-0004-4424-3888. E-posta: gunay.aliyeva32@gmail.com

(Received/Gönderim: 04.03.2024; Accepted/Kabul: 27.05.2024)

Rome-Albanian Relations in Sources About The South Caucasia

Abstract

Caucasus, from the 3rd millennium BC until today, it has been a region that served as a bridge between the East and the West, where the peoples of the Ancient East, the peoples of Asia Minor, the peoples of the Eastern Mediterranean, Mesopotamia and South-Western Europe had close cultural relations. Especially since ancient times, the South Caucasus is a region with a rich history where colorful cultures and diverse peoples have left deep traces. The favorable geographical location of the Caucasus has caused these regions to be attacked by various tribes and peoples since ancient times, and active political processes have had serious effects on the history and ethnic structure of the region.

Albania and its neighbor Iberia, were considered the far eastern regions of Rome, one of the great states of the ancient world, have always been the center of attention, and these countries began to have an important place in the military plans of the Romans in the 1st century BC. In this regard, ancient sources are considered as important written sources reflecting the history of the Caucasian peoples.

Keywords: *Azerbaijan, Byzantium, Dagestan, Caspian Sea, Iberia, Iran, Pers*

Giriş

Büyük İskender'in Doğu yürüyüşü sırasında yarattığı büyük imparatorluk, onun ölümüyle parçalandı. M.Ö. 4. yüzyılda imparatorluğun bölünmesi sonucunda Güney Kafkasya'da bağımsız devletler ortaya çıkmaya başladı. "Albanya" ve "Albanlar", şimdiki Azerbaycan'ın tamamını kapsayan ülkenin ve o ülkede yaşayan halkın eski kaynaklardan bilinen isimleridir. Modern Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir parçası olan ve ayrıca Güney Dağıstan topraklarında kurulan Albanya'nın başkenti önce Kebele, sonra Berde şehri olmuştur. M.Ö. 3-4. yüzyıllardan 8. yüzyıla kadar uzun süren bir dönemi kapsayan Albanya devleti Azerbaycan tarihinde büyük önem taşımaktadır.

Strabon'a göre Albanya'nın nüfusu 26 dil konuşan kabilelerden oluşuyordu (Strabon 22). Albanya'da yaşayan halk ve kavimler

arasında kaynaklarda Uti, Gargar ve Amazon, Hazar, Mag, Sisak, Mard ve Amard, Aryaks ve Anariak, Gels ve Legs isimleri geçmektedir (Aliyev, 12).

Günümüz Azerbaycan'ı, Güney Kafkasya'da, aynı zamanda Büyük İpek Yolu'nun merkezinde yer almakta olup, jeostratejik konumu nedeniyle yüzyıllar boyunca önemli ticaret yolu olarak değerlendirilmiştir ve antik çağda Albanya devleti de aynı konumdaydı. Çin'den başlayan Büyük İpek Yolu M.Ö. 2. Yüzyılın ortalarında tamamen oluşmuş ve Pasifik'ten Atlantik Okyanusu'na kadar onlarca ülke ve yüzlerce halk arasında sürdürülebilir ticari ve ekonomik ilişkiler yaratan önemli bir güzergah haline gelmişti. Bu yol üzerinde Büyük İpek Yolu'nun ana yolları üzerindeki kontrol, Roma İmparatorluğu da dahil olmak üzere antik dünyanın önde gelen ülkelerinin dış politikasının en önemli yönüydü. Roma imparatorları Akdeniz bölgesindeki devletlere yönelik geleneksel "böl ve yönet" politikasını uygulamışlar. Çünkü bu bölgeleri ele geçirmek kolaydı ama orada tutunmak zordu. Roma'nın Hindistan'la da ticari ilişkileri vardı (Dio 339). Örneğin, İmparator Octavianus Augustus'un (M.Ö. 27-M.Ö. 14) Hindistan'dan iki kez elçi kabul etmesi ve başta Çin olmak üzere Güneydoğu Asya ülkelerine ilgisi dikkat çekicidir.

Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde askeri ve siyasi lider olan G. Pompei'nin (M.Ö 106 - M.Ö 48) M.Ö. 66'daki Güney Kafkasya seferinden itibaren Roma imparatorları Doğu politikasında buraya özel bir önem vermeye başlamışlardır. Ayrıca İmparator Trajan'ın (98-117) Doğu'ya yaptığı sefer (113-117) sonucunda Roma İmparatorluğu'nun etkisi Basra Körfezi'ne kadar genişlenmişti (Tacitus 233). Trajan'dan önce imparator Nero (54-68), Hazar Denizi'nden Hindistan'a giden yolu ele geçirmek için askeri sefer planı hazırlamıştı. Tarihçi Tacitus da Nero'nun "Hazar kapılarına bir sefere hazırlandığını" yazmıştır (Tacitus 235).

Tarihi kaynaklar Trajan'ın Boğaziçi, İberya ve Kolhis'i Roma'nın bir eyaleti yaptığını ancak Trajan'ın ölümünden sonra Roma'nın Doğu'daki ilerleyişinin durduğunu göstermektedir. M.S. 1. yüzyılın sonlarında Roma imparatoru Domitian'ın Hazar kıyılarına gelişi, Bakü'nün 50 km. güneyinde, Gobustan'da bulunan Latince bir taş yazıtın varlığıyla doğrulanmaktadır.

Albanya'nın güney komşusu Atropatena devletiyle (M.Ö. 323- M.S. 227) ve daha sonra bu bölgede ortaya çıkan Pers devletiyle her zaman yakın bağları olmuştur. Çağımızın başında Atropatena devleti, Partların Arshaki hanedanının gücünü kabul etmiş ve bağımsızlığını kaybetmişti. Daha sonra, 3. yüzyılın ilk yarısında Partlarda Arşak hanedanının yerini Sasani hanedanı (226-651) almış, çok geçmeden Sasani devleti, 244'te Roma İmparatorluğu'nun Mezopotamya ve Küçük Asya üzerindeki egemenliğini kabul etmişti. Ancak Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Albanya hükümdarlarının Roma'ya karşı mücadelede Sasanilere destek vermesi, Roma'nın Güney Kafkasya bölgesindeki etkisini azaltmıştır (Satsayev 34). Bundan sonra, 395 yılında imparatorluğun bölünmesiyle bağlantılı olarak kaynaklarda Roma-Alban değil, Bizans-Alban ilişkileri hakkında bilgi alabiliyoruz.

Milattan Önce Antik Kaynaklarda Roma-Albanya İlişkileri

Yunan kaynaklarıyla karşılaştırıldığında Roma kaynakları Kafkasya hakkında daha geniş ve kapsamlı bilgi vermektedir. Bu bir yandan Roma devletinin siyasi faaliyetiyle aynı tarihsel dönemde Kafkasya'da var olan devletlerin yeniden canlanması, diğer yandan imparatorluğun dış politika yönelimleriyle açıklanabilir.

Albanya'nın ayrıntılı bir tanımını sunan ilk antik yazılı kaynaklar arasında en önemlisi, seleflerinin ve çağdaşlarının (M.Ö. 1. yüzyıl – M.S. 1. yüzyıl) eserlerine atıfta bulunan Strabon'un (M.Ö. 1. yüzyıl) *Coğrafya (Geografika)* adlı eseridir. Yunanlıların ve Romalıların seferleri sonucunda Roma'dan uzak ülkeler hakkında bilgiler burada daha detaylı olarak verilmektedir. Strabon şöyle yazmıştır: "Albanya yolu taştan oyulmuş bir patikayla önce kayaların arasından, sonra Kafkaslardan gelen Alazan nehrinin oluşturduğu taşkın su yatağından geçer" (Strabon 641). Bu eserde Strabon, Kafkasya ile ilgili kaynaklar arasında M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında doğan Skepsil'in ve Albanya'yı anlatırken Pompeius'in Kafkas seferine katılan Metrodorus ve Midillili Feofa'nın hatıralarını da kullanmıştır. Ayrıca Strabon'a göre ülkede Albanların yanı sıra Gargarlar, Udiler, Kaspiler gibi farklı topluluklar da yaşıyordu, ama Albanlar Kafkasya'nın hem en önemli hem de nispeten kalabalık

halkıydı (Strabon 559). Ülkenin Albanya olarak anılmasının da nedeni budur.

Antik Albanya'nın coğrafyası, hidronimleri ve etnik özellikleri hakkında değerli bilgiler Plinius Secundus'un (Büyük Plinius - M.Ö 1. yüzyıl) *Doğa Tarihi (Naturalis Historia)* adlı eserinde ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu kitapta kullanılan materyaller arasında Pomponius Mela'dan kaynak olduğu anlaşılan Sallust ve Cornelius Nepos'un kayıp tarihi-coğrafi eserleri ve Agrippa Vipsani'nin haritası yer almaktadır. Yazar, hem Theophrastus ve Posidon dahil Yunanlıların, hem de Romalı tarihçiler Cato ve Varro'nun bilgilerinden yararlanmıştı. Plinius'in kendi eserinde belirttiği gibi Albanya hakkında detaylı bilgi edinmek için Büyük İskender'in seferlerine katılan tarihçilerin yanı sıra İzigon, Clitarchus, Eratosthenes ve Artemidorus'un eserlerinden de yararlanmıştı. Bu muhteşem eser 37 kitaptan oluşmuş, eserin bir cildinde Hazar Denizi çevresinde yaşayan halklar hakkında detaylı bilgi verilmiş ve yaşadıkları yerler açık biçimde gösterilmiştir. "Kura nehrinden başlayarak ovanın tamamı Albanlar tarafından iskan edilmiş, onlardan sonra Kura nehrine dökülen Alazan nehri yoluyla Kafkasya'dan ayrılan İberyalılar yerleşmiştir. Albanların başkenti Kabalaka, İberlerin başkenti Hermast'tır" (Plinius 85).

M.Ö. 1. yüzyılın başında Küçük Asyada başlayan Roma-Mithridates savaşları ve devamında Pompeius'in Albanya'ya yürüyüşü hakkında antik kaynaklarda geniş bilgi alabiliriz. Pontus kralı VI. Mithridates Eupator (M.Ö 120-M.Ö 63), Küçük Asya ve Balkanlar'daki Roma topraklarını işgal etmiş, Pontus kralının Antiochus Artaxin hanedanına mensup II. Tigran'dan yardım alması ve ittifaka katılması, Roma-Mithridates savaşlarının Güney Kafkasya'ya yayılmasına yol açmıştır (Trever 391). Bu konuyu ayrıntılı olarak yazan ve Pompeius'in Albanya'ya yürüyüşünü anlatan antik yazarlar arasında Romalı tarihçi Titus Livius'un (M.Ö. 1. yüzyıl) adını özellikle anmak gerekir. Onun *Ab Urbe Condita (Şehrin Kuruluşundan İtibaren)* adlı eseri, Albanya devleti hakkında bilgi veren ilk Roma kaynağı olarak kabul ediliyor. "Gnaeus Pompeius VI. Mithridates'in peşine düşerek en uzak ve bilinmeyen halkların, İberyalılarının ve Albanların topraklarını işgal etti, fakat büyük bir direnişle karşılaştı" (Livius 221). Pompeius'in Güney

Kafkasya'yı ziyaretine kadar Albanya ve komşu İberya'nın, Akdeniz'deki Yunan-Roma uygarlığı için *terra incognita* ("bilinmeyen toprak") olduğunu belirtmek gerekir (Tacitus 356). Herodot, Patroclus, Eratosthenes ve diğer antik yazarların bu bölgede yaşayan bazı kavimler hakkında verdikleri bilgiler dışında, Pompeius'un buraya yürüyüşünden önce antik yazarların hiçbiri bu ülkeler hakkında bu kadar net bilgi vermemiştir. Bu nedenle Livius haklı olarak şunu belirtiyor: "... Pompeius en uzak ve bilinmeyen halkların topraklarına girdi. Her iki devlet de Roma'yı düşman olarak görüyorlardı. İberyalılar VI. Mithridates topraklarından Kolhis'e gönderdiler. Alban kralı Oroys, Kral II. Tigran'a siyasi sığınma hakkı verdi. Albanlar Romalılara karşı düşmanca bir tavır sergiliyorlardı" (Livius 223).

M.Ö. 66 yılında Roma senatosu Anadolu ve Kafkasya seferi için seferi yapan general Lucullus'u geri çağırdı. Yerine senatodan büyük yetkiler alan Gnaeus Pompeius getirildi. M.Ö. 66 yılında Pompeius, Dastir yakınlarındaki bir savaşta VI. Mithridates'i mağlup etti ve onu Pontus'tan sürdü (Yampoliski 257). VI. Mithridates'in müttefiki II. Tigranes silahlarını bıraktı ve Pompeius'e teslim oldu. Bu nedenle VI. Mithridates kuzeye, Kolhis'e kaçmak zorunda kaldı ve Dioskurides'e yerleşerek Roma ile yeni bir savaşa hazırlanmaya başladı. VI. Mithridates'in ardından Pompeius, Küçük Asya'dan Güney Kafkasya'ya ilerledi ve burada Kafkas Albanyası ve İberya ile yüzleşmek zorunda kaldı. Romalıların gözünde her iki devlet de VI. Mithridates'in müttefikiydi (Latışev, 63).

Albanya'nın tam ortasından geçen Kura nehri boyunca her iki devletin ordusu hazır duruma getirildi. İlk büyük savaş burada gerçekleşmiş ve bu tarihe Kura muharebesi olarak geçmiştir. M.Ö. 66 yılında başalayan savaşta Romalıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaştan birçok kaynakta bahsedilse de en geniş kapsamlı ve detaylı bilgi Romalı yazar Plutarkhos'un eserlerinde yer almaktadır. Çağdaş dönem yazarı olarak bilinen Plutarkhos, kendi selefleri olan Strabon, Plinius vd. yazarlara atıflar yapmıştır.

Daha sonra, M.Ö. 65 yılının başında Pompeius, Alban isyanının haberini almış ve öfkeyle onlara karşı savaş açmıştır. Albanlara karşı çıkan Pompeius, onların Abanta (Alazan) nehri yakınında

savaş düzeninde hazırlandığını görmüştür. Çünkü Albanlar yenilgiyi kabul etmeyerek bir yıl sonra tekrar savaş için toplanmıştır. “Alban ordusu 60 bin piyade ve 12 bin süvariden oluşuyordu ve onlar Alazan nehri kıyısında Pompeius'i bekliyorlardı” (Dio 275). Pompeius Albanların nehir kıyısına uzun bir set çekmiş olması nedeniyle Kura nehrini tekrar zorlukla geçerek orduyu tehlikeye atmış, susuz çölde uzun ve meşakkatli bir yol kat etmek zorunda kalacağını düşünerek on bin tulumun suyla doldurulmasını emretmişti. Dio Kassi'e göre hükümdarın kardeşi Kosis Alban ordusunun başındaydı (Dio 279). Savaş ormanda başladı ve grubun bir kısmının başında hükümdarın kardeşi Kosis vardı. Cassius Dio, Pompeius'in askeri taktikleri hakkında, önce süvarileri yerleştirdiğini ve arkalarındaki piyadelere kalkanlarıyla dizlerinin üzerine oturup sessizce beklemelerini emrettiğini yazıyor. Pompeius'in taktiğini anlamayan Albanlar süvarilere saldırdı. Süvariler kasıtlı olarak geri çekildi ve yanlara dağıldı. Bu noktada Pompeius'in piyade birlikleri savaşa girdi ve Alban süvarilerini kuşattı (Latışev 525).

Savaş sırasında Cosis, Pompeius'in durduğu yere ulaşmış ve mızrağını ona fırlatmıştı. Ancak mızrak zırhına çarpıp yere düşmüştü. Pompeius'in fırlattığı mızrak Kosis'i ölümcül şekilde yaralamış ve M.Ö. 65 yılında gerçekleşen bu savaş Romalıların zaferiyle sonuçlanmıştı. “Alban ordusunun geri kalanı kaçtı ve ormana saklandı. Pompeius ormanı kuşattı. Onun emriyle orman ateşe verildi ve orada saklanan Alban savaşçılar öldürüldü” (Dio 282). Esirler arasında çok sayıda yaralı kadınının olması, Alban kadınlarının da savaşta erkekleri yalnız bırakmadığını gösteriyordu. Eski yazarlar onlara “Amazonlar” diyordu. Oroys Albanlarla savaşa girmede ve dağlara çekilmiş, muhtemelen yeniden direnmeye niyetliydi. Ancak Pompeius Albanları barış yapmaya ikna etti. Oroys Pompeius'un yanına gitmedi ama ona mektuplar ve hediyeler gönderdi. Oroys'un barış teklifi Pompeius tarafından kabul edilmişti. Pompeius ile Oroys arasındaki ticaret yollarına ilişkin anlaşmanın da bu ateşkesle dayandığına inanılıyor (Yanovski 441).

Büyük ihtimalle Pompeius, Oroys'tan Roma ürünlerinin Büyük İpek Yolu ticari yolları üzerinde kurulan Güney Kafkasya'dan Roma topraklarına engelsiz bir şekilde akmasına izin verileceğine dair açık

güvenceler almış ve görevinin Albanya'nı terk etmek olduğunu düşünüyordu. Böylece Pompeius, Albanya'yı ziyaret eden ve hükümdarıyla ittifak ve dostluk anlaşması imzalayan ilk Romalı general olmuştur. Her ne kadar Pompeius'in zaferi sırasında Albanya'nın işgal edilen ülkeler arasında adı geçse de araştırmacılara göre bu yüzeysel ve şarta bağlıydı. Albanya'nın uzaklığı ve ardından gelen siyasi olaylar göz önüne alındığında, Albanya bir Roma eyaleti haline gelmemiştir (Perevalov 35).

Roma'nın tek hedefi Kafkasya değildi, ayrıca İran yaylası boyunca uzanan güçlü Part devleti Çin'e kadar genişlemenin önünde engeldi. M.Ö. 50'li yıllarda Partlar ile Roma arasında açık bir askeri çatışma yaşanmıştı. Roma, Kafkasya'da aktif olarak hareket etmiş, İberyalılara ve Albanlara karşı yeni bir yayılma başlatmıştır. Crassus'un M.Ö. 53'te Partlara ve Kafkasya'ya karşı yürüttüğü sefer yenilgiyle sonuçlanmıştır. "M.Ö. 53'te Partlar, Karra savaşında Crassus'un ordusunu yendiler ve kendisi de öldürdüler. M.Ö. 36 yılında Roma'nın doğu vilayetlerinden sorumlu olan Marcus Antonius, generali Publi Canidis Crassus'a Albanya'ya saldırma emrini vermiştir" (Latışev, 240). Bu seferin ardından Alban hükümdarı Zober, Roma'ya boyun eğmeyi kabul etmişti. Cassius Dio'nun bildirdiği gibi, "Kışın İberyalılara karşı yürüyen Crassus, bir savaşta kralları Parnavaz'ı mağlup etti, onu ittifaka çekti ve onunla birlikte komşu Albanya'ya girerek Albanları ve kralları Zober'i mağlup etti" (Dio 229). Marcus Antonius'un Part seferine (M.Ö. 37-36) hazırlık olarak Publi Canidi Crassus'un Kafkasya'da, özellikle İberya ve Albanya'ya karşı yürüttüğü askeri operasyonlardan bahsedilmektedir.

Albanya'yı mercek altına alan Marcus Antonius'un arkadaşı ve olayların doğrudan tanığı Quintus Dellius'un yazdığı ve onun anıları olarak bilinen bu eser bize ulaşmamıştır. İmparator Octavianus Augustus (M.Ö. 30-M.Ö. 14) döneminde, Azerbaycan'ın iki kadim devleti olan Albanya ve Atropatena'dan büyükelçiler ve üst düzey temsilciler Roma'ya gelmiştir. (Melikişvili 332). İmparatorun saltanatının son yıllarına ait "Res Gestae Divi Augusti" (Lord Augustus'un İşleri) adlı anılarında bununla ilgili ilginç bilgiler bulunmaktadır. Doğu Siyaseti Üzerine Anılar'ın 5. Bölümün birinci kısmında Octavianus Augustus, Roma'nın Albanya'ya ilişkin dış

politikası hakkında bilgi veriyor (Dio 433). Roma'nın Albanya ile diplomatik ilişkilerinin bulunması ve İmparator Augustus'un bu gerçeği bir kez daha dile getirmesi, başkent Kebele'nin de uluslararası ilişkilerde de rol oynadığını doğruluyor.

Romalıların M.Ö III – M.Ö. I yüzyıllarda daha güçlü devlet olması ve komşu halklara karşı savaş halinde olması, antik kaynaklarda geniş kapsamlı olarak gösterilmiş ve günümüze kadar bizlere ulaşmıştır.

Milattan Sonra Antik Kaynaklarda Roma-Albanya İlişkileri

Çağımızın başında Albanya devleti hakkında daha fazla bilgi edinebiliyoruz. Çünkü bu dönemde Roma-Alban ilişkileri daha çok dostluk ve ittifaka dayalıydı. Bu da iki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin daha sık olduğunu ve bunun tarihçilerle, aynı zamanda devletlerarası mektuplar tarafından öğrenildiğini gösteriyor.

Ünlü Romalı bilim adamları arasında 1. yüzyılda Petroni Arbiter, Plinius Secundus, Patrocolus, Josephus Flavius, 1-2. yüzyıllarda Titus Livius, Cornelius Tacitus, Klaudyos Batlamyus, Plutarkhos vd. Kafkasya'nın antik çağına ilişkin çok ilginç bilgiler topladılar. Ayrıca Marcus Justin (2-3. yüzyıllar) ve Quintus Rufus (1. yüzyıl), Julius Frontinus (1. yüzyıl) ve Suetonius Tranquillus (1. yüzyıl) tarafından yeniden işlenen Albanya ile ilgili kaynaklarda eski Yunan ve Latin yazarların eserleri yer almaktadır. Bu tür eserlerde Albanya hakkında önemli bilgileri saklayan Bizanslı Stephen (3-4. yüzyıllar), Julius Solin (3. yüzyıl), Ammianus Marcellinus (4. yüzyıl) ve diğerlerinin isimlerinden söz edilebilir (Aliyev, 132). Albanya ile ilgili en eski kaynak M.Ö. 3. yüzyıl coğrafyacısı, antik yazar Eratosthenes'e (M.Ö. 3.-2. yüzyıl) aittir. Coğrafya bilimine kazandırdığı “Dünya'nın Ölçümü Üzerine” kitabıyla tanınır. Eratosthenes aynı zamanda dünya haritasını çizen ilk kişidir.

Bu döneme ilişkin Albanya hakkında ilginç bilgiler, Romalı yazar Plutarkhos'un (M.S. 46 - 120) “Vitae Parallēlae” (Paralel Biyografiler) adlı eserinde korunmuştur. Plutarkhos'un bilgilerinin değeri, çoğunun Livius, Strabon ve Sallust dahil olmak üzere birincil kaynaklara dayanmasıdır (Latışev 424). Ayrıca Plutarkhos, Albanya'nın çeşitli hidronimlerini veriyor ve Gnaeus Pompeius'in seferiyle ilgili olaylardan bahsediyor. Marcus Antonius, Alban

krallarının isimlerini anarak şehirleri listeliyor. Elbette Plutarkhos çok sayıda ve çeşitli kaynaklar kullanmıştır ve kendi sözlerinden bunların arasında Theophanes ve Terence Varro'nun da olduğu anlaşılmaktadır. Plutarkhos bu eserinde özellikle Hazar Denizi kıyılarına gelen Romalıların Albanlar ve komşuları İberyalılarla olan ilişkilerini vurgulamaktadır. Ancak Plutarkhos, Roma birliklerinin kendi topraklarından İberya'ya geçmesine ilk olarak Albanların izin verdiğini belirtiyor. Tarihçi bu dönemde Güney Kafkasya'da üç devletin kurulduğunu yazıyor: Gürcistan'ın batısında Karadeniz kıyısındaki Kolhis Krallığı, Gürcistan'ın doğusunda İberya Krallığı, güneyde Büyük Kafkasya'dan Aras (Araz) nehrine, doğuda Alazan vadisinden Hazar Denizi'ne kadar uzanan geniş alanda ise Albanya. Roma'nın Kafkasya'daki politikasının yönünü genel olarak şöyle tanımlıyor:

İmparatorluk hakimiyeti için çabalayan Roma, İberya, Atropatena ve Albanya dahil olmak üzere Doğu ülkelerine boyun eğdirmeye çalıştı. Güney Kafkasya halkları bağımsızlıkları için kahramanca savaştı. Pek çok kez isyan ettiler, kendileri için şu ya da bu olumsuz dönemde Roma'nın üzerlerindeki üstünlüğünü yalnızca sözde kabul ettiler ve geçici olarak onun himayesini kabul ettiler. Ancak bu nedenle Roma'nın fethettiği uluslar arasına dahil edilemezler. Güney Kafkasya halklarının tarihinde, M.Ö. 1. yüzyıl, İberyalıların ve Albanların bağımsızlığı için Romalılarla yüzyıllık mücadelenin başlangıcına işaret eden ilk çatışmalarla işaretlenmiştir (Plutarkhos 506).

Plutarkhos'un adı geçen kitabında Julius Caesar'ın M.Ö. 1. yüzyılın 40'lı yıllarının başında Doğu'ya bir yürüyüş planladığı yazmaktadır. Caesar'ın planları Partlarla ve ardından Hazar Denizi, Kafkasya, Karadeniz vb. ile bir savaşı içeriyordu. Görünüşe göre bu rotanın bir kısmı Albanya'dan geçmek zorundaydı. Ancak Caesar'ın ani ölümü bu seferin yapılmasına izin vermedi. Dolayısıyla bu dönemde, yani M.Ö. 1. yüzyılda Romalıların Albanya'ya olan ilgisi hala devam ediyordu.

Her ne kadar bazı kaynaklar bu halkların bağlı olduklarını belirtse de K.V. Trever, Lucullus'un Pontus Krallığı'na yürüyüşüyle ilgili olayları ve Plutarkhos'un verdiği bilgileri detaylı şekilde analiz

etmiş ve yalnızca Corduenes ve Adiabenes halklarının II. Tigran'ın tebaası olduğu sonucuna varmıştır. Albanlar, Atropatenyalılar ve İberyalılar siyasi açıdan birbirlerinden ve II. Tigran'dan ayrı bağımsız halklardı (Trever 112).

Klaudyos Batlamyus (1-2. yüzyıllar), antik kaynaklar arasında önemli sayılan bir başka antik tarihçi-yazar, o dönemin ünlü coğrafyacısı, astronom'u ve «Γεωγραφία» (Coğrafya veya Coğrafya Kılavuzu) eserin yazarıdır. Herodot gördüklerine ilişkin izlenimlerini anlatan ilk gezginken, Batlamyus'un da edebi bilgileri kullanmayı tercih eden ilk "koltuk yazarı" olduğu düşünülmektedir. Yani, diğer tarihçilerden farklı olarak eserlerini yazmak için seyahat etmemiş, seleflerinin eserlerine atıfta bulunmuştur. Eserlerinin çoğunda akarsular, şehirler ve yer adlarıyla ilgili bir dizi tablo bulunmaktadır. İmparator Marcus Aurelius'un çağdaşı olan bilim adamının yazdığı "Coğrafya Kılavuzu", birkaç yüzyıl boyunca bilim insanlarının ve tarihçilerin başucu kitabı olmuştur. Eserde yer alan haritalar ve atlaslar, coğrafi yorumlar sadece erken Orta Çağ'da değil, Müslüman Arap tarihinin örneklerinin oluşturulmasında da önemli rol oynamıştır. Batlamyus 3. Asya haritasına Kolhis, İberya ve Albanya'yı dahil etmektedir. Kolhis'in en büyük kentleri arasında Dioskuriada, İberya'nın en büyük kentleri arasında Artanissa, Albanya'nın kentleri arasında Gangara'nın¹ adı geçmektedir (Batlamyus 246). M.S. 1. yüzyılında Partlar ile Roma arasında savaşlar devam ediyordu (Latışev 342). İmparator Tiberius (14-37), Albanya ve İberya krallarını kendi tarafına çekmek için onlara değerli hediyeler vermiştir. İmparator Nero (54-68), Kafkas halklarına karşı doğu seferleri planlamıştır. Nero'nun iç ayaklanmalar sonucunda ölmesi bu sefer'in gerçekleşmesini engellemiştir. Ancak bazı araştırmacılara göre mesele plandan sapmamış, bazılarının göre ise Nero'nun grubu eski çağlarda Hazar Kapısı olarak bilinen Derbend Geçidi'ne bir sefer düzenlemiştir (Latışev 342). Ancak bununla ilgili tutarlı bir kaynak yok.

¹ Getara veya Gaytara, Batlamyus'un *Coğrafya Kılavuzu* Kura nehrinin kuzeyinde gösterilmektedir. Konumu tarihçiler tarafından tam olarak belirlenememiştir. Bazı görüşlere göre Gargarçay nehrinin adı bu şehrin adıyla bağlantılıdır. Başka bir versiyona göre Erivan şehrinin içinden geçen Getar nehrinin adı da bu antik kentin adıyla ilişkilidir.

Ayrıca Antik Albanya'nın tarihi, antik Romalı yazar Cassius Dio'nun (2. Yüzyıl sonu – 3. yüzyıl başı) “History of Rome” (Roma Tarihi) adlı eserinde kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır. Eserde M.Ö. 68'den M.S. 47'ye kadar olan olayları aktaran kitaplar ve ayrı metinler ele alınmaktadır. Cassius Dio, Romalıların Albanya'nı işgalini ayrıntılı olarak anlatıyor, Albanlar ile Romalılar arasındaki savaşa değiniyor ve toponimler veriyor (Dio 239).

Pompeius ordusunu üç bölüme ayırdı ve üç noktada kamp kurdu. Bu ordu birimlerinden birinin başında Pompeius vardı. Diğer birliklerin komutasını yakın yardımcıları Lutsi Flakka ve Metell Seler'e devretti. Alban kralı Oroys ve İber kralı Artok, 70.000 askerle Kura nehri kıyısında Romalıları pusuya düşürdü. Oroys'un büyük bir kuvvetle ilerlediğini öğrenen Pompeius ise, Romalıların sayısını gizli tutmak ve Albanların savaş alanından kaçmasını önlemek için süvarilerini ön cepheye yerleştirdi. Oroys, önünde küçük bir atlı birlik görünce Pompeius'in kuvvetinin küçük olduğunu düşünüp onları takip etti ve Romalılar da buna izin verdi. Böylece Albanlar Romalılar tarafından kuşatıldı. Pompeius bu savaşı kazandıktan sonra Albanlarla barıştı ve elçiler aracılığıyla Kafkaslardan Hazar kıyılarına kadar bölgeye yerleşen çok sayıda bölge sakiniyle bir anlaşma imzaladı (Dio 256).

Albanlarla yapılan antlaşmaya ilişkin bilgiler, ünlü Romalı tarihçi Cornelius Tacitus'un (yaklaşık 54 - 120) “Annales” (Yıllıklar) kitabında yer alıyordu. Bu çalışma M.S. 14-69 yıllarını kapsamaktadır. Tacitus, “Annales” adlı eserinde, doğu krallarının her ittifaka girdiklerinde sağ ellerini önlerine koyup başparmaklarını bir araya getirerek sıkı bir düğüm oluşturmalarının bir gelenek olduğunu belirtir. Parmaklar kanla dolduğunda hafif kesiklerle kağıdı kanla boyarlardı (Preud'Homme 12). Bu şekilde yapılan anlaşma, tarafların kanıyla kutsal kılınıyor ve dokunulmaz sayılıyordu. Romalı yazarlar lejyonların askeri başarılarını abartmakla birlikte, Kafkas halklarının Romalılara karşı mücadelesini de görmezden gelmemişlerdir. Pompeius'un Albanları, İberyalıları ve diğer Kafkas halklarını fethetmeyi başaramadığını itiraf etmektedir (Dio 339).

Çağımızın ilk yüzyıllarında yaşayan eski Yunan tarihçisi ve coğrafyacısı Flavi Arrian (86-146), eserlerini Latince yazmış ve üç

Roma imparatoru M. Trajan, Hadrian ve Antoninus döneminde kamu hizmetinde bulunmuştur. Hindistan'ı, Büyük İskender'in hayatını ve seferlerini konu alan eserlerinde Kafkasya ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Bais 22).

Kafkasya'nın antik tarihine ilişkin ilginç bilgiler, İmparator Hadrianus döneminde yaşamış, aslen Mısırlı bir yazar olan Dionysius'un "Depictio Mundi" (Dünyanın Tasviri) adlı eserinde toplanmıştır (Aliyev, 32). Hazar'ı anlatan yazar, kuzeybatı kesiminde İskitlerin adından söz etmektedir. İskitlerden sonra Hunların, ardından da Hazarların isimleri geçmektedir. Hazarlardan sonra yazara göre dağlık bölgeye yerleşen savaşçı Albanlar ve Kadusiler yer alıyordu. Hangi çağda yaşadığı belli olmayan Bizanslı Stephan'ın "Kabilelerin Tasviri" adlı eserinde de antik Kafkasya ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Albanya, İbery'nin doğu komşusu olarak tanımlanıyor. Livius'un daha genç bir çağdaşı olan Pompeius Trogus (M.Ö 1 - M.S. 1), "Historiae Philippicae et Totius Mundi Origines et Terrae Situs" (Filipin Tarihleri, Tüm Dünyanın Kökeni ve Dünyanın Yerleri) adlı 44 ciltlik bir eser yazdı. Bunlardan yalnızca M.S. 2. yüzyılda derlenen kısa bir özet günümüze ulaşmıştır (Aliyev 113). Pompeius Trogus'un güneye doğru İskit yürüyüşleri hakkında Yunan kaynaklarından bilgi ve Roma ile Doğu arasındaki ilişkiler hakkında birçok malzeme var. Pompeius'in Güney Kafkasya'daki varlığıyla ilgili olayları anlatan yazar, Albanların romalıların ordusunu sözde "kardeşçe" karşıladığını belirtiyor.

Daha sonra 4. yüzyılda İmparator Hadrianus'tan Nero'ya kadar Roma imparatorlarının biyografilerinden oluşan bir koleksiyon ortaya çıkmış ve "Augustan Chroniclers" (Augustus Kronikleri) olarak bilinen bir grup yazarın kaleme aldığı eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bu eserde yer alan Spartian, Capitolinus, Lampridius ve diğer yazarların canlı ve ilgi çekici yazıları, Albanya'nın tarihi ve İmparator Hadrianus (117-138) döneminde Roma ile Albanya arasındaki dostluk ilişkileri hakkında önemli bilgi ve gerçeği içermektedir (Dio 322).

Ammianus Marcellinus'un (4. yüzyıl) "Tarihi" kitabının yalnızca bir kısmı bize kadar ulaşmıştır. Bu kitap'ta savaşların dışında daha çok coğrafi ve etnolojik tanımlamalardan bahsediliyor. Böylece

Romalı yazarların Pompeius ile VI. Mithridates arasındaki savaşa ilişkin bilgilerini tekrarlayarak, "Pompeius'in Albanya ülkesinden geçtiğini ve Hazar Denizi'ni gördüğünü" belirtiyor. Antik çağda dünya ticaretinin gelişmesi ve Roma'nın Batı ve Doğu'da aktif olarak genişlemesi nedeniyle haritacılık geniş çapta gelişmiştir. (Yampoliski 407) Roma İmparatoru Augustus'un (M.Ö. 30 - M.Ö. 14) generali Agrippa Marcus Vipsanius'un (M.Ö. 63-12) ölümünden sonra imparatorun emriyle bir harita oluşturması da bunun kesin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu harita, yalnızca Albanya'nın tarihi coğrafyasını değil, aynı zamanda antik dünyayı hem Batı hem de Doğu ülkelerine bağlayan ticaret yollarını öğrenmek için değerli bir kaynak olarak değerlendiriliyor.

M.S. 1. yüzyılda Roma birliklerinin Güney Kafkasya'ya, doğrudan Hazar Denizi kıyılarına geldiklerini gösteren maddi deliller de bulunmaktadır. Bu bulgunun tarihi 1939 yılına kadar uzanır ve ünlü Azerbaycanlı arkeolog-etnograf İ.M. Jafarzade, Bakü'ye yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan Gobustan'daki Büyük-Daş dağının güneydoğu kesimine yakın büyük bir taş bloğun yüzeyinde zar zor görülebilen altı çizgiden oluşan Latince bir yazıt keşfetmiştir (Smişlyayev, 20). Üzerinde "IMP(ERATORE) DOMITIANO CAESARE AVG(VSTO) GERMANIC(O) L(VCIVS) IVLIVS MAXIMVS CENTVRIO EG(IONIS) XII FVL(MINATAE)" yazısı kazanmıştır. Yazıtta şöyle yazıyor: "İmparator Germanicus Domitian Caesar Augustus, Lucius Julius Maximus, Onikinci Yıldırım Lejyonu'nun Centurion'unun hükümdarlığı". İmparatora Domitian 84 yılında "Germanicus" fahri ünvanı verildiği göz önüne alındığında, yazıtın M.S. 84 ile 96 yılları arasında yazıldığını varsaymak mümkündür (Smişlyayev, 14). Bu metin İmparator Domitianus'un XII. Yıldırım Lejyonu'ndan bir yüzbaşı tarafından yazılmıştır. Büyük-Daş dağında bulunan yazıt, benzersizliği ve gizemi nedeniyle ilgi çekiyor. Birincisi, burası Doğu'da bildiğimiz tüm Latince yazıtların bulunduğu en uzak nokta olarak kabul ediliyor. İkincisi, Azerbaycan, yani eski Albanya topraklarında bulunan tek Latince yazıt budur. K.V. Trever bu yazıt için iki olası açıklama sundu: XII Lejyonu'nun bir kısmı burada bazı yerel görevleri yerine getiriyordu, belki de askeri bir harekattan ziyade

keşif amaçlıydı. Çünkü Hazar Denizi kıyıları uzun süredir Batılı işgalcilerin keşif hedefi olmuştu.

Bunun dışında, imparatorluğun son dönemlerini konu alan Eutropius ve Festuna'nın eserlerindeki hemen hemen aynı kaynaklar kullanılarak yazılan Trajan'ın (97-117) saltanatının son yıllarındaki Part seferi, Roma gücünün Doğu halkları üzerinde yeniden kurulmasını hatırlama fırsatı veriyor. Kaynaklar, İmparator Hadrianus'un (117-138) Albanlar, İberyalılar ve Kafkasya'nın diğer halklarıyla iyi ilişkiler sürdürdüğünü ve kralların kendisi ile görüşmeyi reddetmelerine rağmen onlara birçok hediye verdiğini söylüyor.

3. yüzyılın ilk yarısında Pers kökenli Arshaki hanedanının kurduğu Sasani devleti (226-651), Roma İmparatorluğu'nun istikrarını bozmuştur. Sasani yönetimi ile Roma arasındaki çelişkiler çözülmemiştir. Kafkasya'yı ve Doğu'nun diğer bölgelerini fethetme arzusu, Romalıların ve yeni Pers devletinin başlıca dış politika hedeflerinden biri oldu. M.S. 3. yüzyılın sonlarında yazılan "Aurelia'nın Hayatı"nda İmparator Aurelia'nın (270-275) Albanlar ile diğer Doğu halkları arasında ilişkiler kurduğu belirtilmektedir. 296-299 Roma-Sasani savaşı sırasında Sasani kralı Narsheh (293-302), Roma imparatoru Caesar Galerius'a üst üste iki savaşta yenilmiştir (Kalankaturklu 242). İkinci karşılaşmada, 298'deki Satala Muharebesi'nde Roma kuvvetleri, sahadaki zaferin ardından Narshe'nin kampını, hazinesini, haremını ve karısını ele geçirmiştir. Galerius, Sasani topraklarından güneye doğru devam etmiş ve Roma topraklarına dönmeden önce Sasani başkenti Ctesiphon'u ele geçirmiştir. 299 yılında Nisbis şehrinde imzalanan antlaşma hükümlerine göre Sasaniler batı topraklarının bir kısmını Roma'ya bırakmak zorunda kalmıştır (Mhitar 196).

Albanya'nın Yunan ve Latin kaynaklarında giderek kaybolması, bu ülkenin Romalıların siyasi ufkunda yer alan devletler listesinden çıkarılmasının bir işareti gibi görünüyor. 3. yüzyılın ortalarında başlayan Roma-Sasani savaşlarında Alban hükümdarlarından bahsedilmektedir. Olayların çağdaşı olan Ammianus Marcellinus'un "Res Gestae" (Roma Tarihi veya Tarih), Persler Amida kalesini işgal ettiğinde Albanya'nın Sasanilerin müttefiki olduğundan bahseder. II. Şapur (309-379), Roma'nın doğu

sınırlarına doğru ilerlemeye hazırlanırken, Doğu Roma İmparatoru II. Konstantin (337-340), General Sabinia'yı Doğu'daki Roma ordularının komutanı olarak atamıştır. II. Şapur, 359'da Roma'ya karşı askeri bir sefer başlatmıştır (Aliyev 112). Sasanî ordusu hiçbir direnişle karşılaşmadan Amid şehrini ele geçirmiştir. Bizans tarihçisi Ammianus Marcellinus'un verdiği bilgiye göre, 359 yılında Romalılar ile Amid komutasındaki Sasanîler arasında yapılan savaşta Alban hükümdarı Urnair II. Şapur'a eşlik etmiştir.

Alban hükümdarı Urnair'in (313-371) adı Roma ordusu ile Sasanîler arasındaki Dzirav savaşında da (371) geçmektedir. Ancak kaynaklara göre Urnair bu savaşta Romalılara yenilmiş ve Albanya'nın Otena (Uti), Sakasena, Cambisena, Girdiman ve Kolt eyaletlerini geçici olarak kaybetmiştir. Fakat 387 yılında Sasanîler ile Roma arasında imzalanan anlaşmaya göre Albanya, Dzirav savaşında kaybedilen toprakları geri almış ve barış sağlanmıştır (Aliyev 299).

Sonuç

Yunan ve Roma kaynaklarında yer alan bilgilere dayanarak, Kafkasya'da eski çağlardan Orta Çağ'ın başlarına kadar herhangi bir kabilenin idari birliğinin veya coğrafi sınırları açıkça tanımlanmış kabile ittifaklarının varlığından bahsetmek zordur. Halkların ve etnik grupların sık yer değiştirmesi, sürekli ilerleme, kabile içi ve kabileler arası çatışmaların yaşandığı bir dönemde idari birimlerin sınırlarının belirlenmesi kolay değildir.

Tüm bunlara ek olarak antik Yunan-Roma kaynakları insanların yaşam tarzı, kültürü ve geleneklerinin incelenmesi açısından eşsiz bir öneme sahiptir. Bu veriler, eski çağ yazarlarının yaşadığı dönemi incelemek; komşularını, düşmanlarını ve dostlarını daha yakından ve derinlemesine tanımak, karşılıklı kültürel ve ticari ilişkileri geliştirmek vb. amaçlar dışında modern halkların herhangi bir toprak iddiasını doğrulamak veya haklılık kazandırmak için kullanılamaz.

Yöntem ve çalışma tarzından, ilgi ve hedeflerinden kaynaklanan çelişki ve eksikliklere rağmen Kafkasya'da var olan ve tartışmalı ve belirsiz sorunların çözümünde Yunan-Roma kaynaklarının oluşturduğu örnekler, antik devletlerin tarihi

coğrafyası, etnik nüfus yapısı, siyasi ve sivil tarihinin incelenmesinde büyük önem taşımaktadır.

Antik çağlardan 8. yüzyıla kadar Azerbaycan topraklarında varlığını sürdürmüş Albanya devleti, Güney Kafkasya'nın en büyük devleti olmuş, komşu devletlerle barış içinde yaşamış ve dostluk ilişkileri kurmuştur. Albanya'nın sadece komşularıyla değil, Antik Roma, daha sonra Bizans ve Sasaniler gibi büyük güçlerle de dostluk ilişkileri kurması ve aynı zamanda bağımsız olarak varlığını sürdürme mücadelesi vermesi takdire değerdir. Maddi ve manevi bulgular bu dostluk ilişkilerini ispatlamış ve bu durum onların din ve inançlarına da yansımıştır.

Kaynakça

Aliyev, Kemal. *Kavkazskaya Albaniya I v. do n.e.–I v.n.e.*, Elm, Baku, 1974.

_____. *Antiçnie istoçniki po istorii Azerbaydjana*, Elm, Baku, 1984.

Bais, M. ve Dum-Tragut, J. *Caucasian Albania*, University of Salzburg, Austria, 2003.

Batlamyus , Klaudyos. *The Geography* (çev. Stevenson E.L.), Public Library, New York, 1991.

Dio, Cassius. *Roman History, Volume IX: Books 71-80.* (Çev. Earnest Cary, Herbert B. Foster), Harvard University Press, Cambridge, MA, 1927.

Kalankaturklu, Musa. *Albaniya Tarihi*, (çev. Ziya Bünyadov), Avrasiya Press, Baku, 2006.

Qasanov, Mirza. *K voprosu o vzaimootnoşeniyah qosudarstv i obşestv Kavkaza (I tis. do. n.e. – naçalo I tis. n.e.)*, Nauçnaya mısl Kavkaza, Moskova, 2006.

Latışev, Vasili. *İzvestiya drevnih pisateley greçeskih i latinskih o Skifii i Kavkaze*, T.1-2, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg, 1983.

Livius, Titus. *Roma Tarihi. Ab Urbe Condita - Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Melikişvili, George. *K istorii drevney Gruzii*, izd. AN Gruz. SSR, Tbilisi, 1959.

Mxitar, Qoş. *Alban Salnamesi*, Avrasiya Press, Baku, 2006.

Perevalov, Sergey. M. *Rim i Kavkaz v drevnosti: vraqi ili partneri?* Moskova: Vestnik. 2010. X/1

Pliniy, Starşiy. *Estestvennaya istoriya*, (çev. V.V. Latışeva), Vestnik Drevney İstorii, II. 271-356, Moskva, 1949.

Plutarx. *Sravnitelnie jizneopisaniya*, T. 2, (per. Y. M. Borovskogo), Pravda, Moskva, 1990.

Preud'Homme, Nicolas. *Ancient Iberia and the Gatekeepers of the Caucasus*, Iberia Colchis, XVI: 155-171, Tbilisi, 2021.

Satsayev, Elivaen. *Yujniy Kavkaz: etniçeski sostav naseleniya*, Vestnik, X/4, Moskva, 2010.

Smişlyayev, Aleksandr. *Latinskaya nadpis iz azerbaidjana: problem i isteriya interpretaçii*, Vestnik Drevney İstorii, VII/3: 581-610, Moskva, 2018.

Strabon. *Geografiya v 17 kniqah*, (per.: Q.A. Stratanovskogo), Tipogarfiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg, 1964.

Tacitus, Cornelius. *Maliye proizvedeniya*, 1. Cilt (çev. A.S. Boboviç, Y.M. Borovski, M.E. Sergeyenko), Tipogarfiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Leningrad, 1970.

Trever, Kamilla. *Oçerki po istorii i kulture Kavkazskoy Albanii (IV v. do n.e.-VII v. n.e.)*, izd. AN SSSR, Moskva, 1959.

Yampoliski, Zelik. *Drevnyaya Albaniya III-I vv. do.n.e.*, izd-vo AH Azerbaycan SSR, Baku, 1962.

Yanovski, Alexander. *O drevney Kavkazskoy Albanii*, LII/4. 97-136, 161-203, Moskva, 1846.

Kafkas Adının Etimolojisi

Nusaba Yaqubova*

Özet

Tarihsel ve coğrafi açıdan Kafkasya bölgesi, batıda Azak ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi olmak üzere üç denizle sınırlanmıştır ve Büyük Kafkas Sıradağları ile kesişen Taman Yarımadası'ndan güneye, Apşeron Yarımadası'na kadar olan alanı kapsamaktadır. Uzunluğu 1200 km²'yi bulan Büyük Kafkas Sıradağları bu bölgeyi hem coğrafi hem de politik olarak ikiye ayırmaktadır: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsayan Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya. Bilindiği üzere Kafkasya'nın üç kıtayı transit ticaret yolları ile birbirine bağlayan bir konuma sahip olması, onu jeopolitik ve jeostratejik açıdan dünyanın en ilgi çekici bölgelerinden biri haline getirmiştir.

Farklı tarihi dönemlerde Kafkasya isminin kökeni hakkında birçok hipotez ortaya atılmıştır. Antik yazılı kaynaklarda "Kafkasya" ismi ilk kez Yunan düşünürü Aeschylus tarafından anılmış ve bu isim çeşitli değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Bu yazıda Kafkasya'nın kökeni ve bu ismin ortaya çıkışı hakkında bilgiler yer almaktadır. Buna göre birçok antik kaynak, farklı halklara ait mitler, ortaçağ kaynakları ve 19. yüzyıl seyyahlarının, yazarlarının, filologlarının ve tarihçilerinin farklı ve benzer yaklaşımları sınıflandırılarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, Kaf, Kazlık Dağları, Kavkas, Kabk Dağı, Mavera-i Kafkas*

On The Etymology of The Caucasus

Abstract

From a historical and geographical point of view, the Caucasus region is bordered by three seas, that is, the Azov and Black seas in the west, and the Caspian sea in the east, moreover covers the area from the Taman peninsula intersected by the Great Caucasus mountain range to the south - the Absheron peninsula. The Greater Caucasus mountain

* Nusaba Yaqubova, Arş. Gör., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü, ORCID: 0009-0004-5957-7944. E-posta: nushabe_yaqubova1998@mail.ru

(Received/Gönderim: 17.01.2024; Accepted/Kabul: 27.05.2024)

range, with a length of up to 1200 km², divides this region into two parts both geographically and politically: South Caucasus and North Caucasus, which includes Azerbaijan, Georgia and Armenia.

As it is known, the fact that the Caucasus has a position connecting three continents with transit trade routes has caused it to become one of the most noticeable regions in the world from a geopolitical and geostrategic point of view. There have been many assumptions about the origin of the name Caucasus in different historical periods. The name "Caucasus" was first mentioned by the Greek thinker Aeschylus in the written texts of ancient periods and this name has survived to this day with various changes. This article contains information about the origin of the Caucasus and the origin of this name. Accordingly, many ancient sources, myths of different peoples, medieval sources, different and similar approaches of 19th century travelers, writers, philologists and historians are classified and investigated.

Keywords: *Caucasus, Kaf, Gazlig Mountains, Caucasus, Kabk Mountain, Transcaucasia*

Giriş

Kafkasya isminin etimolojisi konusunda günümüze kadar çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri, bu ismin Hitit dilindeki "gaz-gaz" kelimesinden gelmesi ve geçmişte Karadeniz'in güney kıyılarına yerleşen halkın adını taşımasıdır (Ayyıldız 20).

Eski Yunanlılardan Romalılara *Kavkasus* olarak geçen bu isim önceleri sadece Kafkas dağ silsilesinin adıydı. Orta Çağ'da unutulmuş ve Kafkas halklarının yaşadığı bu bölge için kullanılmayan Kafkasya ismi, Çar I. Petro döneminde, 1726 yılında Petersburg'da kurulan İmparatorluk Bilimler Akademisi bilim adamları tarafından yeniden kullanılmıştır. Asıl amaç, yeni tanınan bu dağlık bölgenin coğrafyasını anlatmaktır. Böylece eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılan Kafkasya adı, Rus diline *Kavkaz* şeklinde girmiştir.

Antik Kaynaklara Göre Kafkas Adının Etimolojisi

Dilbilimin bir dalı olan etimoloji (yunanca "etymon" - hakikat ve "logos" - kelime, öğretim) - kelimelerin kökenini, tarihini, başlangıç yapısını ve anlamsal ilişkilerini inceler. İlk defa Yunanistan'da ortaya çıkan antik etimoloji kelimelerin şekli ve

anlamı arasındaki ilişkinin yorumlanmasına dayanıyordu. Bir bilim dalı olarak etimolojinin gelişimi 19. yüzyılda gerçekleşmiş, etimolojinin ilk teorik prensipleri Alman dilbilimci A.F. Pott tarafından tanımlanmıştı. Bu bilim dalı kelimelerin anlamlarının daha iyi anlaşılmasının yanı sıra, kültürel mirasın ve diller arasındaki ilişkilerin yeni yönlerinin incelenmesine de olanak sağlıyor. Etimolojik analiz yardımıyla kelimenin ne zaman, hangi dilde, hangi anlamda ortaya çıktığını ve bu kelimenin modern halinin nasıl oluştuğunu tespit etmek mümkündür.

Kadim bir tarihe sahip Kafkasya bölgesi önemli bir coğrafi konumda yer almakta ve Asya ile Avrupa kıtaları arasında köprü oluşturmaktadır. Kafkasya toponimine ilk kez M.Ö. 8-6. yüzyıllarda, yani Yunan kolonizasyonunun sona ermesinden kısa bir süre sonra, antik Yunan oyun yazarı Aeschylus'un (M.Ö. 6-5. yüzyıllar) "Zincirilmiş Prometheus" adlı eserinde ve Herodot'un eserlerinde (M.Ö. V.) rastlanmıştır. Bahsettiğimiz ilk eserde Kafkasya, eteklerinde derin bir nehrin aktığı en yüksek dağ olarak anlatılmaktadır (Karatay 171-178). Ranke-Graves Kafkasya adının muhtemelen Yunanca "Kau kazos" kelimelerinden türetildiğini ve "tanrıların tahtı" anlamına geldiğini belirtiyor (Avtorhanov 54).

Yunanlar Karadeniz'in dört bir yanında koloni şehirleri kurdukları "Pontus kolonizasyonu" sırasında Karadeniz bölgesinin toponimlerinden haberdardılar. M.Ö. 8-7. yüzyıllarda başlayan kolonizasyon süreci, İskitlerin ve onlarla akraba göçebe kavimlerin Doğu Avrupa bozkırlarında hakimiyet kurmasıyla aynı zamana denk geldi. İskit ve Yunan uygarlıkları birkaç yüzyıl boyunca bir arada yaşadıklarından, Kafkasya kelimesinin Yunanlılar tarafından İskitler ve onların dili aracılığıyla biliniyor olması muhtemeldir (Çelahsaev 22-26).

Kafkasya'ya olan ilginin artması, yalnızca Kafkasya'nın Avrupa ile Asya arasında bir köprü olması ve ticaret yollarının buradan geçmesiyle açıklanmıyor. Yani eski çağlardan beri Kafkasya'nın sayısız zenginliğe sahip bir bölge olduğu yönünde birçok fikir mevcuttur.

Kafkasyalılar ve Kafkasya eski Yunan mitlerinin yaratıcılarının yanı sıra antik Yunan ve Roma yazarlarının da dikkatini çekmişti. Antik Yunanlılar ve daha sonra Romalı yazarların (Scylacus,

Strabon, Büyük Plinius) düşüncesine göre Kafkasya Kerket, Ahey, Sind ve diğer kabilelerin yaşadığı "en geniş ve en yüksek dağ silsilesinin" ismiydi.

Yunan tarihçi Herodot şunları kaydetmişti: "Tüm dağların en geniş ve en yüksek olanı olan Kafkasya, bu denizden (Hazar) batıya doğru uzanıyor. Kafkasya'da ağırlıklı olarak yabancı meyvelerle beslenen farklı halklar var... Kafkasya batıdan, bahsedilen Hazar Denizi ile çevrilidir. Güneşin doğusunda geniş bir ova uzanıyor. Massagetler uçsuz bucaksız ovanın büyük bir bölümünde yaşıyorlar..." (Herodot 27-28, 100-136).

3. yüzyılda yaşayan Eratosthenes'in eserlerine atıfta bulunan Strabon'a göre, yerel halk Kafkasya'yı Hazar olarak adlandırmıştır. Strabon, Coğrafya'sında şöyle diyor:

Kafkasya, Pontus ve Hazar denizleri üzerinde yer alan ve bu denizleri ayıran bir dağ silsilesidir. Güneyde Albanya ve İberya'yı, kuzeyde ise Sarmatya ovalarını ayırıyor. Kafkasya yakınlarında yaşayan halklar fakir ve topraksızdır ancak adı geçen bölgenin ana nüfusu Alban ve İber halklarından oluşuyor, bunlara Kafkasyalılar da denilebilir. Bu halklar zengin ve yoğun nüfuslu bir bölgede yaşarlar (Strabon 497).

Antik yazarlar ile Fars, Arap vd. yazarlar Kafkasya kelimesinin etimolojisi hakkında güvenilir belgeler sunmamışlar ve 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren araştırmacılar etimoloji incelemelerine başlamışlardır. Antik Romalı yazar Büyük Plinius (Gaius Plinius Secundus, MS 1. yüzyıl), *Doğa Tarihi* çalışmasının Kafkasya ve Ermenistan coğrafyasına adanmış *Coğrafya (Kafkasya, Asya) (MÖ 77)* isimli 6. kitabında Kafkasya'nın İskit ismine ('Kraukaz' – 'karbeyaz') defalarca atıfta bulunur. Rus yazıt bilimi ve tarihçi V. Latışev şunları yazmaktadır:

V. 15. Pontus yakınlarında, daha önce de söylendiği gibi, Kafkasya'nın dağ silsilesinin bir yandan Euchine ve Meotia'ya, diğer yandan Hazar veya Hirkan Denizi'ne inen Rif Dağları'na geçtiği Kolika bölgesi bulunmaktadır. Kıyının bir kısmında yabancı kabileler (Melanchlenler ve Korahiyalılar) yaşamaktadır. Korahiyalılar, Antemunta nehrinin yakınında bir zamanlar ünlü olan ve Demosthenes'e göre farklı diller konuşan 300 halkı

birleştiren, ancak şimdi terk edilmiş olan Kolhida şehri Dioskuriad'da yaşıyordu. Daha sonra Romalılar 130 tercümanın yardımıyla orada çalıştılar.

XII. 30. Arkalarında ise pek çok kişinin yanlışlıkla Hazar dediği dağların aniden parçalanması sonucu oluşan, büyük bir doğa harikası olan Kafkas Geçidi yer alıyor. Geçidin bu tarafında çok sayıda kabilenin kaya üzerinde geçişini önlemek için inşa edilmiş Kumania adlı bir kale vardır.

Kafkas Kapısı'ndan Gurdin Dağları'na kadar olan bölgede, kültürü olmayan ancak madenlerde altın çıkarabilen Vall ve Suavi kabileleri, onlardan Pontus'a kadar olan bölgede Geniochiy ve daha sonra da Achey kabileleri yaşamaktadır. Görünüşe göre burası evrenin en görkemli köşelerinden biridir (Latışev 227-305).

Kafkasya, yalnızca Kafkaslıların değil dünyanın çeşitli halklarının mit ve folklorunda da yer almaktadır. Bu veya benzeri isimler altında eski Türklerin, Yunanlıların, Perslerin vd. folklor ve mitlerinde Kafkas dağ silsilesinin coğrafyası geniş bir şekilde yansıtılmaktadır.

Dünyanın kökenine ilişkin Kazak mitinde, dünyayı yaratan Tanrı'nın okyanusun sonsuz sularının yüzeyinden yuvarlak, yumurtaya benzer, bir tarafı ateş, diğer tarafı su dolu bir taşı kaldırdığından bahsedilir. Doğanın bu iki ana unsurunun bir araya gelmesi sonucunda gökyüzü oluşmuş ve sert kaya örtüsü Dünya'ya dönüşmüştür. Gökyüzü genişlemiş ve yükselmiş, yer büyüyüp ağırlaşmış, bu yüzden aşağı çekilmiştir. Bunu gören Yaratıcı, kutsal boğayı (Kok Ogiz) yeryüzünün kubbelerini sırtında tutmaya zorlamıştır. Tanrı, hayvanın sırtındaki kubbeyi dengelemek için Dünya'nın kenarları boyunca yüksek dağlar inşa etmiştir (Janaydarov 165-166).

Kafkasya bölgesi ve burada yaşayanlarla ilgili hikayeler eski Yunan mitlerinde de yer almış ve Yunan mitolojisinde (Prometheus, Amazonlar vd.) önemli bir yer tutmuştur. Antik Yunan mitolojisinde Zeus'un son düşmanı Kronos'u yok etmesine yardım eden Kafkaslı bir çobanın hikayesi vardır, bu nedenle Zeus dağlara bu çobanın adını vermiştir.

İncil'de Kafkasya'dan Nuh'un gemisinin durduğu ve insanlığın tufandan kurtarıldığı yer olarak bahsedilmektedir (Halidov 29).

Kafkasya adı, dağ silsilesiyle ilgili olarak M.Ö. 1. binyılın ortalarına ait antik yazılı kaynaklarda geçmektedir. O dönemde antik Yunan yazarları tarafından kullanılan yer adlarının analizine dayanarak bilim adamları, onların oluşumunun üç modelini belirlemiştir: 1) Yerel ortamda terimin seslenme biçiminin iletilmesi (farklı doğruluk dereceleriyle); 2) İsimler-çeviriler; 3) İsimler-özellikler (nesnenin bir özelliğine göre Yunanlılar tarafından verilmişti) (Çelahsayev 22-26).

Diğer Yazarların Görüşleri

Kafkasya adı Rusçada ilk kez 1377 tarihli Lavrenti vakayinamesinde "Kavkazskiye gori" (Kafkas Dağları) şeklinde geçmiştir. Bu coğrafi adın kökeninin ilk versiyonlarından biri tarih, arkeoloji ve doğa bilimleri alanlarındaki araştırmalarıyla tanınan Rusya Bilimler Akademisi fahri üyesi, yazar ve bilim adamı Yan Pototski tarafından ortaya atılmıştır. Pototski, 1798 yılında Kafkasya'yı ziyaret ederek Nogaylar, Kalmuklar, Çeçenler ve Osetlerin yaşamı hakkında etnografik gözlemler yapmıştır. "Kafkasya" adını, timsah kılığında Satürn tarafından öldürülen Kafkoch adlı bir çobanın isminden geldiğine inanan antik Yunan filozofu Kleantes'in sözlerine bağlamaktadır (Sosnina 74).

Kafkasya M.Ö. 1. binyılın başından itibaren sadece eski Batılıların değil, Doğulu hükümdarların ve göçebelerin de dikkatini çekmiştir. Bu dönemde seyyahların ve bilim adamlarının Kafkasya'ya önem vermesi tesadüf değildir ve bu Kafkasya'nın binlerce yıldır Avrupa ve Asya tarihindeki yeriyle açıklanmaktadır. 20. yüzyıl İtalyan coğrafyacısı Adrian Balbi (1782-1848) şöyle yazıyor:

Kafkas ülkesi adını, Kaspi Denizi ile Pont Euchin (Antik Yunanlılarda Karadeniz'in adı; "konuksever deniz") arasındaki topraklar boyunca doğudan batıya uzanan yüksek sıradağlardan, Medlerin, Perslerin ve Romalıların aydınlık dünyanın kalesi saydıkları o büyük dağ silsilesinden almıştır. Bu bölgede yaşayan halkların fizyonomisi, onları Avrupa ve Batı Asya'nın ana kabilelerinin karakteristik özellikleriyle birleştiriyor, bu da Alman bilim adamı Johann Friedrich Blumenbach'ın (1752-1840) insan

ırklarının ilk kategorisini 'Kafkas' olarak adlandırmasına neden oldu (Balbi 20).

19. yüzyılda Kafkasya'da araştırma yapan çeşitli bilim adamları ve seyyahlar, eserlerinde Kafkas Dağları'nın yukarısında ve kuzeyinde yer alan bölgeleri Kafkasya adıyla anmışlardır. Kafkasya araştırmalarına önemli katkılarda bulunan Alman seyyah ve oryantalist Henrich Julius Klaproth seyahatnamesinde "Kafkasya" isminin Farsça *Kof-Kaf* yani Kaf veya Kasp dağlarının ismiyle bağlantılı olduğunu belirtmiştir:

Kafkas isminin kökeni ve anlamı konusunda farklı görüşler var. En eski açıklamayı, bu kelimeyi İskitçe "Grokas" ("nive kandidus" - Latince "beyaz kar") kelimesinden alan Plinius'da buluyoruz. Ancak bu etimoloji hiçbir dilde doğrulanmamıştır. Bu nedenle bu versiyona çok fazla önem verilmemeli, eski yazarların ortaya koyduğu diğer versiyonlara da aynı derecede önem verilmelidir. Bu dağlarda geçen yabancı kelime "Kafkasya", Farsça "Kaf Dağları" anlamına gelen Koch-Kaf ismiyle ilişkili olabilir. Antik Medya ve Partlarda Pehlevi dilinde Kaf kelimesi dağ anlamına geliyordu ve bu nedenle Kafkasya'ya Kof-Kaf veya Kof Kasp deniyordu. Bu kelimenin en eski şekli muhtemelen Medyan lehçelerinde yaygın olan "-asp" ekiyle biten "Kafsp" veya "Kasp" idi. Muhtemelen Hazar Denizi ve Hazarlar'ın adı bu ismin eski şekliyle ilgili olduğundan, Eratosthenes'e (Strabon'a) göre Kafkaslarda yaşayan halklar buraya Hazar Dağları adını vermişlerdir... (Klaproth 19-20).

Klaproth Gürcistan'ı köken ve kültür bakımından Kafkasya'nın dışında tutmuştur.

Profesör Fatih Ayyıldız'ın düşüncesine göre, Dede Korkut destanında geçen Kazlık Dağları, Kafkas Dağları anlamına gelmektedir. İçeriğinin Azerbaycan Türkçesine çevrilmesi ve "Kazlar Dağı" anlamına gelmesi amacıyla "Kaz" kelimesine "el veya boşluk" anlamına gelen "-lık" eki eklenmiş ve dağ kelimesi "Kazlık" ifadesiyle birleştirilmiştir. Dede Korkut'ta Kafkasya "Ateş Dağı", "Oğuz Dağı" olarak geçmektedir (Ayyıldız 20).

Moisey Horenski Kafkasya'ya *Koukas* veya *Kavkas* adını veriyor (Horenski 81); "Gürcistan Tarihi"nde Kral V. Vahtang'ın (1703-1722

yılları arasında Kartli'yi yöneten Levan'ın oğlu) yönetimi altında Mtsheta ve Gelati manastırlarının arşivlerine dayanılarak hazırlanan bu ülkenin en eski sınırları aşağıdaki gibi anlatılıyor:

Doğuda, günümüzde Gilan Denizi olarak adlandırılan Gürgan Denizi (Gurganissa), batıda Pontus (başka bir deyişle Karadeniz), güneyde Medya yakınındaki Orefia Dağları (Orefissa) ve kuzeyde Perslerin Jalbus adını verdiği Kafkas Dağları (Chavkasia) vardır. "Gürcü Kralı David'in yazdığı ve 1798 yılında Tiflis'te basılan ülke tarihinin kısa anlatımında Kafkasya, antik yazarlar gibi Kafkas olarak adlandırılmıştır. "Onun ülkesi (Fergamos) doğuda Gürgan Denizi (Hazar Denizi), batıda Karadeniz (Pont) ile sınırlanmıştır; güneyde Ares Dağları (Courtisan) ve kuzeyde Kafkasya ile sınır komşusudur (Halidov 34).

Ortaçağ Farsça metinlerinde Kafkasya adı Kaf olarak geçmektedir. Ortaçağ İslam coğrafyacıları *Kabk Dağı* terimini kullanmışlardır. Kabk Dağı, birbirini anlamayan 72 kavmin yaşadığı antik mitolojiye kadar uzanan ve dünyayı kapsayan dağ silsilesinin en önemli kısmı olarak görülüyordu (Karatay 176).

Ortaçağ Müslüman kozmografyasına göre Arapların *Kaf* ('dışarı', 'son') dedikleri dağlar, tüm dünyayı çevreleyen tek bir dağ silsilesidir. Persler arasında Kaf kelimesinin kendisi bir atasözü haline gelmişti: "Az Kaf, ta Kaf" - "Kenarın (dünyanın) ötesinde". Bir de tüm dünyayı kapsayan bir dağ silsilesi düşüncesi vardır. Ortaçağ Arap ve Fars yazarlarına göre, dünya her taraftan sadece Dünya okyanusu ile değil, aynı zamanda dengeyi sağlayan Kaf dağı ile de çevrilidir (Halidov 22).

Fransa Kralı IX. Louis'in talimatıyla 1253-1255 yıllarında Moğolistan'a gönderilen diplomatik misyonun rehberi ortaçağ seyyahı Flaman Fransisken keşişi Wilhelm von Rubruk, oradan dönerken Hazar Denizi boyunca Kafkasya'yı geçmiş ve Kafkasya'yı Avrasya kıtasının doğu ucuna kadar uzanan geniş bir dağ silsilesi olarak hayal ettiğini belirtmiştir. Daha önceleri, 7. yüzyılda yaşamış Hristiyan yazar ve kilise lideri, bilim adamı Sevilalı İsidor, "Etimolojiler" adlı kitabında "Hindistan'dan Toroslar'a kadar uzanan, halkların ve dillerin çeşitliliğine göre

birçok isimle anılan Kafkas dağlarından" bahsetmiş, Kafkasya'nın Asya'dan geçerek, Karadeniz'den başlayarak Ohotsk Denizi ile biten geniş bir alan olduğunu vurgulamıştır (Halidov 22-23).

Oset tarihçi Artur Kotsoyev, bir gazete makalesinde sunduğu hipotezinde, bu toponimin etimolojisini Oset diliyle açıklamaktadır. Kotsoyev'e göre Kafkasya adı 'kav' ve 'kaz' öğelerinden oluşur ve "dağlar ülkesi" anlamına gelir (Çelahsayev 48).

Kafkasya adını Azeri dilindeki biçimi (Qafqaz) üzerinden açıklamaya çalışan U. Bayramukov *qazı* 'kuğu' olarak çevirmektedir:

... Kaspiler (Kasplar) Hazar Denizi'nin batı kıyısında Alanlarla komşu olarak yaşıyordu. Hazar Denizi'nin, Kazbek ve Kafkas dağlarının isimleri Kaspilerin (Kasplar) adından gelmektedir. Kaspi ve Kazbek kelimeleri, yapı ve anlam itibarıyla ağız varyantları olup iki bileşenden oluşur: kas (kaz) + piy, bek, ilk bileşen olan kas (kaz) "kuğu", "kaz" anlamına gelir. İkinci sözcük birimlerinin eşanlamlıları - pius, bek - Türk dillerinde (Karaçay-Balkar dahil) "prens", "efendi", "hükümdar" anlamına gelir. Kaspi ve Kazbek kelimeleri genel olarak "Kuğu-Prens", "Kaz-Prens" anlamına gelir. Böylece, "Kaspi", "Kasp" etnik adı "prens-kuğular (kazlar)" anlamına gelir (Bayramukov 32).

Kafkasya'yı ve orada yaşayan halkları yakından tanıyan 19. yüzyıl yazarları Tolstoy, Puşkin ve Lermontov'a göre Kafkasya, Kafkas dağ silsilesi üzerinde ve kuzeyinde Çerkesler, Karaçaylar, Çeçenler, Osetler, Hacı Murat ve Şamil gibi kahraman savaşçıları olan Dağıstanlıların yaşadığı hem romantik hem de korkutucu yer anlamına gelen ülkenin adıydı. Rus yazar Puşkin, 1829 yılında yaptığı yolculuğu anlatan "Erzurum Yolculuğu" adlı eserinde Kafkas Dağları boyunca Daryal Boğazı üzerinden Gürcistan'a gelişini şöyle ifade etmektedir: "Korkulu Kafkasya'dan sevgili Gürcistan'a ani geçiş hayret verici bir olaydır..." (Puşkin 2).

Alman filologlar O. Schrader ve A. Nering, Kafkasya kelimesinin Got dilindeki *hauhs* (yüksek), Litvanca *kaukas*, *kaukara* (tepe, üst) anlamlarına dikkat çekmiştir. Belçikalı dilbilimciler Albert Joris van Windekens (1915-1989) ve Albert Joseph Carnoy (1878-1961) *gug*

kelimesiyle Kafkasya'yı Hint-Avrupa dünyasına bağlayarak 'Kafkasya'nın etimolojisini Litvancada *gaogaras* (tepe) kelimesiyle açıklamaya çalışmışlardır (Otkupşçikov 59).

Kafkasya'da yaşayan halklar ve Kafkasya hakkında derin bilgiye sahip olmasına rağmen Kafkasyalılara karşı sempatisi olmadığı belli olan Adolf Berje Kafkasya'nın tarihteki özel rolünü tanımakla kalmamış, Kafkasya'nın coğrafi bir nesne olarak görülmesinin yanı sıra halkları hakkında da şunları kaydetmiştir: "Bu ülke çeşitli araştırmalar için engin bir alandı ve bir zamanlar tarihte baskın rol oynayan Kafkas kavmi bilim adamlarının hak ettiği dikkatini çekti." (Berje 146).

19. yüzyılın dilbilimci ve etnografı Pyotr K. Uslar'a göre Kafkasya, Farsça *Kohazın* (Azak Dağı) değişime uğramış yerel bir söylenişidir. Kafkas adının III. yüzyıl Romalı yazar Y. Solini'nin bahsettiği *Croucasium* biçimi, Alman oryantalist J. Marguart tarafından Fars dilindeki anlamıyla ('karla parlayan', 'buzla parlayan') açıklanmıştır (Uslar 489-490).

Azerbaycan tarih biliminin kurucusu A.A. Bakıhanov, *Gülüstani-İrem* adlı eserinde Kafkas kelimesinin Kuran'da yazılı olan Gaf dağı ve Gaspi kabilesinin adından alındığını ve kitaplara göre bu dağın devlerin, perilerin ülkesi olduğunu iddia etmiştir. İslam tarihçilerinin çoğu Kafkas Dağları'na Alburz Dağları adını verir. Bunlardan Katib Çelebi, *Cihannuma* adlı kitabında "Alburz Dağı, Babul-Abbavab'ın yani Darbend'in batı tarafındadır. Bu dağ Türkistan'dan Hicaz'a kadar bin milden fazla uzanan dağ silsilesine bitişiktir. Bu bakımdan bazıları onu Gaf Dağı sanıyordu. Derbend yakınlarında dağ iki kola ayrılır; birine Büyük Gaf, diğerine Küçük Gaf denir" yazmaktadır (Bakıhanov 24).

Kafkasya'nın coğrafi adıyla ilgili mevcut görüşlerden biri, bu terimin ilk kısmının Slavca *kovat* (metal dövmek) ve halk adı olan *Kas* kelimesiyle ilgili olduğu, bu iki kelimenin birleşerek "Kasların metal döven dağ ülkesi" anlamına geldiği yönündedir. Bu görüşe göre "Kafkasya" adı Kas kavminin adıyla ilgilidir (Ayyıldız 20).

Fransız yazarı Aleksandr Dumas Kafkasya'yı 'kocaman', 'muhteşem', 'sonsuz karla kaplı granit kalkan' olarak tanımlamış ve şöyle yazmıştır: "Kafkasya kelimesinin kökeni bilinmektedir.

Kafkasya'nın adı en eski tanrılardan birinin işlediği cinayetle ilgilidir." (Duma 38).

Tarih bilimleri doktoru Profesör G.Z. Ançabadze Kafkasya adını Çeçen-İnguşlarla (Vaynahlar) bağlantılandırmaktadır:

Okuyucunun da bildiği gibi Vaynahlar Kafkasya'nın en eski halklarından. Leonti Mroveli'nin soy şemasına göre Vaynahların efsanevi atasının adına "Kavkas" deniyordu. Bu isim, eski Gürcü yazılı kaynaklarında modern Çeçenlerin ve İnguşların atalarını tanımlamak için kullanılan Kafkas (Kafkasyalı) etnonimiyle ilgiliydi. Dolayısıyla Gürcü tarihi geleneğinde Vaynahlar Kafkas halkı (Kafkas-Kafkaslı) olarak temsil edilir. Leonti Mroveli'nin kayıtlarına göre Kavkas ve kardeşi Lek, Güney Kafkasya'dan Kuzey Kafkasya'ya onlardan önce terk edilmiş ve dağlardan Volga'nın ağzına kadar olan bölgeye göç etmişlerdi. Arkeolojik materyaller, Tunç Çağı'nda eski Kafkas kavimlerinin Kuzey Kafkasya'nın dağlarında aynı zamanda ovada ve bozkırlara kadar geniş bir alanda yaşadıklarını gösteriyor (Ançabadze 21).

Eski Osmanlı arşiv belgelerinde Kafkas ismine rastlanmamaktadır. Bunun yerine Çerkezistan, Kuban ve Dağıstan isimleri geçmektedir. Bu coğrafi terim, Türk ve İslam eserlerinde çoğunlukla *Elbruz Dağı* olarak geçmiş, Rönesans'tan sonra ise hümanist yazarların yazdığı eserlerde Caucasus/Caucasia/Caucasie varyantlarıyla diğer tüm Avrupa dillerine yayılmıştır (Ayan 21).

"Kafkasya" teriminin Türkçe literatürde ilk kullanımı, Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan ve 1856 yılında Paris Barış Konferansı'na gönderilen "Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay Ülkelerine Ait bir Layiha" ile olmuştur. İlk kez burada Memâlik-i Kafkasya ve Cebel-i Kafkas tabirleri kullanılmıştır (Baysun 1-12 90-101). Böylece yukarıda bahsedilen coğrafi bölge 20. yüzyılın başlarına kadar Kafkasya olarak adlandırılmıştır. Kafkas Dağları'nın arkasında yer alan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Osmanlı kaynaklarında Maveria-i-Kafkasya, Avrupa kaynaklarında Transkafkasya, Rus kaynaklarında ise Zakavkaz yani 'Kafkas ötesi' olarak geçmektedir (Ayan 22).

Sonuç

Kafkasya adının etimolojisiyle ilgili değerlendirmeler spekülatif nitelikte olsa da şu sonuca varabiliriz. Eski çağlardan beri tarihçiler, antik Yunan-Roma düşünürleri, bilim adamları, filologlar ve seyyahlar Kafkasya adının nasıl oluştuğu ve bu bölgenin hangi coğrafyada yer aldığı, adının hangi halkın adıyla bağlantılı olduğu konusunda yaklaşımlarını dile getirmişlerdir. Eski ve ortaçağ Fars-Arap kaynaklarında Kafkasya, "dünyayı çevreleyen" "geniş ve büyük" bir dağ silsilesi olarak tasavvur edilmiştir. 19. yüzyılda Kafkasya'yı ziyaret eden bilim adamları ve seyyahlar, Kafkasya adının bu dağlara yakın bölgelerin adıyla bağlantılı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bazı yazarlar Kafkasya adını bileşenlerine ayırarak farklı dillerdeki kelimelerle açıklamaya çalışmışlardır.

Kafkasya adının etimolojisinin incelenmesi tarihsel açıdan önemlidir. Bu kelimenin etimolojisini öğrenmek onun kültürel ve tarihi yönleri hakkında bilgi vermenin yanı sıra,

- İsmi nereden geldiği (hangi dil)
- Orijinal anlamı
- Kaynaklarda nasıl belirtildiği
- Anlamının zaman içinde nasıl değiştiği
- Kafkasya bölgesinin coğrafyası
- Burada yaşayan yerel halkların tarihi, kültürü, düşüncesi ve değerleri ile ilgili yeni bilgiler edinme fırsatı vermektedir.

Kaynakça

- Ançabadze, Georgi. *Vaynahi*. Sulakauri, Tiflis, 2001.
- Avtorhanov, Abdurrahman. "Kavkaz- tron bogov", *Jurnal Kavkaz*, № 1, Baku, 1997.
- Ayan, Ergin. "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), Ordu, Aralık 2010.
- Ayyıldız, Fatih. *Sosyo-Kültürel Açından Kafkasya*. Crab Publishing, 2021.
- Bakıhanov, Abbasgulu-ağa. *Gülistani-İrem*, Azerbaycan SSC İA, Baku, 1951.
- Balbi, Adrian. "O yazıkah stranı Kavkazskoy", – V kn.: *Kavkaz Vıpusk VIII. Plemena, nravi, yazık*, Nalçik, 2011.

- Bayramukov, Umar. *Etimologiya nekotorih toponimov i etnonimov narodov Karaçaevo-Çerkesii*. Karaçaevsk, 2000.
- Baysun, Cavit. *Cevdet Paşa Tezakir 1-12*, TTK, Ankara, 1991.
- Berje, Adolf. *Kratkiy obzor gorskih plemen na Kavkaze*, Tipografiya Kantselyarii namestnika kavkazskogo, Tiflis, 1858.
- Çelahsayev, Ruslan. “K voprosu o toponime Kavkaz”, *Vestnik Vladikavkazskogo Nauçnogo Tsentra*. 15. 3 Vladikavkaz, 2015.
- _____. “O nazvanii Kavkaz”, *Daryal (Literaturno-chudojestvenniy jurnal)*, №5, 2018. https://www.darial-online.ru/material/2018_5-chelahsaev
- Duma, Aleksandr. *Kavkaz*. Çev. M. Buyanova, Merani, Tiflis, 1988.
- Halidov, Aysa. *Yaziki i narodi Kavkaza: Voprosı istorii i tipologii, sotsio-etno-i ekolingvistiki*. ALEF, Mahaçkala, 2019.
- Herodot. *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Janaydarov, Oljas. *Mifi Drevnevo Kazahstana*, Aruna, Almatı, 2006.
- Karatay, Osman. “Kafkas Kelimesinin Köken ve Anlamı Hakkında”, *Prof.Dr. İlker Alp’e Armağan Kitabı*. Yay. Güner Y.-Vatansever. E– H. Şallı, Çanakkale, 2021.
- Klaproth, J. Henrich. *Opisaniye poyezdok po Kavkazu i Gruzii v 1807 i 1808 goda po prikazaniyu Russkogo Pravitelstva Juliusom von Klaprothom, pridvornim sovetnikom Yevo Veliçestva imperatora Rosii, çlenom Akademii Sankt-Peterburga i t.d.*, El-Fa, Nalçik, 2008.
- Horenski, Moisey. *İstoriya Armenii*. Moskva, 1858.
- Latışev, Vasili. “İzvestiya drevnih pisateley o Skifii i Kavkaze”, *Vestnik Drevney İstorii*, № 2, RAN, Moskva, 1949.
- Otkupşçikov, Yu.V. *Oçerki po etimologii*, Çast III. İzd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta, Sankt-Peterburg, 2001.
- Puşkin, Aleksandr. *Erzurum Yolculuğu*. Çev. Eyüp Karakuş, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Sosnina, Katerina. *Yan Pototski i ego “Puteşestviye v astarhanskiye i kavkazskiye stepi”*. Spetspeçat, Pyatigorsk, 2003.
- Strabon. *Coğrafya*. Çev. Betül Kalender, Ankara: Gece Kitaplığı, 2023.
- Uslar, Pyotr. *Drevneyşaya skazaniya o Kavkaze*, Tipografiya Molinova, Tiflis, 1881.

No Matter How Close: Relationships of the Circassians with the State Apparatus in Turkey

Setenay Nil Doğan*

Abstract

This paper aims to analyze Circassian relationships with the state apparatus in Turkey which are claimed to be close since the Ottoman Empire. It explores how Circassian activists and intellectuals in Turkey define and narrate their relationships and experiences with the state. Circassian activists in Turkey employ several narratives to explain their relationships with the state and these narratives do not necessarily exclude one another. Despite the popular –and academic- belief that Circassians relationships with the state are different, harmonious and advantageous, when compared to the relationships of other ethnic groups in Turkey, especially Kurds, relationships with the state are narrated not as a homogenous and complete spectacle of harmony in the Circassian accounts. This study aims to reflect on the multiplicity and heterogeneity of Circassian narratives on the relationships with the state apparatus in Turkey and unease the comfort of the monolithic account of Circassians as the loyal element without any problems with the state apparatus. In these narratives, the relationships of the Circassians with the Turkish state include not only bonds of loyalty, embeddedness and harmony, but also a wide range of strategies, maneuvers, resistance, surveillance and fear for various actors.

Keywords: *Circassians, state, diaspora, ethnic groups, Turkey*

Ne Kadar Yakın Olsa da: Türkiye’de Çerkeslerin Devlet Mekanizmasıyla İlişkileri

Özet

Bu makale, Türkiye’de Çerkeslerin devletle yakın olduğu iddia edilen ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunun için Türkiye’deki Çerkes aktivist ve entellektüellerin devletle olan ilişkilerini ve deneyimlerini nasıl

* Assoc.Prof. Dr., Yıldız Technical University, Department of Humanities and Social Sciences. ORCID: 0000-0001-9212-6687. E-mail: setenaynildogan@gmail.com

(Received/Gönderim: 29.01.2024; Accepted/Kabul: 12.03.2024)

tanımladıklarını ve anlattıklarını incelenecektir. Türkiye'deki Çerkes aktivistler Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini anlatmak için birbirini dışlaması çok da gerekli olmayan birçok anlatı kullanmaktadırlar. Çerkeslerin devletle olan ilişkilerinin Türkiye'deki diğer etnik gruplarla, özellikle Kürtlerle kıyaslandığında farklı, uyumlu ve Çerkesler açısından daha avantajlı olduğuna dair popüler ve akademik inanışa rağmen, Çerkes anlatılarında bu ilişkilerin homojen ve eksiksiz bir uyum tablosu olarak anlatılmadığını görmekteyiz. Bu çalışma, Çerkeslerin Türkiye'de devlet mekanizmasıyla olan ilişkilerine dair anlatılarındaki çeşitlilik ve heterojenlik üzerine düşünmek ve Çerkeslerin devlet mekanizmasıyla hiç sorunu olmayan sadık unsurlar olduğuna dair yekpare anlatının konforunu bozmayı hedeflemektedir. Bu anlatılarda Türkiye'de Çerkeslerin devletle ilişkileri sadece sadakati, içiçe geçmişliği ve uyumu değil, direnişi, gözetlenmeyi, korkuyu, -değişik aktörler için- değişik stratejileri ve manevraları içeren bir çeşitlilik göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Çerkesler, devlet, diaspora, etnik gruplar, Türkiye*

*Never cared for what they do
Never cared for what they know
But I know*

*So close, no matter how far
It couldn't be much more from the heart
Forever trusting who we are
And nothing else matters
(Metallica)*

This article is an attempt to explore the wide range of Circassians' perceptions on their relationships with the Turkish state through the narratives of Circassian activists. The wide range originates from a variety of relationships and encounters between the state and Circassians in the last decades of the Ottoman Empire and the Republican period. For instance, in 1918, at the end of World War I, an anonymous British consular report defined Circassians in Anatolia in the following way:

“Constantinople and the other towns have developed another class of Circassians. Their loyalty and influence of lady relations [such as consorts or wives] in the Imperial Harem raised many of them to high places in the army and Palace. Among the leading families of Constantinople and Cairo, a considerable number are, at any rate, by origin, Circassian. In sentiment they are Turkish –often more Turkish than the average Turk- and they do not think of themselves as a separate people” (qtd. in Gingeras, *Notorious* 92).

The report also defined Circassians as a group from whose reputable classes many of the assassins, secret agents and other “*fedais*” [militiamen/paramilitaries] of Turkish politicians had been recruited (Gingeras, *Notorious* 92). 91 years after this report, in the general meeting of the KAFFED (Caucasian Associations Federation of Turkey), Onur Öymen, the Deputy Chairman of Republican People's Party (CHP) who received many reactions because of his recent remarks about a 1937 “rebellion” in the Alevi town of Tunceli, stated that Circassians had suffered a lot but “they were able to keep those bitter events to themselves (*içlerine atmayı bilmişlerdir*). They did not abstain from supporting our Republic with all their powers. They had never resorted to violence” (“Çerkesler”).

These two perceptions of the Circassians in two different periods and states are among the many instances of the popular – and also, to some degree, academic- belief that Circassians¹ are

¹ This study uses “Circassian” as a historical category rather than the name of an ethnically homogenous group. The term includes Adyghe and other peoples (Abkhaz-Abaza, Chechens, Ossetians). Though the latter are not considered to be ethnic Circassians, these groups have often become historically and spatially inseparable from the Circassians in Turkey. Furthermore, differences among these groups are not well-known by the non-Circassian actors who call these peoples with different languages, folklore and traditions Circassians as a rubric. As a result of a pragmatist choice, this paper employs the term Circassian as a historical rubric for peoples who were originally from North Caucasus and settled in Turkey in the nineteenth century. The non-Adyghe interviewees were included in

different and advantaged in their relationships with the state, when compared to other ethnic groups in Turkey. Focusing on the Circassian narratives on their relationships with the state in Turkey, this paper is an attempt to put a question mark to this image of Circassians as the loyal elements with no problems with the Turkish state. A close examination of these narratives of the Circassians leads to an unease with the unidimensional account about the harmonious and close relationships of the Circassians with the state since the 19th century and displays the complexity and heterogeneity of these relations of the Circassian diaspora with the Turkish state. Exploration of these Circassian narratives on the relationships with the Turkish is significant to understand not only Circassian diaspora in particular and diasporic communities in general but also the multiplicity of the ways Turkish state has related to ethnic groups in Turkey and *vice versa*.

Based on semi-structured in-depth interviews with Circassian activists and intellectuals which were conducted in Ankara and Istanbul in years 2007 and 2008 during the field study of my dissertation entitled “Formations of Diaspora Nationalism: The Case of Circassians in Turkey” at Sabancı University (2009),² this paper argues that Circassian activists in Turkey employ multiple narratives to explain their relationships with the state. These narratives are not mutually exclusive: diasporic subjects as actors that are capable of negotiating, acting, reacting, resisting and narrating within the constantly changing limits set by the politics of homeland, host community and international relations may employ both or more of these narratives contextually and strategically.

Background: On the “Circassian Connection”

Circassians are one of the under researched ethnic groups in Turkey. Still, there are some studies that have touched upon the nature and dynamics of Circassian relationships with the Ottoman

the study to the extent that they were part of the Circassian organizations and groups in Turkey.

² The field research for this study was conducted before 2020, when there wasn't a necessity to get ethical permission from a committee. All ethical procedures were followed by the researcher.

and Turkish states. Kemal Karpat (344) underlines that after their immigration to the empire, a dialectical and peaceful integration at the local level was coupled with an identification of Circassian elites with the state as part of the emerging modern-Turkish speaking Ottoman elite at the upper level. The long-standing tradition of Circassian women entering the imperial harem and Circassian men being recruited into the armed forces enabled the infusion of the Circassian elites after the exodus of Circassians from their homelands in 1864 (Fortna 237, Yelbaşı 259). Within the Ottoman Empire, Circassians became part of the political apparatus and elite since the era of Abdulhamit II (1876-1909): employed within armed forces and government, settled in Armenian and Arab villages and worked for the suppression of these ethnic groups, when necessary; Circassians, through the relationships with their homeland, were seen as a potential gateway for the propaganda of Panislamist thought in Russia (Avagyan 98).

Hence, it has been claimed that by the period of the empire's demise, the army, police and gendarmerie forces were disproportionately comprised of Circassians (Fortna 14). Some biographies of statesmen, politicians and *fedais* of the late Ottoman era point at the "peripatetic careers" that would combine aspects of a "modernizing military, keen to embrace new technologies for warfare and communication, while adhering to long-standing patterns of recruitment of volunteers and based on networks of kinship, households, personal loyalty, and a sense of a shared duty or higher calling" (Fortna 11-12) and therefore, a "Circassian connection" (Fortna 12) that acted as a facilitator in the formation of these personas embedded in the Ottoman state and the national projects to save it from destruction. As a result of these connections, for instance, some regions in which Circassians resided, e.g. South Marmara became a source of special recruits into the *Teşkilat-ı Mahsusa* (Special Organization) (Gingeras, *Sorrowful* 93).

The "Circassian connection" operated not only in the individual careers but also characterized the Circassian organizations established after 1908: forming an exclusive network of officers, bureaucrats, and intellectuals and consisting of "the most elite

strata of Ottoman North Caucasian society, these organizations became closely tied to state's administrative apparatus, and in certain respects became quasi-arms of the state itself" (Gingeras, *Sorrowful* 27). Such an overt political overlap between the Circassian elite and the Ottoman state became possible with the birth of Turkish nationalism as a political project and its Turanist ideology which was originally a term that referred to a larger geography rather than just the Turkic communities.³ Hence, the relationships of the Circassians with the Ottoman state were characterized by harmony, loyalty and an overlap of Turanism and Circassian nationalism in terms of interests and political projects in the last decades of the Ottoman Empire.

Turkish nationalism even in its earliest versions, even in the writings of two thinkers, Ziya Gökalp and Namık Kemal who are considered "the direct parents of Turkish nationalism" (Deringil 170) imagined Turkish identity not as an ethnic identity, but rather a cultural one. The nationalist program was based on ethnicity whose membership was determined largely by religious affiliation (Zürcher 173).

Till the mid 1920s, the founding fathers of the Republic employed an Ottoman legacy of a nationalist alliance based on pronounced. Throughout the War of Independence, the symbols and references employed were religiously determined (Kirişçi and

³ Among the examples of the cooperation between Turanism and Circassian nationalism are the operations of Enver Paşa in the North Caucasus during the years of the First World War and Ottoman Empire's to the Republic of Northern Caucasus. Yet, not all Circassian presence in the Ottoman state can be explained with reference to the Turanist ideals. There were also careers committed to the protection of an Ottoman identity as Kuşçubaşı Eşref explained in his interview conducted by Philip Stoddard in 1957: "I was an Ottoman. I was not an Ottoman speaking Turkish, a Circassian nationalist having dreams of Daghistan or an Arab or Rum" [*"Ben bir Osmanlıydım, Türkçe konuşan bir Osmanlı, Dağıstan hayali kuran bir Çerkes milliyetçisi, veya bir Arap yahut bir Rum değildim"*] (quoted in Stoddard 139).

Winrow 91)⁴ and the multiethnic character of the National Pact which speaks of “Ottoman Muslims” and not of Turks remained intact (Lewis quoted in Kirişçi and Winrow 92).⁵

However, starting from the mid 1920s, the discourse on the alliance of “sibling nations that live in a mixed way and that have totally unified their goals” (Altınay, *The Myth* 19) was going to crumble as the new regime consolidated a mononational identity and revised the cultural nationalism of Ziya Gökalp and the first generation of nationalists in favor of a dominant ethnic identity (Aktar 63). As Turkish nationalism switched from a civic definition of nation to an ethnic one, the inclusion of non-Turkish Muslim groups became more questioned and insecure, and their inclusion in the national projects had been more ambiguous, conditional and fragile in the discursive level.

Hence, with the end of the empire, the alliance of the Circassians as subjects with overt ethnic identities and projects, and the state was seemingly over. Starting from the 1920s until the mid 1960s, Circassians in Turkey kept their silence in the public sphere and refrained from the idea of the Caucasus. Such a silence and

⁴ The report at the Erzurum Congress referred to “the Muslim majority consisting of Turks and Kurds who for centuries have mixed their blood in an intimate relationship and who form the community (*ümmet*) of one prophet” (Zürcher 164).

⁵ In 1920, Mustafa Kemal explained the role of the multi-ethnic alliance in terms of forming the national borders:

“Gentlemen... What we mean here, and the people whom this Assembly represents, are not only Turks, are not only Çerkes, are not only Kurds, are not only Laz. But it is an intimate collective of all these Muslim elements.... The nation that we are here to preserve and defend is, of course, not comprised of one element. It is composed of various Muslim elements... We have repeated and confirmed, and altogether accepted with sincerity, that [each and every element that has created this collective] are citizens who respect each other and each other’s racial, social, geographic rights. Therefore, we share the same interests. The unity that we seek to achieve is not only of Turks or of Çerkes, but Muslim elements that include all of these” (Atatürk quoted in Altınay, *The Myth* 19).

disconnection were the diasporic maneuvers that resulted from the formation of a new nation-state and its policies of Turkification, e.g. “Citizen Speak Turkish” campaigns of the 1930s, the memories of the affairs of Çerkes Ethem and pro-Sultan riots in Marmara region during the War of Independence; and the loss/assimilation/silencing of Circassian intellectuals and urban elites as remnants of the Ottoman regime.

Despite the disappearance of “the Circassian connection” in the new nation-state, the perception of Circassians as the loyal elements with very close relationships with the state and even an embeddedness in the state has apparently always stayed in the background of any discussion about the Circassians in Turkey and survived a revival with the liberalization of Turkey and the rise of identity politics in the 1990s.

Yet, the comeback of the Circassian connection has had its limitations as far as academia has been concerned. As stated before, Circassians are an under researched ethnic group in Turkey and studies on the Circassian relationships with the Turkish state and peoples of Turkey are further limited. A recent study on the Circassians and the nationalist projects of nation-building and war-making in the Ottoman Empire and early Republican era underlines that Circassians had a well-established image in the eyes of the Turkish state and society despite some problems in the early Republican period (Yelbaşı 264). Most of the academic works just mention the nature of these relationships in their larger research questions. Ayhan Kaya (*Political* 221) starts his analysis of the political participation strategies of the Circassian diaspora in Turkey by stating a common belief that Circassians are more privileged than other ethnic groups in Turkey. For Sevan Nişanyan (138), Circassians, already in a process of losing their mother tongue even in the very early years of the Turkish Republic, was one of the rare ethnic groups in Turkey who “changed their language” in line with state policies. Similarly, Baskın Oran (58) defines Circassians as a group that is far from questioning the Turkish identity and aims for the continuation of their cultural identity and prevention of dissolving in the larger society at best. He claims that the fact that they are not autochthons, but immigrants has prevented the

formation of a full minority group consciousness among them and contributed to their integration and natural assimilation (Oran 58). Likewise, Kirişçi (93) states that Circassians have been considered among the ethnic groups that would easily melt into a Turkish identity and be successfully assimilated. Çelikpala (426) defines Circassians as a group some portion of which lives in harmony with other groups in Turkey and therefore has changed their identities despite the transformation of Circassians from immigrants to diaspora that has been taking place since the 1990s.

In the background of these accounts on harmony with the state lie the comparison of Circassians with the Kurds: Circassians never resisted the Turkish state as the Kurds in Turkey did in the twentieth century. Hence, the parameter of conflictual relations with the state is always the Kurdish resistance not only for Circassians but for all ethnic groups of Turkey. That resistance for the Kurds came with several uprisings in the early Republican era and a period of militarized insurgency against the Turkish state in the 1990s. Therefore, Kurds has always been the threshold for all ethnic groups in Turkey to be considered resistant or disloyal: "The argument of the broken window pane is the most valuable argument in modern politics" as Emmeline Pankhurst explained it (quoted in Kishlansky 727).

In most of these academic accounts most of which do not particularly focus on Circassians *per se*, Circassians are regarded as group that was assimilated in their harmonious and privileged relationships with the Ottoman and Turkish states. These accounts reiterate the popular –and also, surprisingly, academic- perception that Circassians are different and privileged in comparison to the other ethnic groups in Turkey. It is surprising that this perception has found its reflections in academia as there is no research that focuses on the Circassian relations with the state apparatus in contemporary Turkey. As some research focused on Turkish nationalism and its perception of minorities, non-Turkish groups and Circassians in particular (Bora, *Türk*), there are some studies with a focus on the nation-state's policies of assimilation, citizenship, education in addition to the ones with an emphasis on identity and memory (Sunata). Yet, these works don't focus and

therefore explore the claimed harmony between the Circassians and the Turkish state, let alone have a comparative methodology to understand the claimed differences of Circassian relations with the state from the relationships of other ethnic groups in Turkey.

The only works with a focus on the Circassian relationships with the state are Avagyan's work that studied the period from the first half of nineteenth century to the first quarter of twentieth century and Yelbaşı's book on Circassians in the wars and processes of nation-building in the period between the last decade of the Ottoman Empire and the early Republican period. Yet, the time span which studies cover is also part of the problem: our lack of academic knowledge on the relationship between the Circassians and the state in the Republican era is larger than the lack of our understanding of their relations in the Ottoman era. This is due to the fact that Ottoman political system enabled its subjects to be seen as Ottoman subjects with ethnic origins and hence, an informed eye to see the Circassian (or any ethnic actors') agency at any level. As the new republic tried to form a new public devoid of class, gender and ethnic differences, the "Circassian connection" was transformed into a spectre whose existence and nonexistence could not be observed spelled, questioned or analyzed.

Hence, we don't have any solid research-based data about how and to what extent Circassians were/are embedded in the state apparatus; -if there are any- how the mechanisms of embeddedness have operated in different conjunctures and whether or not the relationships of the Circassians with the state were/are different from other ethnic groups in Turkey. We, as the social scientists, happen to just "know" the "Circassian connection" without any need to explore the reality of that perception in the field or archives. To the extent that we take it for granted, it seems that we prefer to "unknow" it. Any systematic and scientific exploration of the reality of that perception and any comparative work about the differences of ethnic groups in terms of their relations with the state are not only missing but these research questions seem to act as academic taboos. Given the unwillingness of social science to deconstruct, reconstruct or, at least, analyze and hence, demystify it, that perception about the harmony and

embeddedness of the Circassians in the state apparatus remains as a sexy and catchy line⁶ in the mystical terrains of pseudo-social science and the rich interplays between gossip [*gıybet*], conspiracy theories, urban legends, myths and prejudice.

Haunted by the spectre of the “Circassian connection”⁷ and its reflections in academia and politics in Turkey, this study is a humble attempt to poke it. It aims to reflect on the multiplicity and heterogeneity of narratives of Circassian activists on their relationships with the state apparatus in Turkey and unease the comfort of the spectre of the “Circassian connection”, that is the monolithic account of Circassians as the loyal element without any problems with the state apparatus. Based on semi-structured in-depth interviews with Circassian activists and intellectuals, this paper aims to analyze Circassian activists’ narratives on the relationships between the Circassians and the Turkish state apparatus which are claimed to be close since the Ottoman Empire. Considering interview “a site of knowledge construction,” and the interviewee and interviewer “co-participants in the process” (Mason 227), this article treats the interview responses not as giving direct access to ‘experience’ but as actively constructed ‘narratives’ involving activities which themselves demand analysis, the ultimate of which is *verstehen* in the Weberian sense (Silverman 36).

The narratives of the Circassian activists on their relationships of the Circassians and the Turkish state are analyzed under five

⁶ Lines such as “the half of MiT are Circassians” are abundantly found in the repertoire of the mystic terrains of gossip [*gıybet*], conspiracy theories, urban legends, myths and prejudice. The percentages may change, but the lines do not.

⁷ I borrowed the term “Circassian connection” from Fortna (12-14) who employed it to refer to the career of Kuşçubaşı Eşref Bey, a prominent special agent of *Teşkilat-ı Mahsusa*. As Fortna uses the term for the Ottoman times, I use it, in the rest of this article, as a reference to the monolithic account of Circassians as the loyal element with the harmonious relationships with the state and a high degree of embeddedness in the state apparatus.

categories which are not necessarily mutually exclusive: indifference, suspicion, harmony, surveillance and challenges.

Indifference: A Life as if No Circassians Live in Turkey⁸

Circassian activists define the Turkish state as ignoring Circassians as a community with its actions and policies. Such a perception by the Circassian activists tends to emerge especially when there are conflicts and problems in the Caucasus in which Russia and/or Turkey are stakeholders and when Circassians in the diaspora and the Caucasus are regarded as an actual or potential part of the problem by the states. Giving an example of the problems that they survived in their relations with the diasporic homeland, Nesibe,⁹ aged 57, a manager in a Circassian organization, argues that the Turkish state ignores Circassians:

“In those days, I think, the prime minister was Bülent Ecevit. An ultimatum came from Russia stating that the [Circassian] organizations were the schools of the terrorists and hence, they should be closed down. It was the time when the Chechenian refugees came into prominence. It stated that the organizations should be closed, and the Republic of Turkey did not reply that except sending police [to our organizations]... And I felt so awful back then, you do not exist. You are nothing... You are not counted at all. If I had the power to do that, I would just announce in the media and say that we were leaving Turkey as a number of people and returning to the Caucasus next day. But unfortunately, I do not have such a power, I do not have support to do that. But I would have liked to do that. Well, would Turkey care about that? I do not know that either” (Nesibe).

Hence, in the case of an international conflict the Turkish state has a tendency to curtail the capacity of Circassian diaspora to have political connections with the homeland communities. The state, blind to the diasporic connections of the Circassians with the Caucasus and the Circassian transnational community, is also

⁸ This phrase was used by Neval, aged 58, a retired state official. She defined that kind of a life as “weird” (Neval).

⁹ In order to maintain confidentiality and anonymity, within the text, quotations from the interviews are introduced with a pseudo-name.

narrated as blind at the national level. The narrative on the blindness of the Turkish state has emerged in the interviews when most of the Circassian activists narrated their educational experiences in Turkey. Education has been the first extensive relationship of most of the Circassians with the state just like any other Turkish citizen.¹⁰ The interviews with Circassian activists highlight that education in Turkey prioritizes Turkish identity and Turkish language and consider other ethnic groups a deviation from the norm, a group that should be assimilated, a group that should be nationalized and disciplined or at best persuaded to become proper Turkish citizens.

These narratives on education as indifference, exclusion, assimilation or even humiliation are in line with the studies that have explored education in Turkey from a critical point of view starting from the mid 1990s. A study on educational policies in Turkey, for instance, states that starting from the early years of Turkish Republic, Turkish educational system has been based on an authoritarian nationalist-statist ideology that has aimed to exalt the Turkish nation and Turkish state and associates any foreign idea and influence with harm (Kaplan 390). The studies on textbooks similarly underline that textbooks at the primary and secondary levels are flawed with militarism, intolerance, xenophobia,” and Atatürkist nationalism (Tarba Ceylan and Irzık). The stereotype of “internal and external enemy”, the external enemy being the more ambiguous one (Bora, *Nationalism* 65); indoctrination as an implicit objective, the image of the Turks as “superior, privileged and even more divinely empowered than others” (Boztemur 129), admiration of power, violence and authority (Boztemur 146) are

¹⁰ In my field study, these narratives of Circassian activists on education have pertained to three interrelated levels. The first level considers the management of ethnic identity in educational settings, e.g. what being a Circassian means in a school, classroom; what young Circassians are advised when going to schools etc. The second level deals with the use of Turkish as the official language and its coexistence with other languages in educational settings. The third level considers a particular topic in educational curricula that is significant for Circassians in Turkey, the topic of Çerkes Ethem in history classes.

the frequent themes in those textbooks. Regarding the minorities, it is stated that the language of the textbook oscillates between an assimilationist approach, a discriminatory language and silence which implies ignoring or denying the matter outright (Gemalmaz 34).

Similarly, the narratives of Circassian activists on their experiences in educational settings range between indifference, exclusion, assimilation or even humiliation and multiple forms of resistance. Educational system in Turkey contributes to the relegation of Circassian languages to private sphere and to that extent contributes to the indifference that Esat, aged 38, a lawyer highlights:

“For instance, my parents used to talk Abkhazian, it was very often being spoken at home. Another language was being spoken outside. I was naively presuming that there was a street language and a home language, that everybody spoke a street language and a home language... After I started school and started going to my friends’ houses for homework etc., I realized that their street language and home language were the same. Well, that is a violence for sure in the sense that it is being regarded as non-existent, not being counted” (Esat).

Furthermore, the schools actively taught the young members of the group the difference between the language that can be spoken in public and the language that is limited to the private sphere. Schools have disciplined the Circassian subjects through Turkish courses; acts of physical or oral punishment and disapproval by the teacher in the classroom; statements by the teachers that warn the parents about the use of ethnic language; and finally, the appraisal and approval for excellence in Turkish. Discursively, Circassian activists today regard these mechanisms not only as mechanisms to learn Turkish but also to unlearn Circassian. As the national and official language of the public sphere, that is Turkish, is being learned, the language of everyday life for the average Circassian student becomes a barrier to overcome, a language to unlearn. Language, the tool of speaking up becomes an act of masking the difference.

Suspicion / Question Mark / Threat: The State Knows

Circassian activists argue that Turkish state regards Circassians with a question mark. From such a perspective, state is beyond being ethnically blind, but it is particularly interested in ethnic groups, Circassians being one of them as exemplified with the words of Kaya, aged 48, businessman:

“Despite the cadres that we give to the state, I think that state has always regarded us as a question mark. Even if we are unaware of our identity, the state has always known that we are Circassians. Even if we presume ourselves to be Turks, the state knows that we are not” (Kaya).

As these kinds of arguments range between question mark, unease and fear, Esat, aged 37, a lawyer, employs the notion of threat and states that Circassians may have a particular position among other ethnic groups in Turkey in terms of the state’s perception of threat:

“I think that state has two perceptions. First, it regards Circassians as an element which may be historically beneficial in some events or turning points. We can see the second perception when the National Security Council did *fişleme*:¹¹ it was the claim of being Abkhazian and Circassian, not the claim of being Bosnian or Albanian. In state policies which are based on general

¹¹ The Turkish word, *fişleme* is keeping a secret record of someone, a surveillance mechanism that is claimed to be used by various institutions of the states. This instance was claimed to take place in March 2004 when the Land Forces demanded from the local authorities information on some groups and institutions with some “destructive and divisive actions” which included “groups who are in a tendency to see themselves as minority such as Circassians, Albanians and Romans” (“ilginç”).

Next day, KAF-FED (Caucasian Associations Federation of Turkey) issued a public notice stating that the inclusion of Circassians and Abkhazians in such a list was sad, offending, prejudiced and unlucky and underlining their long loyal service to the Turkish state (“Fişleme”).

perceptions of threat, we can think that Circassians are perceived as a small threat in the margins” (Esat).

Tanıl Bora (*Türkiye’de* 37) states that Circassians were regarded as a group which had to be put under some degree of surveillance during the early Republican years. However, one can discern a longer history of the threat perception and inside that history, a multiplicity of discourses of the state and Turkish nationalism that enabled and legitimized such a perception of the Circassians as the threat.

First, the swinging pendulum of Turkish nationalism, after the early 1920s, leaned towards an ethnic and exclusionist direction and hence, perceived the non-Turkish elements as a threat and problems to be solved and corrected. In the second half of the 1920s and 1930s, some policies of the nation-state, e.g. in settlement, language, culture, education and laws were based on such as a perception of threat. In the realm of education for instance, textbooks define Turkish nation as homogenous rather than composed of various ethnicities and ignore variation and consider any difference threatening: as Muslim non-Turkish groups are ignored and seen as threats, non-Muslims are excluded from the definitions of the nation (Altınay, *Human* 84). In the realm of language policies, “Citizen Speak Turkish” campaign was organized.

Second discourse of the state and Turkish nationalism that enabled and legitimized a threat perception for the Circassians focused on a specifically Circassian affair: Çerkes Ethem affair, that is the elimination of independent guerrilla forces in favor of a regular army in the 1920s during the Turkish War of Independence, the constitutive war of the Turkish Republic. Though Çerkes Ethem affair was seemingly unrelated to ethnic and national causes, its results had been destructive for the Circassian groups in Turkey. Ethem bey, after his elimination, was renamed as traitor Çerkes Ethem in the official history. Though Çerkes Ethem has not been called “the traitor” in the history books since the 1960s, the identification still persists. The association of Ethem bey with treason, and his association with the Circassian identity led to an historical image of unreliability at best, and at worst, treason of the Circassians. These custom-made historical images of Circassians as the potentially unreliable and threatening elements have become

the items in the repertoire of Turkish nationalism and state to be used when necessary.

Thirdly, an extreme line of Turkish nationalism from the late 1930s till their trials in 1944 defined Turkish nation racially and, for the first time in the history of Turkish nationalism, defended a total exclusion of non-Turkish Muslims from the nation. These groups, defined as the sneaky, harmful and unreliable elements that the Turkish nationalists should pay attention. Though the Turanist movement of the 1930s and the 1940s was marginalized after the trials of 1944, Özdoğan (230) underlines the significance of this line of Turkish nationalism in cultivating nationalist cadres that would be the base of the Nationalist Action Party in the 1970s in addition to leaving an ideological heritage for Turkish nationalism.

The fourth discourse on the perception of Circassians as a threat comes from the rise of the Kurdish question in the 1990s. As the rise of Kurdish nationalism led to the rise of Turkish nationalism in this period, any narrative on the ethnic groups in Turkey was understood in terms of the Kurdish question. Hence, the fear that other ethnic groups might “follow the Kurds” and start an armed struggle *vis-à-vis* the Turkish state became a general theme of Turkish nationalism in the 1990s. Circassians were either regarded as either the “loyal element” who was seen as an indicator of the fact that not all ethnic groups demanded ethnic rights, or the next ethnic group to follow the example of the Kurds and betray the Turkish state.

Circassian activists narrate the ways they are/were perceived as threats by the Turkish state with reference to this multiplicity of discourses. Let alone being nonexistent, the perception of threat is legitimized by a large and detailed repertoire of discourses by the state and Turkish nationalism. The perception of Circassians as a threat by the state is not a minor crack in the “Circassian connection” but an elaborate and vindictive account of the -actual and prospective- encounters of Circassians and the Turkish state. It is an elaborate account of what happened, what faults were committed, and what can happen in the future.

Harmony, Loyalty and Embeddedness

The “Circassian connection” that is discussed in the previous section has its reflections in the Circassian narratives which highlight the three interrelated themes of harmony, loyalty and embeddedness in the state mechanism. Circassian activists argue that Circassians are in harmony with the state as Hakan, aged 45, a language instructor argues:

“Circassians are generally regarded as loyal citizens who are in harmony with the state, dominant in its organization and who protect the state; they are not a problem in that sense. Furthermore, with this Kurdish problem, there has emerged a general discourse that takes Circassians as an example, as an ethnic group that do not demand those things” (Hakan).

In this narrative, harmony is explained with reference to loyalty on the side of Circassians. All of the interviewees claimed Circassians’ loyalty to the nation-state (not *vice versa*) to be a characteristic of the relationships between Circassians and the state. Loyalty proves to be a significant criterion of inclusion in the national projects not only for Circassians but also for all ethnic groups in Turkey as Yeğen (66) states that the inclusion of the Muslim groups in the Turkish nation for was mostly dependent on their actual or assumed loyalties to the Ottoman-Turkish state. Yet, loyalty seems to form a one-way relationship as no activist mention the loyalty of the state to the Circassians. What Circassians gain from these close relationships of harmony and loyalty are narrated as security and belonging to a homeland which Circassians, as migrants and refugees have lacked. Nesibe explains that such a relationship with the state may be resulted by a consequence of the insecurity of the migrant which Circassians have survived:

“We are a refugee community. This is different from the Kurds; they are the people of Anatolia. We came from outside. Therefore, we would like to stay here, put our feet on the ground. This is why we always take refuge in secure settings. We take refuge. This is why we chose to be in the state tasks, in the army. We chose to be in those [secure] settings so that we would not be expelled again” (Nesibe).

Therefore, the historical experiences of having lost a homeland and a sense of insecurity that followed the migration to the Ottoman lands are narrated as the reasons of the harmony of Circassians with the state apparatus. Yet, a closer look at these narratives displays that harmony is also intertwined with fear, and loyalty and harmony are ensured by some group members in the upper echelons of hierarchies of the ethnic group, e.g. age. For instance, Kenan, aged 48, an engineer, says:

“It is a fear that originates from a protective mentality, and they are using it. Well... The call of our elders not to resist too much... For instance, after the elections someone from the elders said that they are a small group of people and warned to not to pay attention to them [about a group of Circassian activists who organized some public meetings with some independent candidates in the last national elections.]... He openly gave a message to the Turkish state... that Circassians were still on the state’s side, and he warned them not to pay attention to those... the reasons for the development of that fear producing instinct, then, become different, that is getting engaged to the sovereign state structure... You have a standing and a status as the Circassian bourgeoisie. If you tell something contradictory to the system, or if someone from your community voices them too much, and if you continuously have meetings at the state level, then somebody may pull your ear. Most probably that happens to some of them. Well, they do pull their ears” (Kenan).

Hence, the harmony with the state apparatus is narrated as not taking place automatically but being constantly contested by some members and being protected and maintained by some others. Those members of the community who are claimed to be embedded in the Turkish state are narrated to be the buffer zones and the brakes of Circassian community in Turkey functioning as the producers and protectors of the apparent harmony between the Circassians and the Turkish state. The activists narrate on the protectors as the members of the community who are advantaged by their positions in the social stratification, e.g. age, gender and

class: it is highly likely that the protector will be male, old,¹² coming from the upper classes of Circassian community and/or the larger capitalist society.¹³ As Renan defined nation as “a daily plebiscite” in 1882 (Renan), Circassian activists narrate harmony with the state as a daily plebiscite; a result of contestations, negotiations and bargains taking place between different people and groups of diaspora. Furthermore, embeddedness in the state mechanisms goes beyond the individual level but also it is claimed to be taking place in the Circassian organizations. Activists argue that such a relationship often do not operate for the benefit of Circassians as an ethnic group in Turkey.

As the real extent of embeddedness in the state apparatus remains unknown and it is beyond the scope of this article, the forms of such a relationship seem to range from having a task in a state institution to being an informal part of the intelligence and security organizations and networks. Usually, claims of embeddedness have mentioned a particular state institution, *MIT* and its relationships with the Circassians.

Surveillance: Myth of *MIT* (National Intelligence Organization)

MIT emerged as a state institution that had played a key role in the Circassian activists’ relationships with the state throughout the interviews. In addition to an interest in the activist works in the form of surveillance, it is sometimes narrated as an institution with close ties to the Circassians in Turkey. In these narratives, Circassian organizations are “directed by some others” (Meral), and they are

¹² The traditional Circassian culture favors the elderly, the *thamade*, unofficial title for old men with experience and wisdom.

¹³ At this point, we should remind the reader that the infusion of the Circassians into the Ottoman state apparatus in the 19th century, after or even before the exodus, took place at the level of Circassian notables and aristocrats (Besleney 55; Gingeras, *Sorrowful* 26; Karpas 344; Yelbaşı 259). Hence, one can suspect the survival of these mechanisms of creating harmony inside the community. The nation-state which is seemingly blind in terms of cultural differences may also be highly skillful in utilizing those cultural traits and habits in its dealings with the ethnic communities.

under the control of *MIT* and other institutions of intelligence. Interestingly, Circassian activists do not reject or react to the arguments about the “Circassian connection” but rather look for different perspectives and strategies to coexist with it and to continue their activism in its presence. For instance, Mert, aged 47, an architect, perceives his relationships with those institutions of intelligence on a very individual level, in a way that almost resembles familial relations:

“I believe that our associations are being guided by the state. I also know that those who are not guided by the state are prevented by our own institutions or our own people in the state who have either bad or good intentions. I also believe that if there is going to be a problem about me, they will protect me by saying that I am indeed a good and chaste man. But I also believe that they can make the computers of the newspaper that I publish stolen since all data is loaded in that computer” (Mert).

The *MIT* narratives of the Circassian activists usually surpass the institutional level. As surveillance first and foremost takes place inside the community through the elders and/or the Circassian organizations, several of the activists also narrate on their encounters with *MIT* members and other mechanisms of intelligence with laughter but always in lower voices. Sometimes even without my questions, they seemed to enjoy sharing their encounters with *MIT* while they were part of the Circassian organizations. For instance, Kenan who was under arrest in the 1970s for leftist political activism tells such an encounter:

“But during the interrogation, it was not just my leftist political activities that were being interrogated. They also asked what we wanted to do in Turkey as Circassians and they knew a lot. Well, it is always said that there are many Circassians in the police force and *MIT*. [He laughs] Yes, there are. It is not something to hide, it is very evident” (Kenan).

Close ties with the Caucasus and an activist, rather than intellectual, labor seem to be a common denominator in the profile of the Circassian activists who narrate on their encounters with

MİT. In those accounts, it is narrated that “they used to come from MİT when something happens in the Caucasus,” (İzzet) or a Circassian’s friend from MİT calls him/her etc. Rüstem narrates the most vivid encounter in which different types of information gathering mechanisms compete:

“[In 1980], someone from MİT came... He asked the addresses of the Circassian organizations. I told him to leave that question and ask it to Ministry of Internal Affairs... He said that there were organizations abroad and asked their addresses... I said “See boss. Let’s not misunderstand each other. Ask something rational and I will tell; we don’t hide anything... There are a couple of organizations in Europe that gastarbeiters from Turkey go but I really have no idea about their addresses. Even if I know, I would not tell. Because I do not have to.” Then he insisted. Sometimes you have to be firm. I said “See boss. You would like to add something to your files. But this will be no news for MİT... Since you insist, let me tell you another thing about your question. MİT entrusted the head of a [Circassian] organization, financed his travel expenses and sent him to Europe in... [dates]. He went there and visited each organization, he made some recordings there etc. He submitted those to MİT. Therefore, this will not be news for MİT.” Then he was shocked [he laughs] and asked me how I learned about all that. I said “Sir, come on. We are Circassians, we are a society. We hear things from each other. Do you think that ÇİT is asleep while MİT is working?” [O kadar da uzun boylu değil, biz de Çerkesiz, toplumuz. Birbimizden bir şeyler duyarız. MİT çalışıyor da ÇİT uyuyor mu zannediyorsun sen?] He did not understand what ÇİT was. [Another person in the talk] told him that I was joking. He told that Circassians [Çerkesler] made jokes like that by putting Ç in front of the words and ÇİT meant Circassian Intelligence Organization” (Rüstem).

As Rüstem’s narrative insinuates, there are accusations among the activists in terms of who is a collaborator with MİT. Interestingly, these accusations do not constitute any hard feelings or stigmata for the activists. If they accept the validity of those accusations about another activist, they treat those accusations as a piece of knowledge that should be kept in mind and a natural part of politics in the diaspora. Hence, Circassian activists quite

professionally “chest the soccer ball”, that is using his or her chest to gain control over the ball that is approaching them high in the air. What could easily turn into an immediate crisis in the personal relationships in other settings is handled in a very civilized and silent way which aim to prove the underlying message that “we have nothing to hide and therefore, nothing to fear.”¹⁴ Most of the time the accused members do not even survive any outright exclusion. While many activists stated that they knew about the identities of those entrusted people, few narrated on particular instances of deciphering.

In the myth of *MİT*, what matters, what remains unknown but still what is most debated is who is related to the institution. Played like a murder mystery game, it is a game that is played continuously among the community of activists with a list of suspects, claims and proofs. In any moment of the game, surprising turns may emerge, and the accuser may be accused and *vice versa*. As the subjects of the game and their roles are open to constant change, the perception that some Circassians are part of *MİT* and this can be anyone is a constant rule of the game.

Hence, while multiple forms of surveillance are normalized by Circassian activists, surveillance by the mechanisms of the state(s) is taken for granted as a fact of activist life in diaspora. These roles assigned to *MİT* in these narratives give the activists some explanatory power. The myth of *MİT* which implicates that the institution has some degree of control in the Circassian organizations has an explanatory power: it enables any dispute, conflict and differences in terms of homeland and diaspora politics to be understood and explained with reference to state policies. The activists employed the myth of *MİT* as everywhere and

¹⁴ In the interviews, several of my interviewees openly and insistently stated that they have “nothing to hide and nothing to fear”. Therefore, I, as the researcher, too became a suspect in the murder mystery game of myth of *MİT*. Hence, as a researcher trying to collect information about their community and politics I was treated with the statements from the repertoire of the Circassian activists *vis-à-vis* any information gathering agent or mechanism. For a more detailed discussion of my experiences in the field as a researcher, see Doğan.

everybody, as the all-present but unknowable to give meaning to the perceived failures of the Circassians in Turkey as a diasporic community.

As the claimed activities of *MİT*, intelligence services and organizations are normalized with those narratives; their acts and attempts to control the Circassians are regarded by the Circassians as a joke, a memory in life history and a fact of life for the activists in diaspora. With the use of humor, an integral part of Circassian patterns of socialization in Circassian culture, diaspora emerges as an actor that copes with and mocks surveillance by the state mechanism. Therefore, though the myth creates and eases embeddedness in the mentality of the nation-state, it also operates as a mechanism of resistance providing diaspora activists a voice that narrates, suspects, “knows”, guesses and mocks. The act of mocking at this point reminds me of Arundhati Roy’s suggestions to resist the empire, not only to confront it, but to lay siege to it, deprive it of oxygen, shame and mock it “with our art, our music, our literature, our stubbornness, our joy, our brilliance, our sheer relentlessness – and our ability to tell our own stories” that are different from the ones we’re being brainwashed to believe (Roy) Hence, mocking, in this particular instance, is a strategy to confront and resist the nation-state and its policies of surveillance.

Challenges: Constitutive Element and New Claims on Citizenship

Circassian activists have been defining themselves as the constitutive element (*kurucu unsur*) in the history of the Republic of Turkey since the 1990s. The discourse of the ‘constitutive element’ emerged as a common theme in the interviews. The discourse has emerged in the 1990s as a reaction to the “silence of the guest” that has been narrated to haunt Circassians since the exodus. Most of the interviewees highlighted the silence of their grandparents and older relatives, and their refusal to talk about migration, relationships with the host community and their experiences in some particular instances of nation-building process, such as “Citizen Speak Turkish” campaigns etc. Mostly, they observed that this silence and refusal was a consequence of the “guest position”,

a caution produced by the fears of losing the only land they had and becoming the migrant and the refugee again. The claims that Circassians are part of the Anatolian history and Turkish national history have emerged in the 1990s as an attempt to overcome the “guest position.” With these claims, Turkish national history becomes not only a ground to be rejected, challenged or characterized by their exclusion from it but also participated by the Circassians in Turkey. Thus, diaspora searches for strategies for inclusion in the Turkish national history.

Such an argument highlights the existence of Circassians in not only state institutions but also the significant turning points of the Ottoman Empire, the War of Independence and the nation-state formation. For instance, Okan, aged 64, a retired state official, further extends the discourse of the constituent element so as to include not only the political realm but also cultural realm:

“Circassians are people who are in upper positions in Turkish armed forces and security forces; they are preferred. They do not earn that, but they are preferred. This is a tradition that has started in the foundational years of the Republic and continued till today. Well, they say that the foundational base of the Republic of Turkey is culture. I make fun of that [argument]. The foundational base of the Republic of Turkey is Circassians because in security forces, intelligence service, armed forces, never mind the rest... literature, art... actor, author... Well, Circassians are really beyond the autochthonous people of this peninsula” (Okan).

The narrative of the constituent element portrays Circassians mostly as a military nation. Circassian history, mimicking Turkish official history, is narrated as the history of wars and military losses. The wars that Circassian activists refer are the same wars that are the basic elements of official Turkish history. Thus, diasporic history is constructed and remembered as a mirror history of the Turkish Republic and diaspora is defined as a military nation similar to the use of the concept of military nation in Turkish nationalism as a foundational myth and an essential discursive component (Altnay, *The Myth*). These claims on the participation of Circassians to the

wars of Ottoman and Turkish states as a military nation imply that Circassian debts to their new state have been paid full and now they can be considered equal citizens, rather than guests, migrants and refugees who are burdened with a debt for settlement:

“We feel guilty for coming here. We left. We migrated. We were exiled. We escaped. We left. And each moment, we feel the anxiety of that. We are afraid that somebody will say you took refuge here. Yes, we took refuge, but we paid its price... No, they did not embrace us... they accepted us because we were useful. They needed soldiers. They needed a soldier nation. And these people died there. They died in exiles, diseases, the worst conditions of settlement and wars” (Nesibe).

“What was the ideal? To go back to the Caucasus, to return to the homeland. But meanwhile, they defended the country which had been a second homeland to them. They had to keep their faces open, this was what their culture demanded. This is why in Gallipoli...” (Gürtuğ).

Borrowing and employing the concept of military nation, Circassian nationalists not only mimic the Turkish nationalist discourse but also challenge it by displaying the multiethnic character of its processes and institutions. Circassian activists with these claims since the 1990s, have tried to develop new relationships with the Turkish state based on a notion of multicultural citizenship. Furthermore, these demands do not seem to be restricted to the activists but find their reflections in the larger community of Circassians. For instance, a survey conducted by Ayhan Kaya in 2002 with the Circassians in Turkey highlights 70% of the Circassian respondents demanded the Turkish state to improve the cultural rights of Circassians and 20.5% demanded democratization of Turkey (Kaya, *Türkiye’de* 150). Meanwhile 6.5% declared that they wanted nothing from the state and 3% stated that any demand from the state would be ungratefulness (Kaya, *Türkiye’de* 150).

As the activists, in the 1970s, considered assimilation the most dominant mechanism of the Turkish state to deal with the Circassians, Circassian activists have, since the first decade of the

twenty first century, started to imagine multicultural state policies in broadcasting, language education, and culture for the ethnic groups of Turkey (Akdeniz Göker 99). Unlike the activists' discourses of the 1970s which regarded Turkish state as an assimilating and homogenizing mechanism; Circassian activists have, since the 1990s, demanded multicultural policies from the Turkish state for the achievement of a substantive equality among its citizens.

Concluding Remarks

The title for this paper, "No Matter How Close" is inspired by Nothing Else Matters, a song of the rock band, Metallica. I reversed the original lyrics, "so close no matter far" to explain the Circassian relations with the Turkish state and *vice versa*. Hence, the title became "[so far] no matter how close". This paper which aims to explore the Circassian narratives on their relations with the Turkish state argues that despite the seemingly close relationships with the Turkish state, the Circassian relationships with the state are complicated, not immune from frictions and continuously undecidable.

These complicated and heterogenous narratives on the relationships with the Turkish state parallel the diasporic condition which refers to constantly shifting categories of identification that are "contested, complex and embedded in multiple narratives of struggle" (Houston and Wright 217). Rather than being organic and unproblematic entities, diaspora communities and their cultures are the instances and products of the processes of diasporization, transplantation and syncretization (Hall 10). As diaspora communities are characterized by heterogeneity, hybridity and identities which are constantly producing and reproducing themselves anew through transformation and difference (Hall qtd. in R. Cohen 138), the relationships of these diasporas with the state apparatuses display a similar heterogeneity, multiplicity and complexity.

Building themselves on "the Circassian connection", the popular and, to some degree, academic monolithic accounts of Circassians as the loyal element with privileged and harmonious relationships with the state and a high degree of embeddedness in

the state apparatus are quite misleading and oversimplified. Similarly haunted by the spectre of the “Circassian connection”, this paper argues that Circassian perceptions on their relationships with the state are heterogenous, and the ways they are narrated range between indifference, suspicion, harmony, surveillance and challenges. Circassian activists, through the myth of MİT, normalize state surveillance on ethnic groups but also resist the mechanisms of surveillance through mocking and hence, demystifying them. With the discourse of the constitutive element most of which is related to the claims of Circassian participation into the wars of the Republic, activists claim a potent agency in the Turkish history and state. The narratives on Circassian embeddedness in the state mechanisms also normalize relationships with the Turkish state and it also operates to empower Circassian activists to some extent.

Finally, I argue that while Circassians in Turkey employ an undecidable position shifting between the migrant, the citizen, the founders of the state, lonely and rootless strangers, the perceptions of the activists on their relationships with the Turkish state shift between neglect, harmony, embeddedness, exclusion and inclusion. Such an undecidability can be a reflection of the fact that the relationships between Circassians and the state are far from being an exact opposition or harmony but rather include an array of strategies and maneuvers that are open to change and transformation but still form a consistent and rich repertoire for both sides.

Bibliography

Akdeniz Göker, Eylem. “Nereye Aitiz?” Diasporik Kimlik ve Türk Vatandaşlığı Kısacasında Çerkes Kimliği”. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.1(2018), 91-105.

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim, 2006.

Altınay, Ayşe Gül. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Altınay, Ayşe Gül. “Human Rights or Militarist Ideals? Teaching National Security in High Schools,” *Human Rights Issues in Textbooks: The*

Turkish Case, Eds. Deniz Tarba Ceylan and Gürol Irzık. İstanbul: The History Foundation of Turkey, 2004, 76-90.

Atsız, Nihal. "Yirminci Asırda Türk Meselesi II: Türk İrki=Türk Milleti." *Hüseyin Nihal Atsız*, 26 July 1934, <https://huseyinnihalatsiz.com/makale/yirminci-asirda-turk-meselesi-ii-turk-irkiturk-milleti/>. Accessed 28 January 2024.

Avagyan, Arsen. *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Besleney, Zeynel A. *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*. Routledge, 2014.

Bora, Tanıl. "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar". *Birikim*, 71-72 (1995): 34-49.

Bora, Tanıl. "Nationalism in Textbooks," *Human Rights Issues in Textbooks: The Turkish Case*, Eds. Deniz Tarba Ceylan and Gürol Irzık, İstanbul: The History Foundation of Turkey, 2004, 49-75.

Bora, Tanıl. "Türk Milliyetçiliği ve Çerkeslik – "Muavin Milliyet" veya Pharmakon," in *Çerkeslerin 21. Yüzyılı: Kimlik, Anayurt ve Siyaset*, eds. Merih Cemal Taymaz and Sevda Alankuş (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2021), 17-36.

Boztemur, Recep. "History Textbooks and Human Rights," in *Human Rights Issues in Textbooks: The Turkish Case*, eds. D. Tarba Ceylan and G. Irzık (İstanbul: The History Foundation of Turkey, 2004), 123-148.

Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Pres Limited, 1997.

Çelikpala, Mithat. "From Immigrants to Diaspora: Influence of the North Caucasian Diaspora in Turkey". *Middle Eastern Studies*, 42.3 (2006): 423-446.

"Çerkesler Acı Çekti ama Silah Dayatmadı." *Gazete Vatan*, <http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?tarih=06.12.2009&Newsid=274716&Categoryid=1>. Accessed 8 December 2009.

Deringil, Selim. "The Ottoman Origins of Kemalist Nationalism: Namık Kemal to Mustafa Kemal." *European History Quarterly*, 23 (1993): 165-191.

Doğan, Setenay Nil. "Great Expectations: Studying My Own Community." *Journal of Caucasian Studies* 5(2017), 63-86.

Esat. Interview by author. 10 August 2007.

"Fişleme Olayı İçin Kaf-fed'in Kamuoyu Açıklaması." *Kafkas Federasyonu*, 22 February 2009, https://www.kafkasfederasyonu.org/kaffed/d_kaffed_fisleme_olayi_kamuoyu_aciklamasi.htm. Accessed 22 February 2009.

Fortna, Benjamin. *The Circassian: A Life of Eşref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent*. Hurst & Company, 2016.

Gemalmaz, M. S. "Evaluation of Data Concerning Human Rights Criteria Obtained from a Survey of Textbooks," in *Human Rights Issues in Textbooks: The Turkish Case*, eds. D. Tarba Ceylan and G. Irzık (Istanbul: The History Foundation of Turkey, 2004), 9-48.

Gingeras, Ryan. "Notorious Subjects, Invisible Citizens: North Caucasian Resistance to the Turkish National Movement in Northwestern Anatolia, 1919-1923". *International Journal of Middle Eastern Studies*, 40 (2008): 89-108.

Gingeras, Ryan. *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923*. Oxford University Press, 2011.

Gürtüğü. Interview by author. 3 February 2008.

Hakan. Interview by author. 3 July 2007.

Hall, Stuart. "Thinking the Diaspora: Home-Thoughts from Abroad". *Small Axe*, (1996): 1- 18.

Houston, Serin and Richard Wright. "Making and Remaking Tibetan Diasporic Identities." *Social and Cultural Geography*, 4.2 (2003): 217-232.

"İlginç İstihbarat." *Hürriyet*, 10 March 2004, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilginc-istihbarat-38578667>.

Accessed 28 January 2024.

İzzet. Interview by author. 10 February 2008.

Kaplan, İsmail. *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim, 2002.

Karpat, Kemal. *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press, 2000.

Kaya. Interview by author. 7 June 2007.

Kaya, Ayhan. "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey". *Mediterranean Politics*, 9.2 (2004): 221-239.

Kaya, Ayhan. *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Kenan. Interview by author. 20 August 2007.

Kirişçi, Kemal. "Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration." *Mediterranean Politics*, 12.1 (2007): 91-97.

Kishlansky, Mark, Geary, Patrick and O'Brien, Patricia. *Civilization in the West* (7th Ed.). Pearson Longman, 2008.

Mason, J. "Qualitative Interviewing: Asking, Listening and Interpreting." In *Qualitative Research in Action*, ed. T. May, 225-241. London: Sage, 2002.

Meral. Interview by author. 7 June 2007.

Mert. Interview by author. 12 June 2007.

Metallica. "Nothing Else Matters." *Genius.com*, <https://genius.com/Metallica-nothing-else-matters-lyrics>. Accessed 28 January 2024.

Nesibe. Interview by author. 18 May 2007.

Neval. Interview by author. 6 February 2008.

Nişanyan, Sevan. "Kemalist Düşüncede "Türk Milleti" Kavramı". *Türkiye Günlüğü*, 33 (1995): 127-141.

Okan. Interview by author. 9 February 2008.

Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim, 2004.

Özdoğan, Günay Göksu. "*Turan*"dan "*Bozkurt*"a: tek Parti Döneminde *Türkçülük (1931-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Renan, Ernest. "What is a Nation?" *Global Policy*. 1882. <https://archive.globalpolicy.org/nations/nation/1882/renan.htm>. Accessed 28 January 2024.

Roy, Arundhati. "Confronting the Empire." *Outlookindia*, <https://www.outlookindia.com/website/story/confronting-empire/218738>. Accessed 28 June 2023.

Rüstem. Interview by author. 8 February 2008.

Silverman, David. *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2000.

Stoddard, Philip H. *Teşkilat-ı Mahsusa*. Arba Yayınları, 1993.

Sunata, Ulaş. *Anadilim Çerkesçe: Çerkesler Çerkesliği Anlatıyor*. İletişim Yayınları, 2020.

Tarba Ceylan, Deniz and G. Irzık, eds., *Human Rights Issues in Textbooks: The Turkish Case*, (İstanbul: The History Foundation of Turkey, 2004).

Zürcher, Erik. "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics 1908-1938," in *Ottoman Past and Today's Turkey*, ed. K. Karpaz (Boston: Brill, 2000), 150-179.

Yasemin. Interview by author. 16 August 2007.

Yeğen, Mesut. "Citizenship and Ethnicity in Turkey". *Middle Eastern Studies*, 40.6 (2004): 51-66.

Yelbaşı, Caner. *Türkiye Çerkesleri: Osmanlı'dan Türkiye'ye Savaş, Şiddet, Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 2019.

Language Policies and Minority Language Maintenance: The Case of Circassian in Turkey

Emre Pshigusa*

Abstract

Guided by language maintenance and shift (Fishman, 1991) as a theoretical construct, this study explored the sociolinguistic situation and the maintenance of Circassian, a Northwest Caucasian language, spoken in Turkey since the Ottoman Era. To explore the impacts of official language ideologies and policies on the maintenance of Circassian, five participants from different age groups and regions of Turkey were interviewed using linguistic life story interviews (Atkinson 1998). As part of its socio-historical focus, the study first highlights some of the Circassian initiatives that played an important role in maintaining the language during the Ottoman Era and addresses the changes in language ideologies and policies after the declaration of the Turkish Republic. Similar to other ethnolinguistic minorities' experiences in Turkey (Aslan, 2007; Seloni & Sarfati, 2013), the life story interviews revealed the impacts of assimilationist language policies in educational and social settings. Findings also revealed the long-lasting impact of the Citizen Speak Turkish policy (1928-1945) on the maintenance of Circassian and its negative impact on the generational transfer which has not been explored by former research. The findings have implications for language policymakers, Circassian NGOs, and Circassian speakers in Turkey to maintain and transfer the language to future generations.

Keywords: *Circassian, Language Maintenance, Heritage Language, Language ideologies, Language policies*

* Emre Pshigusa, Dr., Ohio State University. ORCID: 0000-0002-3338-5897. E-mail: emrepshigusa@gmail.com

Ethics Committee Approval: Ohio State University, 07/14/2020, No 2020E0505.

(Received/Gönderim: 09.06.2023; Accepted/Kabul: 27.10.2023)

Dil Politikaları ve Azınlık Dillerinin Korunması: Türkiye’de Çerkesçe Örneği

Anadilin korunması ve baskın dillerle değişimi teorisi (Fishman, 1991) rehberliğinde yapılan bu çalışma, Türkiye’de Osmanlı döneminden beri konuşulan bir Kuzeybatı Kafkas dili olan Çerkesçenin sosyolinguistik durumunu ve korunması konusunu araştırmıştır. Resmi dil ideolojilerinin ve politikalarının Çerkesçenin korunması üzerindeki etkilerini araştırmak için, Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve yaş gruplarından beş katılımcıyla dilsel yaşam öyküsü görüşmeleri kullanılarak mülakatlar yapılmıştır (Atkinson 1998). Sosyo-tarihsel odağının bir parçası olarak, çalışma öncelikle Osmanlı döneminde dilin korunmasında önemli rol oynayan bazı Çerkes girişimlerine ışık tutmakta ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra dil ideolojileri ve politikalarındaki değişiklikleri ele almaktadır. Türkiye'deki diğer etnolinguistik azınlıkların deneyimlerine benzer şekilde (Aslan, 2007; Seloni & Sarfati, 2013), hayat hikayesi görüşmeleri asimilasyonist dil politikalarının eğitim ve sosyal ortamlardaki etkilerini ortaya çıkarmıştır. Bulgular aynı zamanda daha önceki akademik çalışmalarda araştırılmamış olan "Vatandaş Türkçe Konuş" politikasının (1928-1945) Çerkes dilinin korunması üzerindeki uzun süreli etkisini ve nesiller arası dil aktarımı üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymaktadır. Bulgular, Çerkesçenin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için Türkiye'deki dil politika yapıcılarını, Çerkes STK'ları ve Çerkesçe konuşanlar için çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çerkesce, dil korunumu, miras dil, dil ideolojileri, dil politikaları*

1. Introduction

1.1 Circassians as an ethnolinguistic minority in Turkey

Circassians are the native autochthonous people of the North-west Caucasus who resisted against the Tsarist Russian Empire’s expansionist policies for over a hundred years during the Russo-Caucasian War (1763-1864). As a result of the conquest of their homeland, more than 90 percent of Circassians who once lived independently in their homeland were deported to the Ottoman Empire (Alankus & Taymaz, 2010). After their tragic exodus from Circassia to Ottoman Empire, which some scholars call a systematic genocide (Richmond, 2013; Shenfield, 1999), Circassians had to embrace Turkey as their new homes.

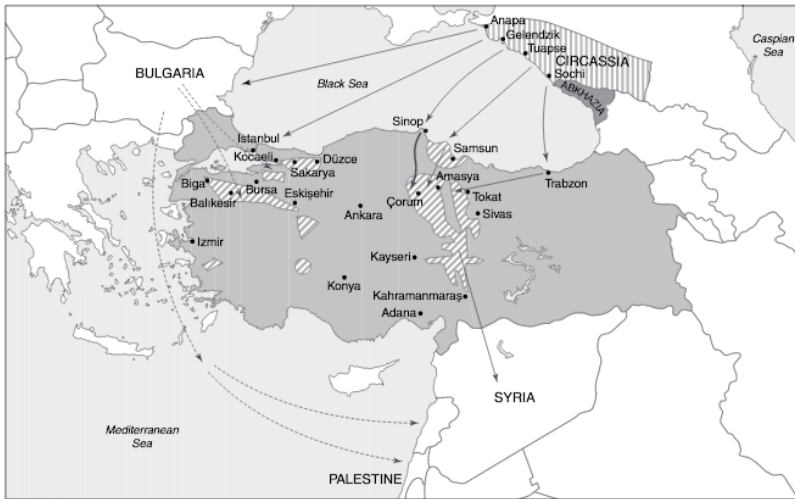

Figure 1: Expulsion of Circassians to the Ottoman Empire between the 1850s and 1880s, (Beslenev, 2014)

After their expulsion from Circassia, Circassians were placed in cities and villages based on the Ottoman Empire’s needs at the time and in most cases, they were split from other Circassians who spoke the same language. While the official resettlement policy of the Ottoman Empire presented its own challenges to Circassians in terms of language preservation, the assimilationist language policies of the new Turkish Republic banned the use of their mother tongue and even Circassian names (Kaya, 2010). While the official censuses in Turkey included questions on the citizens’ mother tongues, second languages, and religion until 1985, the state omitted these questions after 1985 (Virtanen, 2003; Yagmur, 2001). As a result of this omission, the exact number of minorities including Circassians is unknown in Turkey (Kurban, 2007). However, the estimate for the Circassian population in Turkey is around 2.5 to 3 million (Kaya, 2014; Kurban, 2007). Currently, Circassian (Both Western and Eastern dialects) is spoken in the Adygea, Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia republics in Russia and in diaspora countries such as Turkey, Jordan, Syria, Israel, and the U.S. As the below map shows, Circassian speakers are spread out in different geographical regions of Turkey.

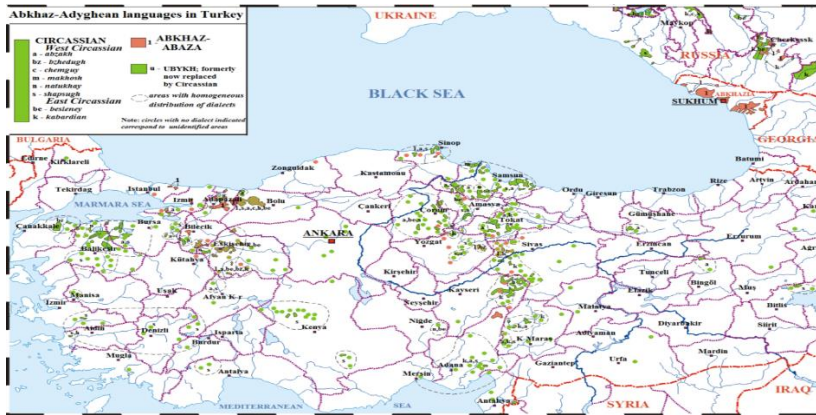

Figure 2: Map of Circassian Speakers in Turkey (Caucasian Languages in Turkey n.d.)

2. Literature Review

Former research (Van Tubergen & Kalmijn, 2009; Van Tubergen & Wierenga, 2011) show that immigrants who live in neighborhoods with people from the same ethnic and linguistic backgrounds are less exposed to the dominant language, which enables them to use their mother tongue in their daily life. In the case of Circassians in Turkey, while the pace of linguistic assimilation was faster in cities or places where Circassians lived with the Turkish speaking local population, it was slower in villages where there was a larger concentration of Circassian speakers. While there is a lack of research on the factors contributing to language shift in the Turkish context, one of the factors that expedited the language shift for Circassians and other minority groups in Turkey was the adoption of assimilationist language ideologies by the state and the education system (Yagmur, 2001).

While the language policies during the last years of the Ottoman Empire were more tolerant toward minorities and enabled Circassians and other linguistic minorities to open schools to teach their language, the declaration of the Republic in 1923 created a negative ethnolinguistic climate which resulted in Turkish-only policies and campaigns in both educational and social contexts. While former research explored the impacts of the

assimilationist language ideologies of the state and the Citizen Speak Turkish movement on other minority languages in Turkey such as Kurdish (Öpengin, 2012; Zeydanlioglu, 2012), Judeo-Spanish (Aslan, 2007; Seloni & Sarfati, 2013), and Laz (Kutscher, 2008) there has not been any research on Circassian language. The language policies that the Turkish state adopted based on assimilationist ideologies marginalized Circassians and their language systematically throughout the years which resulted in the forced language shift to Turkish for many Circassian speakers (Phillippson, 2018). Although there is a lack of research on the sociolinguistic situation of Circassian in Turkey, which hosts the largest Circassian diaspora, a study conducted by Zhemukhov and Aktürk (2015) shed light on the consequences of Russia's assimilationist nation-building approach and official language policies. Their study revealed the impacts of Russification policies restricting the linguistic rights of Circassians within their historical homeland.

In an effort to address the research gap regarding the sociolinguistic situation of Circassian in Turkey, this study delved into the impact of official language policies on the preservation and intergenerational transmission of the Circassian language within the Turkish diaspora. This investigation was guided by the theoretical frameworks of language maintenance and shift, as proposed by Fishman (1991). Language maintenance and shift have been used in many studies that explored the sociolinguistic situation of languages, their maintenance, shift, or death around the world. Studies that explored the maintenance and revitalization of minority or Indigenous languages revealed many factors that determine the maintenance of a language. Former research revealed that favorable educational policies (Bissoonauth, 2011), speakers' positive attitude toward their native language (Sofi, 2021), institutional support (Clampitt-Dunlap, 2000), and active use of the language at home with family members and relatives (Dweik & Al-Obaidi, 2014) are some of the factors that enable the maintenance of minority languages. On the other hand, external factors such as assimilationist ideologies (Hunt & Davis, 2019), economic and institutional stigmatization,

and repressive state politics (Opengin, 2012), and forced public assimilation and community policing (Seloni & Sarfati, 2013) play key roles in minorities' language shift to the dominant and more prestigious languages.

While language maintenance is defined as the retention of a heritage or minority language by its speakers, language shift is the process when a minority or heritage language is gradually replaced by the dominant and more prestigious language (Pauwels, 2016). There are several factors at play that determine the maintenance of a minority language or its gradual shift to the majority language which in most cases is associated with upward social mobility. According to Kloss (1927) some of the critical factors that contribute to the language maintenance or shift are the number of minority language users in the dominant society, and how the minority language and its speakers are perceived by the dominant ethnolinguistic group. In addition to these factors, Mackey (1962) lists "duration of contact, frequency of contact, and pressures of contact derived from economic, administrative, cultural, political, military, historical, religious or demographic sources" as some of the external factors that modify speakers' language use (As cited in Fishman, 1964, p. 49).

Besides these factors, Fishman (2006) reiterates the importance of intergenerational language transmission in maintaining minority languages and underscores the fact that the transmission is socio-culturally constructed and factors such as social, economic, and political experiences of the group are at play in language maintenance. He also states that "Education is a very useful and highly irreversible language shift mechanism" (Fishman, 2006, p. 320). While the states' policies towards minority languages and educational policies are critical in language maintenance, broader language ideologies and attitudes of both the dominant language speakers and the minority group itself play an important role in language maintenance. According to Bradley (2013) language attitudes are the key factors in maintaining a minority language and the beliefs and preferences of minorities regarding "how public use of a minority language in the presence of monolingual majority is viewed, and whether the society as a

whole support, tolerate or repress LM for minority languages” (pp: 1-2). The language attitudes of the minority groups towards their own languages are shaped by social and political factors which impact linguistically minoritized groups’ experiences with their mother tongue. The lived experiences of linguistically minoritized groups’ play an important role in determining their attitude toward their language and its intergenerational transmission. Fishman (1991) asserts that the intergenerational transmission is a must in any minority language maintenance, and it can be said that the speakers have shifted to another language if linguistically minoritized groups stop transmitting the language to future generations.

The one nation-one language ideology, that sees a common language as a unifying source for the nation-states has been on the rise since the 18th and 19th centuries around the world (Hornberger, 2001) including Turkey which has the largest Circassian population in the diaspora. Since language is seen as an important marker of identity and nationality, nation states around the world used language as a tool to maintain homogeneity and considered linguistic diversity and multilingualism as threats to national unity (Oltean & Cimpean, 2019). According to Seloni and Sarfati (2013), language policies based on nation state ideologies can also trigger language shift since the minority languages can be seen as threats to the national unity.

Objectives of the Study

By adopting a critical sociohistorical lens and combining sociohistorical data with linguistic life story interviews, this study explores the impact of language policies and language ideologies during both the Ottoman Empire and Turkey on the maintenance and generational transfer of Circassian language. In doing so, this study first presents some of the initiatives that played a critical role in Circassian language maintenance during the Ottoman Empire followed by the official policies and laws that prohibited the use of Circassian in education and daily life after the declaration of the Republic in 1923. The empirical data includes linguistic life story interviews (Atkinson, 1998) with five Circassian participants from

different age groups to uncover the perceived impact of the de jure language policies on the maintenance and generational transfer of Circassian in Turkey.

Guided by language maintenance and shift (Fishman, 1991) as a theoretical construct, this study sheds light on the sociolinguistic situation of Circassian during both the Ottoman period and the Turkish Republic. The linguistic life story interviews reveal the impact of official language policies implemented by local policy arbiters such as teachers on the maintenance of Circassian as a heritage language and shift to the dominant Turkish language. By presenting the sociohistorical background and empirical data on Circassian maintenance in the biggest diaspora country, this study addresses the sociolinguistic situation of Circassian which is an under researched minority language in Turkey.

The following research questions guided this study:

1) What was the sociolinguistic situation of Circassian in Turkey during the Ottoman Empire and what factors, or initiatives helped the maintenance of Circassian?

2) What were the impacts of the official language ideologies and language policies on the maintenance of Circassian in Turkey after the declaration of the Republic?

3) How did the Circassian participants from different ages perceive the impacts of the language policies on the maintenance and generational transfer of Circassian as a heritage language in Turkey?

4. Methodology

This qualitative study explored the sociolinguistic situation of Circassian and its maintenance in Turkey by conducting linguistic life story interviews (Atkinson, 1998) with five participants. Methodological inspiration to use life story interviews was drawn from Seloni and Sarfati (2012) where they explored the use and maintenance of Judeo-Spanish in Turkey. Since language maintenance and shift was used as a conceptual framework, in-depth linguistic life-story interviews provided rich data to answer the research questions in this study.

To be able to explore the impacts of language policies and their

implementation on the participants' daily language use and language maintenance, five Circassians from different age groups and geographical regions of Turkey were interviewed. Since Circassians live in many different cities of Turkey, by recruiting participants from different age groups and geographical regions, this study aimed to explore the impact of official language policies on participants' language learning, use, and generational transfer.

The linguistic life story interviews provided rich data regarding the participants' language use and their experiences as Circassian speakers in Turkish educational and social settings. The interviews were conducted online in Turkish for 45-60 minutes with each participant and yielded 8 pages of transcribed data. Once transcribed, the interview transcripts were shared with the participants for member checking purposes (Creswell & Miller, 2000). Following the member checking process, the transcripts were translated into English by the researcher and coded using open coding (Emerson et al., 2011) including descriptive, in-vivo, and concept coding (Miles et al., 2018). Following the open coding process, the themes that were relevant to the research questions were identified and analyzed using thematic content analysis (Braun & Clarke, 2006).

4.1 Participants

There were five participants in this study who were selected from different Circassian groups such as Abzeh, Kabardian, and Besleney from different geographical regions in Turkey. To better understand the maintenance efforts of Circassian in Turkey during different time periods and how the official language ideologies of the state were translated into language policies in different regions, participants were selected from different age groups and cities. The names (all names are pseudonyms) and the short biographical information of the participants are shown in the below table. In this study, the objective of the in-depth interviews was not to generalize the linguistic life stories of the participants to the broader Circassian population in Turkey. Instead, the researcher sought to establish categories from the interview data of five participants and analyze the relationships among these

categories (Dworkin, 2012). Throughout this process, the researcher closely examined the 'lived experiences' (Charmaz, 1990) related to the participants' use of the Circassian language and the perceived linguistic oppression during their schooling and daily lives.

Also, as Morse (2001) asserted, in qualitative research the data gathered can originate from personal experiences, or it can encompass what's known as "shadowed data". Shadowed data pertains to the broader knowledge individuals possess about a particular subject and the behaviors of others. Consequently, the data collected is not just about the interview participants' lived experiences but also the collective experiences of those who they are familiar with (Morse, 2015). Although this study does not intend to generalize the interview findings from just five participants, the findings do mirror the wider concern regarding assimilationist language ideologies and policies impacting the Circassian community in Turkey.

Table 1: Participants

Samil	74 years old Circassian (Abzeh) male from Antalya, Turkey
Nejan	63 years old Circassian (Kabardian) female from Kayseri, Turkey
Aslan	56 years old Circassian (Kabardian) male from Kayseri, Turkey
Janberk	46 years old Circassian (Kabardian) male from Kayseri, Turkey
Setenay	36 years old Circassian (Besleney) female from Ankara, Turkey

4.2 Researcher Positionality

As a researcher, it is imperative to acknowledge my researcher positionality, which informed my approach and perspective throughout the research process. I must emphasize that I am a Circassian, born and raised in Turkey. This background gives me a

unique vantage point for understanding the intricate dynamics of Circassian language maintenance in this specific context. Being a member of the Circassian community in Turkey not only facilitated my access to participants but also provided a deeper and nuanced understanding of the cultural and sociolinguistic factors at play. It is important to acknowledge that my personal connection to the Circassian culture and community may influence my interpretation of the findings, given my shared cultural and linguistic heritage with the participants. As a result, I have been vigilant in maintaining an objective stance during data collection, analysis, and interpretation to mitigate potential biases. This reflexivity has been fundamental in ensuring the study's credibility while navigating the complexities of my own positionality within the research context.

5. Findings and Discussion

In this section, I first present the findings to the first research question which aimed to explore the sociolinguistic situation of Circassian during the Ottoman Era and the initiatives that impacted its maintenance and generational transfer. As part of the study's sociohistorical focus, I will then present the findings to the second research question which focused on the impacts of official language ideologies and policies on Circassian maintenance after the declaration of republic in Turkey.

5.1 The sociolinguistic situation of Circassian during the Ottoman Era

Since their arrival to Turkey in 1864 from their historical homelands, Circassians established several institutions to preserve their ethnic and linguistic identity. The three initiatives that played an important role in Circassian language maintenance and generational transfer during the Ottoman Era were the Ghuaze Newspaper, Circassian Solidarity School, and Circassian Sample School. In the following section, I address each institutions' impact on Circassian language maintenance starting from their arrival to Ottoman Empire in 1864 to the declaration of the Turkish Republic in 1923.

5.2 Ghuaze Newspaper

The second constitution (Ikinci Mesrutiyet) that was declared in 1908 created a democratic environment that was visible in both social and cultural life in the Ottoman Empire (Dogan, 2019). Thanks to this democratic atmosphere, many newspapers, journals, and schools owned and operated by minorities were established. Circassians, as one of the minorities in the Ottoman Empire, also benefited from this democratic environment and the Circassian Union and Support Association was established in Istanbul as the first Circassian initiative. The Circassian Union and Support Association holds an important place in history in terms of maintaining the Circassian culture and language. The association was highly motivated to maintain Circassian language and culture and published the first bilingual newspaper (Ghuaze) in 1911. Ghuaze was published in Circassian and Ottoman Turkish, which aimed to inform Circassians in Turkey and reached Syria, Jordan, and Caucasia where there was a concentrated Circassian population (Arslan, 2008).

The Ghuaze newspaper had an important mission in terms of preserving the Circassian language and its authors contributed to Circassian language maintenance efforts with columns on Circassian language and the alphabet in the newspaper. One of the prominent figures who created an Arabic based Circassian alphabet¹ was Tharxet Ahmet Cavit Pasha and the Ghuaze

¹ Circassians officially employed both Arabic and Latin-based alphabets until the adoption of the Cyrillic-based Circassian alphabet in 1936. The initiative to develop an Arabic-based Circassian alphabet commenced in the early 18th century. Western Circassians officially used the Arabic-based Circassian alphabet from 1918 to 1927, while Eastern Circassians employed it until 1924. However, both in their homeland and within the diaspora, the use of the Arabic-based alphabet was predominantly confined to highly educated intellectuals and not the broader Circassian population. Subsequently, Western Circassians officially transitioned to the Latin-based Circassian alphabet from 1927 to 1938, while Eastern Circassians did so from 1924 to 1936. Since 1936, Eastern Circassians have continued to use the Cyrillic-based alphabet, while Western Circassians adopted it in 1938 and have used it ever since (Aydin, 2015; Zhemukhov & Aktürk, 2015).

newspaper published articles written with this alphabet (Aydin, 2015). As one of its missions, the Ghuaze newspaper dedicated some parts to language maintenance by publishing articles written in Circassian aiming to teach its readers how to read and write in Circassian (Arslan, 2008). While it served a vital purpose in terms of language and cultural maintenance, the Ghuaze newspaper was only in publication for four years. The newspaper was closed down in 1914 as a result of the First World War, since several members of the association and the authors of the newspaper were sent to the war (Arslan, 2008).

5.3 Circassian Solidarity School and Circassian Sample School

The Circassian Solidarity School that served both Circassian and non-Circassian students at preparatory, primary, and junior high levels was the first educational institution established by Circassians in Istanbul in 1910 as an initiative of Circassian Unity and Cooperation Association (Guctekin, 2013). As a boarding school specifically serving male students, Circassian Solidarity School followed the official curriculum by the state while offering Circassian reading and speaking as required courses for Circassian students and as electives for non-Circassians (Guctekin, 2013). The school aimed to maintain the Circassian language by using the Circassian alphabet that was created based on the Latin alphabet for the first time and made it a required course for all Circassian students, which played a major role in maintaining the Circassian language at the time. However, the efforts of this school in maintaining the Circassian language was short-lived since it was closed in 1914, only four years after its opening.

Another initiative that played an important role in the maintenance of Circassian language was the Circassian Sample School as a private primary and secondary school that was founded in 1920 in Istanbul. This school was the second Circassian school opened during the Ottoman era thanks to the democratic rights given to minorities after the declaration of the second constitution. Different than the Circassian Solidarity School that served Circassians mostly from lower socioeconomic backgrounds, Circassian Sample School was a private school that offered most of

its instruction in Circassian while English and French were also offered as foreign language courses (Arslan, 2008). The impact of Circassian Sample School on language maintenance is undeniable since it offered primary and secondary level education by using Circassian as the medium of instruction.

By offering courses on the history and geography of Circassia, Circassian literature and Circassian music (Duman, 2015) this school was not only important for language maintenance but also for raising awareness regarding the construct of “homeland” by teaching the history and geography of Circassia. Even though Circassian Sample School offered a top-notch education for Circassians for its time with its modern curriculum and contributed to Circassian language maintenance, it faced the same fate as the Circassian Solidarity School with its short-lived service. Both of these educational institutions were great examples of grassroots educational movements and thanks to the language activism of the officials of these two institutions, the Circassian language was revitalized for the first time in educational settings. Some of the important figures who spearheaded the grassroots Circassian language movement and established these important but short-lived institutions were Xunce Hayriye Melek, Berzek Makbule, Zaliqie Emine Reşit, Pekhu Seza Polar and Ulagay Faika (Karayel, n.d). It was thanks to these idealist Circassians that the Circassian language, history, and literature were first taught to younger generations, leaving a lasting impact on language maintenance and revitalization efforts among Circassians in Turkey. However, the school that was opened thanks to the democratic atmosphere created in the Ottoman Empire after the second constitution, was closed right after the Treaty of Lausanne was signed in 1923 which marked the beginning of the new Turkish Republic.

5.4 Language Policies After the Republic and the Citizen Speak Turkish Movement

The new Republic was not as tolerant regarding the linguistic rights of minorities, and some scholars referred to the language policies of the Turkish state which were based on nation-state ideologies “a policy of linguisticide” (Hassanpour et al., 2012). As a

result of the new Republic's nation-state ideology, like the other ethnolinguistic minorities, Circassians were also impacted by the policies regarding the use of Circassian in education and social life. The language policies of the Republican Turkey accelerated the language shift during the single party era (1923-1945) and restricted the languages and cultures of minorities to their homes (Grassi, 2018). While the Turkification policy of the minorities was one of the major traits of the single party era in Turkey, the linguistic oppression and assimilation was on the rise especially during the *Citizen Speak Turkish* movement (Bali, 2000).

The *Citizen Speak Turkish* movement that started in 1928 was a result of the nationalist atmosphere that was created in the entire country based on the nation-state ideology. Some of the minority languages spoken in Turkey at the time were Arabic, Farsi, Syriac, Kurdish, Albanian, Circassian, Greek, Armenian and Judeo-Spanish (Galanti, 2000). The movement emerged because of the state's several Turkification policies that aimed to ensure "linguistic homogeneity" by erasing any public visibility and audibility of minority languages (Aslan, 2007, p. 251). The policy gained momentum with the help of the Turkish language reform, and other legal and political campaigns that promoted a "Turkish-only policy" in the entire society (Seloni & Sarfati, 2013). Since the *Citizen Speak Turkish* policy idealized a language-people-country link and imposed Turkish on all ethnolinguistic minorities by prohibiting linguistic diversity in society, it falls under the monoglot ideology (Blommaert, 2006). Some similar language movements that are based on monoglot ideologies were reported in different parts of the world such as *Swedes speak Swedish, People who are Chinese speak Chinese* (Han & Johnson 2020: 3).

While the Ottoman Empire used religion as the uniting power for its Muslim citizens (Yagmur, 2001), the new republic used nation-state ideology and linguistic Unitarianism as the new uniting force (Virtanen, 2003). The linguistic Unitarianism fueled by the assimilationist language ideologies of the state stigmatized minorities who spoke any language except Turkish and the representation of languages other than Turkish in education and public life was seen as a threat to national unity (Seloni & Sarfati,

2013). Even today the prevailing language ideology is “one nation, one language” through linguistic Unitarianism in Turkey (Yagmur, 2001, p. 5). The official language ideology of the state is also stated in the Turkish Constitution (Chapter 3, Section 2, Article-42) as “No language other than Turkish shall be taught as a mother tongue to Turkish citizens at any institutions of training or education” (as cited in Yagmur, 2001, p. 11).

Even though the Citizen Speak Turkish policy targeted mostly non-Muslim citizens of Turkey who obtained a minority status at the Lausanne Treaty, Muslim minorities including Circassians did not have any special protection under the law (Virtanen, 2003). As a result, Circassians had their share of the linguistic oppression and assimilation during the first two decades of the new Republic and in the following years. The elites of the new Republic required both Muslim and non-Muslim citizens to faithfully adapt to the Turkish language and culture. However, this requirement took an oppressive stance toward minorities throughout the years (Bali, 2000). During the early years of the Republic, Circassians and other non-Turks were not allowed to openly express their ethnic identities (Yelbasi, 2017). During this period both ethnolinguistic minorities had faced oppression from the state because of using their native language in educational settings and in public.

While the *Citizen Speak Turkish* movement that shared the assimilationist language ideologies of the state enforced the linguistic assimilation of minorities in cities, the teachers and other government officials implemented the official language policies of the state in rural areas including villages and small towns in Turkey. The language policies that limited the rights of ethnolinguistic minorities during the very first years of the new Republic continued over the years and have reached its peak after the 1980 military coup (Liddicoat, 2018). After the coup, the linguistic human rights (Skutnabb-Kangas & Philipson, 2012) of minorities were further violated since the 1982 constitution banned the public use of all minority languages that were not the official language of a state that Turkey recognized (Haig, 2013 cited in Liddicoat, 2018).

To explore the impact of official language policies, all participants were asked to reflect on their language use during their schooling and daily life as a member of an ethnolinguistic minority group in Turkey. In these interviews, the researcher aimed to explore participants' thoughts on linguistic assimilation, Circassian language maintenance during different time periods in Turkey, and its generational transfer. Specifically, the participants were asked to reflect on their mother tongue use during schooling, their perspectives on the policies including the Citizen Speak Turkish, and the linguistic human rights in Turkey.

5.5 The Perceived Oppression of Circassian in Schools

All participants except Setenay, went to school in a Circassian village and their experiences of using Circassian were similar even though they lived in different cities in Turkey and went to school at different times. When asked about the use of Circassian during his schooling, Samil addressed the linguistic oppression that he faced at school by stating:

Speaking Circassian at the school was banned, students would get punished for speaking Circassian. Teachers would encourage us to speak Turkish everywhere, there was even a committee called the discipline committee and this committee's job was to report students who spoke Circassian outside of school to the teacher. Once the teacher had the names who spoke Circassian in the village, he would condemn these students and physically punish them. (Samil, 74 years old, Antalya)

As Samil stated, Circassian was not only banned in schools but also outside of the school during students' free time. The discipline committee that the teachers formed in his school functioned as a very strong linguistic oppression tool that psychologically pressured students to not use their mother tongues. Considering the fact that the students whom the teachers recruited for the discipline committee were in elementary school aged between 7-12, the significant psychological impact that this committee had on students cannot be denied. By recruiting informants and physically punishing students for speaking Circassian, teachers as

implementers of the official language policy created a feeling of illegality among young students for speaking their native language not only in school but in their daily lives. Samil who himself served on this discipline committee also addressed the equation of speaking Circassian to not being smart and a source of disappointment for the teacher by stating:

Sometimes when the discipline committee reported a student speaking Circassian outside of the school, the teacher would say things like [oh, even you? You are such a good student, you are very smart, I wouldn't expect you to speak Circassian, I am disappointed etc.] I myself served on this committee as an informant to report Circassian speakers to the teachers (Samil, 74 years old, Antalya).

Samil's experiences as a Circassian student in the early 1950s represent the linguistic oppression that he faced in both educational settings and in his daily life in a Circassian village. Similar to Samil, Aslan, who went to elementary school in a Circassian village during the 1970s revealed his experiences of linguistic oppression by stating:

During elementary school, I would feel alienated from my own ethnic identity whenever I went to school. Speaking Circassian was completely banned at the school. Even outside of the school students were not allowed to speak Circassian or play the Circassian games like K'en². If the teacher saw us playing K'en or speaking Circassian outside of the school time we would get physically punished. Playing K'en was a way for us to feel our Circassian identity, but the Turkish teacher that we had wanted to ban K'en even in our free time after school (Aslan, 56 years old, Kayseri).

In terms of linguistic oppression both Samil and Aslan shared similar experiences in their schooling even though they went to

² K'en is a traditional Circassian game played with the rectangular anklebones of small animals such as rams, sheep and goats. The game was popular in Circassian villages before marbles.

school in different cities at different times. In Aslan's case not only speaking Circassian, but also playing games that were popular among Circassians were banned which created a sense of alienation from his own identity. Aslan also expressed the long-lasting psychological effects of the linguistic oppression that he experienced at early ages by stating:

Even now, after all these years, when I enter the school or pass through the area, I still feel the same anxiety that I felt fifty years ago. Because we would become different people at school. We would feel alienated from our own identity (Aslan, 56 years old, Kayseri).

Echoing what Samil and Aslan stated regarding the linguistic oppression they experienced, Janberk, who went to primary school in a small Circassian village in Kayseri in the early 1980s maintained:

Speaking Circassian was completely banned at the school. First, they would warn us, then teachers would physically beat students for speaking Circassian. It was banned at the school even during the recess time. Once school was over, we would feel such a relief that me and my friends would go to our homes singing in Circassian (Janberk, 46 years old, Kayseri).

As Janberk revealed, school was a place where he felt pressured not to speak his mother tongue since that meant getting physically punished by the teacher. Skutnabb-Kangas (2009, p. 8) states that "Schools mirror societies. Systematic inequality in societies reflects and is reflected and reproduced in schools". In the case of Circassians, the schools functioned as places of forced linguistic assimilation that caused self-policing (Lozada-Olivia, 2015) and psychological pressure alienating students from their identities. Schools were the places where official language ideologies of the state were forcefully implemented by teachers on school aged Circassians through oppressive language policies. Aslan's below interview excerpt shows the perceived impact of

forced linguistic and cultural assimilation manifested through schools in Circassian villages:

The Circassian language and identity created a feeling of illegality in us due to all the pressure and oppression. We always felt like we were involved in an illegal act when we spoke our language or expressed our Circassian identity in any way (Aslan, 56 years old, Kayseri).

These oppressive language policies were invariably based on linguistic ideologies that often resulted from larger sociopolitical ideologies (Blommaert, 2006) and teachers were the local arbiters of these assimilationist language policies. Surprisingly, the linguistic oppression that the participants in this study perceived was not always from Turkish teachers, but Circassian teachers as well. During the interviews all five participants stated that ethnically Circassian teachers were stricter in implementing the assimilationist language ideologies of the state with their oppressive language policies in schools. In his interview Samil stated: "The teachers were all Turkish at my time, but later when my brother was in school, they sent a Circassian teacher to the village, but that teacher was more Turkist than any Turkish teachers" (Samil, 74 years old, Antalya). Similarly, Aslan stated:

The oppressive policies toward Circassians during that time made Circassians very merciless toward themselves. Speaking Circassian was banned at school and this rule was more fiercely applied by the Circassian teachers than the Turkish ones. Our vice principal was also Circassian, and I have never heard him speak Circassian and he was very strict with us when he heard us speak Circassian (Aslan, 56 years old, Kayseri).

Echoing both Samil and Aslan's remarks regarding Circassian teachers' prohibitive attitude toward their mother tongue in schools, Nejan asserted:

We only had one teacher in my school who was Circassian himself from a nearby village and he would not allow any of us to speak Circassian at school. We could not speak in our native

language when the teacher was around even though he was Circassian (Nejan, 63 years old, Kayseri).

Another participant, Setenay, who did not study in a Circassian village herself, shared the linguistic oppression that her parents experienced in their Circassian village by stating:

They [her parents] of course experienced linguistic oppression in their schools and the teacher who prohibited their Circassian use at school was Circassian himself. He was from the same village and taught for many years and he was known to be a very strict teacher when it comes to Circassian use at the school (Setenay, 36 years old, Ankara).

In sum, as the participants stated in this study, the intolerant and oppressive language policies implemented by schoolteachers created a rather appalling educational environment where the students felt alienated from their identity, felt anxious and constantly stressed. The participants revealed that the language ideologies of the state translated into oppressive language policies in the hands of both Turkish and Circassian teachers. The discipline committees that teachers created along with physical punishments to completely ban the use of Circassian not only in school settings but also in daily life is an example of forced assimilation in education. According to Skutnab-Kangas (2009, p. 2) “forced assimilation in education kills languages” and the “assimilationist subtractive education is genocidal” (Skutnab-Kangas 2006, p. 277). As one of the participants stated Circassian children have experienced the “feeling of illegality” at a very young age just because of using their mother tongue. Skutnab-Kangas (2006, p. 275) maintains that “Educational linguistic human rights, especially the right to mother-tongue-medium education, are among the most important rights for any minority. Without them, a minority whose children attend school usually cannot reproduce itself as a minority. It cannot integrate but is forced to assimilate” which was the case for the participants in this study.

5.6 The Citizen Speak Turkish Policy and Language Use in Public Settings

As the above interview excerpts revealed, the forced linguistic assimilation played a major role on the sociolinguistic situation of Circassian in Turkey throughout the years. However, Circassians not only faced forced linguistic assimilation in educational settings but also in their daily lives due to the oppressive policies of the state based on one nation, one state, and one language ideology. The assimilationist ideologies strictly adopted by the state toward Circassian also affected its use in written materials such as newspapers. While the first theme of this study presented evidence of language prohibition in school settings, participants were also asked about their experiences of using Circassian in public settings during different time periods in Turkey. To address the linguistic oppression in printing and publications in a language other than Turkish, Samil, one of the participants who was engaged in language and cultural activism through Circassian associations during 1970s and 1980s stated:

There was always oppression when it comes to linguistic rights. If you persisted to write in Circassian and speak Circassian you would get in trouble and face oppression by the government. In the 1970s we used to publish a monthly magazine, but due to the political atmosphere, we were always overcautious and did not want to get in any trouble with the government by using even a couple of Circassian words. We even had to delete the lyrics of the Circassian songs that we published in the magazine since they were written in Circassian, and we only published the notes of the songs (Samil, 74 years old, Antalya).

This study also aimed to explore the direct and indirect impacts of the *Citizen Speak Turkish* policy on the participants' language use as minoritized language speakers in Turkey. The *Citizen Speak Turkish* movement was started by nationalist law students in Turkey with the support of the state in 1928 (Bali, 2000) that aimed to prohibit the use of any minority languages in public settings. This movement was effective in Turkey during the 1930's and substantially oppressed the minorities all around Turkey to not use

their mother tongues in public settings. This nationalist campaign violating the language rights of minorities ended in Turkey with the transition to a multi-party system in 1945 (Bali, 2000), however, it had long lasting impacts on the generational transfer and maintenance of minority languages in Turkey. While none of the participants in this study directly experienced the impacts of the *Citizen Speak Turkish* policy due to their ages, they revealed its impact on their parents and elders during the interviews. When asked about the impact of the Citizen Speak Turkish policy on Circassian language maintenance, Samil stated:

Our elders would tell us that the government would put signs on the streets saying, "Citizen speak Turkish". These things happened more in cities like Düzce and Balıkesir where Circassian population was more concentrated. We didn't have these in my village since it's just one village and all the surrounding villages were Turkish villages. We didn't see any signs, but there would be indirect pressure on the people (Samil, 74 years old, Antalya).

To address the perceived impact of the Citizen Speak movement on her Circassian maintenance, Setenay revealed:

The Citizen Turkish movement had a domino effect even on my Circassian learning. As a Circassian born to both Circassian parents, I was not able to learn my native language and I think one of the biggest reasons for this was the pressure that the Citizen Speak Turkish movement created on my parents. They never had the motivation or desire to teach us the language, on the contrary they did not want us to speak Circassian so that we would not attract any attention in public that could harm us. So, they consciously prevented us from learning Circassian (Setenay, 36 years old, Ankara).

Even after the 2002 EU talks that supposedly gave some rights to minorities regarding language rights, the public perception toward minority languages was still highly stigmatized. To address the public perception towards any non-Turkish language, Aslan asserted:

When I was working, I had a Circassian colleague at my job. I remember talking to him in Circassian while he was passing by at work and the lady who worked with me overheard us and said, “By speaking Circassian you are being separatist” Separatism meant anything except Turkish at that time [2010] (Aslan, 56 years old, Kayseri).

As the participants revealed in their interviews, even though the *Citizen Speak Turkish* policy did not have immediate effects on Circassians in certain regions of Turkey, the direct or indirect psychological pressure that it created transferred to future generations, as Setenay mentioned. The lasting effects of the *Citizen Speak Turkish* policy violating the language rights of minorities have continued for many years and impacted both Setenay’s parents’ attitude toward Circassian and her heritage language maintenance. The use of Circassian in public was associated with a potential harm to Setenay by her parents which prevented her learning Circassian. According to Fishman (2006, p. 5) “parents who are insecure about their own ethnic identity are likely to associate that language more with disadvantages than with advantages and, therefore, identify with it less and often discontinue using it more”. In the case of Circassians, the language policies in Turkey that stemmed from the nation-state ideology had long lasting impacts and have fueled Circassians feeling of insecurity about their identity and language.

Conclusion

This study explored the impacts of language ideologies and policies on an underrepresented minority language in Turkey through linguistic life stories of five participants from different age groups and regions of Turkey. To provide a sociohistorical background of Circassian, firstly, the sociolinguistic situation of Circassian during Ottoman Empire and the initiatives that played important roles on language maintenance were presented. Then, the impact of the language policies, primarily in educational settings that prevailed for many years after the declaration of the Republic were addressed. In doing so, linguistic life story interviews were shared to present participants’ perceptions

regarding the linguistic oppression that they experienced in Turkey. The interview data revealed the negative impacts of assimilationist language ideologies on the maintenance of Circassian in Turkey. While the participants' perceived linguistic oppression alienated them from their ethnic identity in educational contexts, the *Citizen Speak Turkish* policy had long lasting psychological impacts which negatively impacted the generational transfer of Circassian as a heritage language.

The governments' official support is critical in many contexts in maintaining heritage languages and the language ideologies of the states determine the fate of minority languages in many countries. In countries such as Turkey where the nation state ideology has prevailed for so long, the linguistic rights of minority groups including Circassians have been historically neglected. However, in recent years along with other minority languages in Turkey, Circassian is offered as an elective course to middle school students in schools with more concentrated Circassian population. While these efforts by the Turkish Educational Ministry are valuable in terms of Circassian maintenance and generational transfer, they are not sufficient. In today's world, technology is in every aspect of our lives, especially after the COVID-19 pandemic, which limited almost all education to online platforms. During the lockdowns due to the pandemic, many Circassian associations in Turkey offered online language courses which enabled people from across the world to learn their heritage language at the comfort of their homes. While language ideologies and policies negatively impacted many minority languages including Circassian for so long in Turkey, technology is on Circassians' side in the post-COVID era, and it has a great potential to help maintain the language. However, along with government initiatives, as the participants revealed in this study, there is a need for awareness raising activities for families who are proficient speakers of Circassian but are unwilling to pass the language to their children.

First, the reservations that parents have regarding the teaching of Circassian need to be addressed with policies developed by organizations that value the maintenance of the language. Second, parents who speak the language should be encouraged to have a

family language policy (FLP) (King, et al., 2008) at home to maintain Circassian. FLP plays a critical role in the maintenance of minority languages especially in contexts where the dominant language has social, academic, and financial benefits over minority languages. While FLP is not sufficient by itself to maintain a minority language or improve children's bilingual development, parents' lack of attention to language use in the home fuels the language shift to the dominant language (King, et. al., 2008). Third, there should always be active language advocacy by Circassian NGOs at a political level to get more support from the Turkish government in maintaining the language. As the participants in this study stated, without the support of government agencies, individual efforts to maintain the language will not be sufficient. Finally, the fate of Circassian in Turkey will be determined by its own speakers in the near future. As one of the participants stated in this study, if Circassians accomplish establishing the "sense of belonging to their ethnic identity" for younger generations, there is always hope for its maintenance. However, if purposeful and immediate action is not taken by key stakeholders including parents, government officials, and Circassian NGOs in Turkey, the future looks grim for the maintenance of Circassian.

References

- Alankuş, Sevda, and Erol Taymaz. "The Formation of a Circassian Diaspora in Turkey." Unpublished essay (2010).
- Arslan, E. Zeynep. "Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908–1923)." Boğaziçi University MA thesis (2008).
- Aslan, Cahit. "Doğu Akdeniz'deki Çerkesler." Adana Kafkas Kültür Derneği [Circassians in Eastern Mediterranean] (2005).
- Aslan, Senem. "'Citizen Speak Turkish!': A Nation in the Making." *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 13, no. 2, 2007, pp. 245-272.
- Atkinson, Robert. *The Life Story Interview*. Sage, 1998.
- Aydin, Samil Emre. *Çerkes Alfabeleri: Çerkeslerin Alfabe Girişimlerinin Kısa Tarihi ve Günümüz Çerkes Alfabeleri*. 2015.
- Bali, Rifat. "'Vatandaş Türkçe Konuş!' Veya Bir Ulus-Devletin Kuruluşunda Dil Birliğinin Gerçekleşmesi Çabaları."
- Baxter, Pamela, and Jack, Susan. "Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers." *The Qualitative Report*, vol. 13, no. 4, 2008, pp. 544-559.
- Besleney, Zeynel. *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*. Routledge, 2014.
- Blommaert, Jan. "Language Policy and National Identity: An Introduction to Language Policy: Theory and Method." 2006.
- Braun, Virginia, and Clarke, Victoria. "Using Thematic Analysis in Psychology." *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, no. 2, 2006, pp. 77-101.
- "Caucasian Languages in Turkey." *Atlas of the Caucasian Languages*, n.d., <http://lingvarium.org/maps/caucas/18-turkey.gif>.
- Charmaz, K. "'Discovering' Chronic Illness: Using Grounded Theory." *Social Science & Medicine*, vol. 30, no. 11, 1990, pp. 1161-1172.
- Chirikba, Viacheslav. "Abkhazo-Adygean Languages and Some Recommendations to Secure Their Future." In *The North Caucasus: Histories, Diasporas and Current Challenges Conference Proceeding*, 2006, pp. 2-12.
- Creswell, John, and Miller, Dana. "Determining Validity in Qualitative Inquiry." *Theory into Practice*, vol. 39, no. 3, 2000, pp. 124-130.
- Doğan, Ayşenur. "Osmanlı Devleti'nde Çerkes Muhacirlerin Eğitim Faaliyetleri ve Ğuaze Gazetesinde Eğitime Dair Yazılar." *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol. 4, no. 1, 2019, pp. 142-165.
- Duman, Ahmet. "Diaspora Milliyetçiliği ve Türkiye'de Çerkesler." İstanbul Ticaret University MA thesis, 2015, <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/2194>.

Dworkin, S. L. "Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews." *Archives of Sexual Behavior*, vol. 41, 2012, pp. 1319-1320.

Emerson, Robert M., Fretz, Rachel I., and Shaw, Linda L. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. University of Chicago Press, 2011.

Fishman, Joshua A. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters, 1991.

Fishman, Joshua. "Acquisition, Maintenance and Recovery of Heritage Languages." *Developing Minority Language Resources: The Case of Spanish in California*, 2006, pp. 12-22.

Gall, Meredith, Damien, Borg, Walter R., and Gall, Joyce P. *Educational Research: An Introduction*. Longman Publishing, 2003.

Galanti, Avram. "Vatandaş Türkçe Konuş! Kebikeç Yayınları." [Citizen Speak Turkish! Kebikeç Publishing], vol. 17, 2000.

Grassi, Fabio. *A New Homeland: The Massacre of The Circassians, Their Exodus To The Ottoman Empire and Their Place In Modern Turkey*. Istanbul Aydin University Publications, 2018.

Güçtekin, Nuri. "Çerkes Teavün Mektebi [Circassian Solidarity School]." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, vol. 12, no. 23, 2013, pp. 1-21.

Han, Yawen, and Cassels, David. "Chinese Language Policy and Uyghur Youth: Examining Language Policies and Language Ideologies." *Journal of Language, Identity & Education*, 2020, pp. 1-14.

Haig, Geoffrey. "The Invisibilisation of Kurdish: The Other Side of Language Planning in Turkey." In *Die Kurden: Studien zu ihrer Sprache, Geschichte und Kultur*, edited by S. Conermann and G. Haig, EB-Verlag, 2003, pp. 121-150.

Hassanpour, Amir, Sheyholislami, Jaffer, and Skutnabb-Kangas, Tove. "Introduction." *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 2012, no. 217, 2012, pp. 1-18. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2012-0047>.

Johnson, David Cassels. "Critical Discourse Analysis and the Ethnography of Language Policy." *Critical Discourse Studies*, vol. 8, no. 4, 2011, pp. 267-279.

Karayel, Erol. "Kuruluşundan Kapanışına: Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti." n.d.

Kaya, Ayhan. "Circassian Diaspora in Turkey: Stereotypes, Prejudices and Ethnic Relations." In *Representations of the "Other/s" in the Mediterranean World and their Impact on the Region*, edited by N. Kuran-Burçoğlu and S. Miller, Gorgias Press, 2010, pp. 217-240. <https://doi.org/10.31826/9781463225797-015>.

Kaya, Ayhan. "The Circassian Diaspora in and outside Turkey: Construction of Transnational Space in the Post-Communist Era." *Problems of Post-Communism*, vol. 61, no. 4, 2014, pp. 50-65.

King, Kendall A., Fogle, Lyn, and Logan-Terry, Aubrey. "Family Language Policy." *Language and Linguistics Compass*, vol. 2, no. 5, 2008, pp. 907-922.

Kurban, Dilek. "A Quest for Equality: Minorities in Turkey." <https://www.atour.com/government/pdf/MRG-TurkeyReport-MinorityQuestEquality-December2007.pdf>.

Kutscher, Silvia. "The Language of the Laz in Turkey: Contact-Induced Change or Gradual Language Loss?" [bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/3413/file/Kutscher_Language_of_Laz_in_Turkey_2008.pdf](http://www.bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/3413/file/Kutscher_Language_of_Laz_in_Turkey_2008.pdf).

Liddicoat, Anthony J. "National Security in Language-in-Education Policy." In *Un (intended) Language Planning in a Globalising World: Multiple Levels of Players at Work*, pp. 113-128, Sciendo Migration, 2018.

Lozada-Olivia, Melissa. "Donald Trump's Fear of Spanish Reveals the Power in Our Language — and Identity." <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/sep/10/donald-trumps-fear-spanish-power-language-identity>.

Miles, Matthew B., Huberman, Michael, and Saldaña, Johnny. *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Sage publications, 2018.

Morse, Janice M. "Critical analysis of strategies for determining rigor in qualitative inquiry." *Qualitative health research* 25.9 (2015): 1212-1222.

Omniglot. "Kabardian." <https://omniglot.com/writing/kabardian>.

Opengin, Ergin. "Sociolinguistic Situation of Kurdish in Turkey: Sociopolitical Factors and Language Use Patterns." *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 217, 2012, pp. 151–180. doi:1515/iisl-2012-0053.

Phillipson, Robert. "Linguistic Imperialism." In *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, edited by C.A. Chapelle. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0718.pub2>.

Richmond, Walter. *The Circassian Genocide*. Rutgers University Press, 2013.

Seloni, Lisyá, and Sarfati, Yusuf. "(Trans) National Language Ideologies and Family Language Practices: A Life History Inquiry of Judeo-Spanish in Turkey." *Language Policy*, vol. 12, no. 1, 2013, pp. 7-26.

Shenfield, Stephen. "The Circassians: A Forgotten Genocide?" In *The Massacre in History*, edited by Mark Levene and Penny Roberts, Berghahn Books, 1999, pp. 149-162.

Skutnabb-Kangas, Tove. "The Stakes: Linguistic Diversity, Linguistic Human Rights and Mother-Tongue-Based Multilingual Education—Or Linguistic Genocide, Crimes Against Humanity and an Even Faster Destruction of Biodiversity and Our Planet." Keynote presentation at the Bamako International Forum on Multilingualism, Bamako, Mali, 2009, pp. 19-21.

Stake, Robert E. *Multiple Case Study Analysis*. The Guilford Press, 2013.

Tollefson, James W. "Critical Theory in Language Policy." An Introduction to Language Policy: Theory and Method, pp. 42-59.

UNESCO. "Atlas of the World's Languages in Danger." <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>.

Van Tubergen, Frank, and Kalmijn, Matthijs. "Language Proficiency and Usage among Immigrants in the Netherlands: Incentives or Opportunities?" *European Sociological Review*, vol. 25, no. 2, 2009, pp. 169-182.

Van Tubergen, Frank, and Wierenga, Menno. "The Language Acquisition of Male Immigrants in a Multilingual Destination: Turks and Moroccans in Belgium." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37, no. 7, 2011, pp. 1039-1057.

Virtanen, Ozlem Eraydin. "Recent Changes in Turkey's Language Legislation." Mercator Working Papers. <https://eric.ed.gov/?id=ED479897>.

Yagmur, Kutlay. "Turkish and Other Languages in Turkey." In *The Other Languages of Europe: Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives*, edited by Extra & Gorter, Multilingual Matters, 2001, pp. 407-427.

Yelbaşı, Caner. "Civil War, Violence and Nationality from Empire to Nation State: The Circassians in Turkey (1918-1938)." SOAS University of London Doctoral Dissertation, 2017. https://eprints.soas.ac.uk/24388/1/Yelba%C5%9F%C4%B1_4368.pdf.

Zhemukhov, Sufian, and Şener Aktürk. "The movement toward a monolingual nation in Russia: the language policy in the Circassian republics of the Northern Caucasus." *Kafkasya Çalışmaları* 1.1 (2015): 33-68.

Zeydanlıoğlu, Welat. "Turkey's Kurdish Language Policy." *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 2012, no. 217, 2012, pp. 99-125.

Results of the Project “Cultural Diffusion of The Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis”*

Alla N. Sokolova**

Abstract

Three years of work under the Project “Cultural Diffusion of the Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis” coincided with both difficult epidemiological situation in the world, and with known political and economical problems. Despite these hardships, the research team has managed to produce many research outputs, including an electronic Encyclopedia of Circassian artists, that has information about 162 Circassian artists and more than 500 illustrations with data, from Adyghea, Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, different cities of Russia and Turkey. In this paper the result of the project are summarised under the philosophical, cultural, culturological, and socio-cultural clusters. The research study concluded that the phenomenon of ethnic separation is a complex object of study both in theory and practice. In this regard, in our study we first focused on the substantiation of the concept of "ethnic art" and the idea of how the mechanisms of cultural penetration into the existing systems of a divided ethnic group work. In the case of the Circassians the desire for reunification is limited to cultural contacts, where the culture of the metropolis often acts as a donor for the diaspora majority of Turkey. An analysis of the functional ties between parts of a divided ethnic group shows that for the Circassians of the diaspora, contacts with fellow Caucasians are a breeding ground for preserving the language,

* The project has been realized with financial support from the Russian Foundation for Basic Research. Project 20-012-00065 “Cultural Diffusion of the Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis”

** Alla N. Sokolova, Professor of Philosophy (Music), Adyghe State University, Russian Federation. ORCID 0000-0002-7992-3902. E-mail: professor_sokolova@mail.ru

(Received/Gönderim Tarihi: 05.08.2023; Accepted/Kabul Tarihi: 25.01.2024)

familiarizing with professional culture, and promoting various types of art - musical, theatrical, choreographic. For the Circassians of the metropolis, the culture and folklore of the Circassians of the Diaspora is a resource for the renewal of artistic culture in all its forms and genres. The so-called "genetic memory" is triggered in both, reinforcing the ethnic identity, and allowing the subjects to feel a spiritual unity, a collective sense of security, a common past, a common history and mutual ancestors.

Keywords: Circassians, cultural diffusion, artists, art, ethnic art, genetic memory

“Rusya ve Türkiye Çerkeslerinin Kültür Yayılımları: Sanatsal ve Sosyo-Kültürel Analiz” Projesinin Sonuçları

Özet

Rusya ve Türkiye Çerkeslerinin Kültür Yayılımları: Sanatsal ve Sosyo-Kültürel Analiz” projesi altında gerçekleştirdiğimiz üç yıl süren çalışmalar, hem pandeminin yarattığı zorluklara, hem de bilinen siyasi ve ekonomik sorunlara denk geldi. Bu zorluklara rağmen araştırma ekibi, Adıgey, Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinden, Türkiye ve Rusya'nın farklı şehirlerinden, 162 Çerkes sanatçı hakkında bilgi ve 500'den fazla görsele dair veri içeren elektronik Çerkes Sanatçılar Ansiklopedisi de dahil olmak üzere birçok araştırma çıktısı üretmeyi başardı. Bu makalede projenin sonuçları felsefi, kültürel, kültürbilimsel ve sosyo-kültürel kümeler altında özetlenmektedir. Araştırma, etnik ayrılık olgusunun hem teoride hem de pratikte karmaşık bir çalışma konusu olduğu sonucuna varmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızda öncelikle "etnik sanat" kavramının temellendirilmesine ve bölünmüş bir etnik grubun mevcut sistemlerine kültürel nüfuz etme mekanizmalarının nasıl çalıştığı fikrine odaklandık. Çerkesler söz konusu olduğunda yeniden birleşme arzusu, metropol kültürünün çoğu zaman Türkiye'deki diaspora çoğunluğu için başışçı görevi gördüğü kültürel temaslarla sınırlıdır. Bölünmüş bir etnik grubun parçaları arasındaki işlevsel bağların analizi, diasporadaki Çerkesler için soydaşlarıyla temasların, dili korumak, mesleki kültüre aşına olmak ve çeşitli sanat türlerini (müzikal, teatral, koreografik) teşvik etmek için bir üreme alanı olduğunu göstermektedir. Metropolün Çerkesleri için diaspora Çerkeslerinin kültürü ve folkloru, tüm biçim ve türleriyle sanatsal kültürün yenilenmesi için bir kaynaktır. "Genetik hafıza" her ikisinde de tetiklenmekte, etnik kimliği güçlendirmekte ve üyelerin manevi bir birlik, kolektif bir güvenlik duygusu, ortak bir geçmiş, ortak bir tarih ve ortak atalar üzerinden bir bağ hissetmesine olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, kültürel yayılım, sanat, sanatçı, etnik sanat, genetik hafıza

General Information About The Project

Three years of work under the Project “Cultural Diffusion of the Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis” coincided with both difficult epidemiological situation in the world, and with known political and economical problems. But still, overcoming all the difficulties and following the conventional obligations, the members of scientific group went to three expeditions to Turkey for investigation, prepared and published 40 articles, spoke at 29 international conferences which are at Russia-wide and regional levels; organized 6 scientific events; issued 4 collections of scientific papers, prepared an electronic Encyclopedia of Circassian artists, including information about 162 Circassian artists from Adyghea, Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, and different cities of Russia and Turkey; the members of the group also provided more than 500 illustrations with data.

Statistical report demonstrates an over-fulfillment of two to three times of the initially planned quantitative values. This in turn, displays the interest of the members of the scientific group in the study and the intensity of their work.

Although qualitative results of the investigation are more important, they can be divided into several clusters which can be listed as philosophical, cultural, culturological, and socio-cultural clusters. In applied terms, it was sometimes difficult to separate one cluster from another; however, when the study is summed up and the obtained material is classified; we observe its natural division into distinguished rather independent blocks.

Philosophical Research Cluster

The first (philosophical) cluster includes issues of primordialism, which are fundamentally denied by modern theories of constructivism and instrumentalism; yet nevertheless, they are not overcome to a final point and are confirmed in certain phenomena which includes in the field of our study. In the doctrine of the French philosopher René Guenon (1886-1951), ethnicity is manifested as the first principle of traditional culture. All modern

sociologists confirm that ethnic identity is in the first place for the peoples of the North Caucasus [Shadzhe, Lyausheva]. It is ethnic identity that creates a sense of security, peace, a supra-familial kinship, well-being, belonging to a clan, a sense of a secure future and its prosperity.

Almost every Circassian, gives the answer “Сыадыгэ/Si Adyghe” – I am an Circassian, to the question of "who are you?" without hesitation, and the identity of such an answer from men and women, young and old, people in a good or bad mood, indicates the primordial nature of ethnicity for this ethnic group. Yet however, scientific research in this direction was carried out only in Russia. In Turkey the ethnical identity turned out to be vague, and the Circassians gave different answers to the same question “who are you?”, such as: “I am Caucasian”, “I am a resident of Turkey”, “I am a Circassian”, “I am a Turk”.

In the last few decades the problems caused by a divided ethnos became more challenging. I.B. Sanakoev says, that “In political sphere divided parts of ethnos start creating contrasting forms of political self-organization, and accordingly, different political elites are formed. In the socio-cultural sphere, contrasting system-forming markers, including ethno-cultural ones are beginning to appear.” [Sanakoev]. The Circassians of Turkey could assert themselves, make demands from the Turkish government the right to cultural autonomy, organize *Khase* public organizations, hold music and choreographic festivals, and ask the Government for financial support for their cultural events only after the 1970's.

The selection of a separate ethnic group for research automatically entailed the solution of the question of the presence / absence of the problem of ethnic art. In theoretical terms, this problem is still being resolved. Although in Western Humanities the concept of “ethnic art” is recognized as scientific [Leussi], in domestic humanitarian fields, they prefer to use more cautious and subject-specific concepts such as “national themes”, “folk elements of art”, “ethnic origins of painting”, “national identity ” etc. [2, 3].

Culturological Research Cluster

Culturological cluster of this investigation is based on comparing of this value paradigm in question which appears on artistic, educational, and symbolic meaning level; possessing a material and spiritual embodiment. In this respect, significant material was obtained during the second year of project; when scientific group members could visit art workshops of the majority of Circassian artists of Russia and Turkey. We fully made certain of significant difference between artistic attitudes that were instilled in the young artists of Turkey and Russia during their studies. In Turkey, starting from the third year of university studies; the main value orientations are centered on the ideas of non-objective art. On the basis of an infinite number of colorful and abstract-formal combinations, the artist finds himself in the circumstances of searching for his own face and constructing a special personality-oriented space. Such artists as Ahmet Özel, Feride Binicioğlu, and Setenay Özbek could find their own style not only due to the definitely consistent color schemes and recognizable lines, but, to a greater extent, due to the nature of the ideas that were invested in in each abstract or "semi-abstract" canvas. Paintings, regardless named or unnamed, related to a private biography of the artists, their deep historical memory, their connection with the Caucasus, and the life of their ancestors. It is these connections that allowed us to establish ourselves in the idea of the existence of the phenomenon of "ethnic art" regardless of the technique that is used in the painting. "Ethnic art" is not only and not so much the depiction of ethnic subject or symbolic markers, but also it is a combination of several components at the point of application of a single painting or a specific pictorial corpus.

These components are:

- Presentations and ideas of the artists, performed in color and shape;
- Reasonable assessment of presentations and ideas of the artists by critics and the host community;
- Acknowledgement of the artistic value of the created works

- Public and governmental support for artistic activity of the author or public and governmental support for author through exhibitions organization, catalogues publishing, etc.;

- Professional society support of the results of artists activity of the author/authors;

- Public consent and recognition of the representation of the author / authors on his (public) behalf, on behalf of the people and / or the government.

The convergence of all these conditions forms the phenomenon of "ethnic art", but the loss of at least one condition gives rise to a debatable phenomenon. We are talking, for example, about the ethnicity of the artist, the "purity" of his blood. Can ethnic art be represented by a representative of a "different blood" or a half-breed? Practice shows that such situations in the history of art occur and do not even cause much controversy. If a "half-breed" or another by blood artist positions himself as a representative of this ethnic group, if he is a native speaker of a language and a carrier of culture, he has the right to represent this culture and be considered a representative of ethnic art. In almost every *Khase* in Turkey, there are paintings by Faruk Kutlu, an ethnic Chechen whose main theme is Muhajirism: the expulsion / resettlement of Circassians from their historical homeland to Turkey. The artistic value of these paintings lies in the preservation of historical memory, the evoking of the viewer's emotional response to the tragic events of the past, the transmission of information to a new generation of Circassians. At the same time, none of the paintings by Faruk Kutlu entered the world market, nor did they become known in the North Caucasus. Nevertheless, all the work of an ethnic Chechen can be considered an expression of Circassian ethnic art.

The Circassian artists of Russia traditionally placed emphasis on the national content of art, which provided ethnic implicitness and originality in the expression of the national idea. Hence, the epic theme of the Narts, their history, deeds, moral and ethical values are common to all Circassian artists of Russia. Moreover, the Nartiada has become a universal mega-theme for all artists of the North Caucasus, including even ethnic Russians, for whom the

Nart epic is a culturally borrowed phenomenon. The Nart theme has become a conduit for obtaining state orders, moving up the social ladder and receiving certain rewards. Artistic Nartiada took shape as a separate page in the history of Circassian-Russian painting from simple book graphics, watercolor sketches to monumental mosaics and stained glass windows.

Very often, while planning our travelling to Turkey we determined in advance not only to stay in cities, where we would meet artists, but also in the homes of people who were going to be our translators or “guides”. In a nutshell, we met people who positioned themselves as Circassians (Adyghes) and who were interested in the life of their fellow kin in their historical homeland, who expressed their positive attitude towards national politics in Russia. A lot of Circassians of Turkey, not without envy, pointed to the existence of national schools provided with educational and methodical literature; the opportunity to receive higher education in their native language; the presence of a national theater, the presence of State Dance Ensembles, the State Song Ensemble, the presence of Circassian personnel in the system of art education, etc. As a rule of thumb, the Turkish government does not specifically develop national cultures; in fact, Atatürk's policy aimed at the formation of a single Turkish people was based on numerous prohibitions, including the prohibition of giving children non-Turkish names and surnames, a ban on studying in their native language, a ban on writing and publishing literature in their native language, and so on. This in turn, affected a certain population of the Circassians of Turkey who began to consider themselves Turks, who lost their “nostalgic” interest in the people of the Caucasus, who forgot their native language, who acquired and established themselves in exclusively “philistine values” which are to receive a good education, to get a good job or to create their own business, to build a house, to help their children in gaining prestigious professions, and to look as well-off as their neighbors. No one can say for sure how many Circassians preach just such values, however, the representatives of the Circassian diaspora in Turkey themselves say that the number of such people is growing year by year, as some facts may testify for. As an example, the Circassians

of Turkey believe that at least 300 thousand Kabardians and Khatukais (the names of the Circassian sub-ethnic groups) live around the city of Kayseri, but officially 300 people are registered in the *Kayseri Khase* (*Khase* is a Circassian public organization) - these are those who made a formal application for a membership in the public organization and those who regularly pay their membership dues. In Turkey, the members of the scientific group from Russia often had a chance to meet with those Circassians for whom the connection with their historical homeland is an important value, according to Murat Topçu (Papshu), the editor-in-chief of the Turkish high-ranking "Journal of Caucasian Studies (JOCAS)". Because of this, they were unable to realize the scale of the Turkish counterpart of the Circassian diaspora, for which Russian compatriots are nothing more than foreigners, the same as the British or Poles, for example. Nevertheless, a significant number of representatives of the Circassian diaspora in Turkey, like their ancestors, still consider the Caucasus to be a sacred place for themselves, they perceive it as a kind of paradise on earth, they dream of moving there and yet cannot not move because of the perception that economic and political living conditions are worse in Russia, compared to those in Turkey. Russian youth, on the contrary, having studied in Turkey and mastered the Turkish language, finds a job in Turkey quite quickly (sometimes within one day) in accordance with their specialty and, after passing an interview, they receive a full social package, even without the presence of a Turkish passport.

Cultural Intersections of the Circassians of Turkey and Russia

One of the main tasks of the research was determining the way the Circassians of Turkey and Russia interact, to what extent their cultures turned out to be permeable to each other, in what specific expressions these influences manifested themselves. In cultural studies, a rather harmonious theory of cultural diffusions has developed which is based on the ideas of L. White, who asserts the unity of evolutionary and diffusion processes where one generates and the other spreads cultural innovations.

Considering the issues of cultural interaction of the Circassians of Turkey and Russia, we have to mention peculiarities of such interaction.

Firstly, we are going to speak about ethnos, which, due to historical circumstances was divided, and the parts of this ethnos were culturally isolated from each other for about 150 years. Secondly, the number of Circassians in the diaspora is several times higher than the metropolitan population which is why cultural effects of minority or majority are neither direct nor obvious.

Thirdly, the Circassians of Russia and Turkey constitute a minority within their countries; which is a space of a different ethnic environment. Consequently, they face the risks of erosion of cultural characteristics, and the issue of preserving ethnic identity and the degree of its preservation remains important. Since the foreign ethnic environment for the Circassians of Turkey and Russia is different, a parallel problem arises - the degree and forms of foreign cultural influences on the Circassians of the metropolis and the diaspora. At the same time, one cannot ignore the fact that the Circassians in Russia are part of the North Caucasian republics as titular ethnic groups (the Republic of Adygea, Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia), and in Turkey they form a large diaspora.

Fourthly, regulated and spontaneous (unregulated) channels of cultural influences and interactions, the degree of their impact on the culture of the metropolis and the diaspora were subjected to our research.

The object of comparison for understanding cultural diffusion between Circassians of Turkey and Russia are listed below:

- creativity of professional Circassian artists;
- creativity of professional Circassian musicians;
- professional dance culture of the Circassians;
- traditional dance culture of the Circassians.

Creativity of Professional Circassian Artists of Turkey and Russia

The Circassians of Turkey and Russia started professional artistic activity independently from each other, with a time difference period for approximately 50 years. Circassian artistic elite of Turkey formed in the late 19th and early 20th centuries, while professional Circassian artists appeared in Russia only in the second half of the 20th century. Moreover, the Circassians in Turkey were one of the founders of the school of painting in this country (i.e. Avni Lifij, Mekhri), and in Russia painting schools and trade unions were formed under the patronage of the government. Consequently, we can talk about evolutionary processes in the culture of the Circassians, which up to a certain time developed only within the framework of tradition and did not have a picturesque component. One may ask, why did representatives of an ethnic group living in different countries need a professional occupation in painting, despite the fact that this type of activity did not exist in the tradition? Why are large (or rather large) groups of people engaged in this type of activity, despite the fact that this type of activity is considered not prestigious in traditional society (including modern society) and even more – it was considered reprehensible?

According to the American anthropologist Robert Loewy (1883-1957), “the actual development of a particular culture is not consistent with the existence of natural laws that inevitably lead to certain results: such hypothetical laws are refuted by the practice of contacts with other peoples” [4, p. 434]. Thus, it seems that the actual development of Circassian culture was in tandem with the emergence of professional painters simultaneously for two reasons- firstly, as a result of the natural development of culture (taking into account the images imprinted on mats, or patterns / informational texts on women's costumes and jewelry) and as a result of cultural interactions with a foreign ethnic environment (neighboring peoples). In other words, the potential of professional art was dormant in the traditional art, and groups of folk professionals who earn a living in decorative and applied arts: gold embroidery, embroidery, the creation of national costumes, jewelry craft, wicker weaving, the creation of

equestrian equipment, and so on were singled out. Thanks to such potency, a professional artistic creativity came into being.

The appearance of professional Circassian artistic schools became, on one hand, the result of evolution of culture, and on the other hand – the result of cultural interactions with dominant peoples of resident countries. These interactions took place under different conditions: in Turkey, they took place within the frames of general Turkish cultural paradigm, and in Russia, they took place within the frames of ideological paradigm which claimed to harbor an art form that is “international in form and national in content”. The general Turkish artistic paradigm was built on the European model, determined by the strategies of openness, focused on the development of the most modern trends, the strategy of accessibility of art education in numerous educational institutions in Turkey, the possibility of obtaining European and American grants, active competition and the opportunity to present the results of their activities on the world market. The general Russian artistic paradigm was built on the principles of ideology, strict selection within the professional community of the country and the region, and building an appraisal hierarchy “local government - Moscow”. The status of the artist, his orders, professional growth and professional preferences depended on this vertical. This strategy did not involve international connections or the independent path of the artist. In this case, the circle of interests of the artist narrowed, his figurative world depended on "allowed themes and images."

What has changed over the past 30 years with the opening of borders and the opportunity to have regular contacts both through personal and official channels? The work on the project “Cultural Diffusion of the Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and Socio-Cultural Analysis” showed that the Circassian artists of Russia and Turkey knew practically nothing about each other, had no direct or indirect contacts, and did not meet at exhibitions or conferences. An exception, perhaps, was Ahmet Özel, who once became a participant in an exhibition in Nalchik and Maikop. However, his participation did not cause a wide public outcry, nothing followed. Visits to *Khase* in Turkey of artists from Adygea

were carried out with the aim of selling part of the paintings by Nurbiy Lovpache and decorative panels by Ramazan Khuazhev. These works were bought by rich Circassians, thus showing charity and an aim of decorating the interiors of their own homes and public organizations with paintings made by their fellow kin.

Thanks to the project, it became possible to invite artists to an online medium of communication. At conferences and round tables commenced between the years 2020 and 2022, we had the opportunity to hear the speeches of Ahmet Özel, Murat Topçu, Jade Cemre, but no less important, also we have managed to publish articles about the work of Feride Binicioğlu, Sataney Özbek, Ahmet Özel, Mihri Müşfik, Avni Lifij. Through video reports, radio and TV programs and through Facebook and Instagram, the audience of the North Caucasus began to get acquainted with the Circassian artists of Turkey, and also representatives of the Circassian diaspora closely followed all the movements of the scientific group in Turkey and also got acquainted with the work of their compatriots living in different parts of Turkey. The activities of the members of the scientific group from Russia contributed to the informational and physical association of Circassian artists of Turkey and Russia to the extent that establishing this particular association itself, which did not exist before the start of the project, and this informal association can and should be continued in the near future. The fact is that one of the practical tasks that the members of the scientific group tried to solve was to organize an exhibition of works by Circassian artists of Turkey within the walls of the North Caucasian branch of the State Museum of Oriental Art in Maikop. For three years, this task has not been completed for a variety of reasons. In 2020 and 2021, the planned exhibitions did not take place due to COVID-19 restrictions, in 2022, they did not take place due to political reasons. However, our hopes for holding such an exhibition outside the ongoing project remain high, especially due to the fact that the correspondence between large groups of Circassian artists of Russia and Turkey was established thanks to the Encyclopedia of Artists prepared within the framework of the project "Cultural Diffusion of the Circassians of Russia and Turkey: Art Historical and

Socio-Cultural Analysis”. The general public could also learn about them through the presentation of books published as part of the project, and through the numerous video and radio reports prepared by journalists from Adygea, Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia.

Circassian artists of two countries basically have knowledge of each other; they have never seen works of each other, but this allowed for them to figure out an “ethnic code” of their works, not affected by “external influences”.

The Circassian artists of Turkey have always been aware of the Caucasus as their historical homeland; to a certain extent, they possess a sense of nostalgia for it, and they encrypted their feelings towards the homeland in various techniques and styles. What an uninformed viewer could perceive as an abstraction in the artist's ideas, was often a ciphered story about the historical past of fellow kin, about specific family histories or legends (see the works of Ahmet Özel, Feride Binicioğlu, and Setenay Özbek). In amateur paintings by Circassian artists in Turkey, on the contrary, nostalgia for the Caucasus is represented in a subject-based, sensual interpretation with the constant presence of cliché images such as the Caucasian Mountains (landscapes), warriors and riders on Kabardian horses, dancing couples in national clothes, household items, etc.

For the Circassian artists of Turkey, the Caucasian War (1764-1864) served as the temporal reference point of their work; for the Circassian artists of Russia, the Nart epic, dating back to the third millennium BC, has been and is the central axis of creativity. We have already had to say that the Circassian Nartiada was a material and a tool for moving up the social ladder in Russia (when obtaining the status of a professional artist, receiving state orders for work, nominating for awards and prizes, etc.) [5]. For the Circassian artists of Turkey, the main motivation for creativity was (apart from self-expression) commercial success and worldwide recognition. There is no need to talk about any influence of the Circassian artists of Turkey and Russia on each other. They are representatives of different cultures and different art schools, they have different educational backgrounds, different opportunities

for professional work, different social and financial status. Artists are interesting to each other as compatriots and as representatives of different ideological systems. At the same time, they are clearly aware of the difference in the artistic results of their work and understand the parallelism of the activities of each group.

Professional and Traditional Dance Culture of Circassians of Turkey and Russia

It is a commonly known that there is no professional musical band in Turkey – either a vocal or dance ensemble, opera or dramatic theatre or any other. In large and small cities of Turkey where Circassians compactly take root, there are mainly youth dance groups which are affiliated with the *Khase*, and those groups start their practices in autumn, prepare a concert program throughout the year, give a reporting concert at the beginning of summer and then, they stop their activities for the entire summer. Young people of various nationalities go to these dance groups - Chechens, Avars, Abkhazians, Ossetians - all those who consider and call themselves Circassians, whose ancestors were from the Caucasus. Ensembles are now mainly led by representatives of the diaspora, but immediately after the collapse of the USSR, professional choreographers from various North Caucasian republics were invited to Turkey, who introduced the norms adopted in professional dance groups of Adygea, Kabardino-Balkaria and Ossetia into the training of the diaspora groups. Why did the Circassians of Turkey want to see professional choreographers in their *Khase*? This was in particular, a response to the overwhelming reaction that arose from the Circassian public from the concerts of the State Folk Dance Ensemble "Kabardinka" (Nalchik) and the State Academic Folk Dance Ensemble "Nalmes" (Maikop) at the very beginning of the 1990s. The music and dances of the Circassians of Russia seemed to the Turkish Circassians "the pinnacle of perfection", an aesthetic ideal that has the right to represent the culture of the Circassians on world platforms. The call of professional choreographers and, together with them, musicians from Russia, made it possible for representatives of the Circassian diaspora to join to "the top". This situation, firstly,

indicates the recognition of the dance and musical art of the Circassians of Russia as a common "cultural code" and secondly, it indicates the recognition of a high level of development of the dance and musical art of the Circassians of Russia and the desire to move in the same direction. The dance ensembles, which were led by professional choreographers of Russia in the 90s of the twentieth century, had about 500-700 members.

Rehearsals were held on Saturdays and Sundays for 6-8 hours on end. Non-professional musicians (the Ingush, Ossetians, Abkhazians and others) imitated music from video or audio recordings of the Russian dance ensembles, they also used that music to create their own performances. Thus, the influence of the Circassians of Russia on the dance culture of the diaspora can be, without any exaggeration, deemed as colossal.

Does it seem possible to speak about a contrary process as well? To answer this question, it is necessary to admit, first of all, that in diaspora, an original culture has developed which is fundamentally different from dance culture of metropolis, and, in the second instance, dance cultures of the Circassians of Russia and Turkey are not homogeneous. If three traditional dance systems are recognized - Western Circassian, Eastern Circassian and the Black Sea - in the culture of Circassians in Russia, then in the culture of the Circassian diaspora of Turkey today we have identified two fairly independent systems - the dance system of central Anatolia (the area of the city of Kayseri and the surrounding Uzunyayla villages) and dance system of the Circassians of the Black Sea region (Düzce, Samsun). We have not explored the area of the Turkish Mediterranean Sea, where the Circassians also live compactly. It is possible that this area has developed its own dance system. For now, let's talk about the two traditional systems of the Circassian diaspora in Turkey. For the Uzunyayla people, who are mainly composed of Kabardians and Khatukais, the central element of the dance system is the "kafa". For the Black Sea Circassians of Turkey, it is the "zafak". The Uzunyayla people also performed the "scheschen" dance, which, according to them, they brought from their historical homeland. Numerous search

activities that were carried out by M.M. Pashtova and A.N. Sokolova, led us to the following conclusions.

1. In the historical homeland among the Circassians, no dance called "scheschen" existed in the Soviet period. The dance is not recorded in any written source, nor is it mentioned in folklore texts.

2. The dance was "brought" to Uzunyayla, apparently, by the representatives of some local group, which lived in Caucasus neighbouring the Chechens.

3. The dance has a well-established presence among Kabardinians as an imitation of the Chechen dance in order to show respect to the Chechen guests of the holiday or as a comic copy of the dancing plasticity of the neighboring people, which is very different from the plasticity of Circassian dances.

4. Gradually, the dance took a hold in local culture of Uzunyayla people as a special Circassian dance. In order to confirm the autochthonous nature of the dance, several legends have developed among the people explaining the origin of the name "scheschen", the first being, the name of the dance comes from the addition of two words: "shee" - a horse, "yeschen" - to bring out. Since there is a rite of bringing a horse to a house or to a dance circle in Circassian weddings, the unusual move with a full foot in the dance "scheschen" was explained by an imitation of a horse's gait. The second legend is also connected with the horse figure; in the past, there was supposedly a tradition to introduce the horse to the center of the dance circle and give it the opportunity to "dance" to the special melody "shygudzh" (a melody that makes the horse dance). The imitation of the dance of a horse, thus, is the content of the dance "scheschen". The third legend is that when a girl reached the age of 15, she was tested for readiness to participate in an adult dance festival. The "examination" usually took place away from prying eyes, somewhere on the edge of the forest. Then, the girl was given two pots filled with milk. She had to walk on high fingers over uneven terrain without spilling a drop of milk. If the girl passed the "examination", a young rider was promptly sent to the girl's house and he "sold" her mother's milk. "Sche" - in Circassian means "milk", "yeschen" - "sell". When the

rider shouted “Scheschen!”, The mother understood that her daughter had “passed the exam” and from that moment she would be invited to a *dzhegu*. The woman took the milk and gave money to the lucky messenger.

5. Since the mid-70s of the 20th century, when the Circassians of Turkey began to leave the villages, go to study at universities, stay to live in big cities, the “scheschen” dance gradually penetrated to the Circassians of the Turkish Black Sea region. Having received widespread distribution, it acquired "noble" features, and its dance plasticity began to differ greatly from the Chechen prototype.

6. The dance “scheschen” came to its historical homeland thanks to the professional choreographer Amerbiy Kulov, who, after a Turkish tour in 1993, staged a dance called “Necklace of dances of the peoples of the Caucasus” which included the dances observed in an informal setting. For a short time, the dance in Adygea was presented from the stage to the people under the short name "Necklace". The musician was told the word “Ожерелье къегъало” - “Necklace play”. To the tune of "Necklaces", the people began to dance either "scheschen" or "tlyaperysh". Thus, the Circassians of Russia "adopted" the dance "scheschen", including this particular dance in the established dance system as the "dance of the Turkish Circassians".

Thus, in the metropolis and the diaspora, specific dance systems have developed in a way that is thoroughly different from one another. We are talking about musical instruments, places and forms of dance performances, costumes, dance genres, kinesics, and so on. It is striking that, recognizing the significant difference between these systems, not only an inquisitive interest in each other's culture arose in each of the parties, but also a desire to practically master each other's dances became actual. This path went through the professional scene, and literally one decade was enough for Turkish Circassian dances to be performed at weddings and youth parties in the republics of the North Caucasus.

In Russia, the dances of the Turkish Circassians became mandatory in the programs of choreographic training in the region, and performing musicians, choreographers and choreographers

from Russia began to be invited to Turkey in order to teach the dances of the Russian Circassians. However, in recent years, when the number of Circassian dance groups in Turkey began to noticeably increase, and their leaders are former dancers trained under the guidance of Russian choreographers, the orientation towards copying the dances of Russian Circassians is giving way to a new trend which is the search for "one's own face", embodiment on stage characteristic features of the dance culture of the Circassians of the diaspora.

The marking of culture through dances is often demonstrative in nature, indicating a particular closeness and "acceptance" of others, involvement with them, sharing their values, the desire to "get closer" and "dive" into a "different" culture. In response, an attraction arises from any side (from the Latin 'attractio' "attraction"), which forms a stable attachment, respect and love for the new "other". At the same time, both in traditional and professional culture, there is a collective unconscious desire to preserve the "self", to acquire one's own face and a marked recognition. Of course, it will be difficult for the layman to distinguish, for example, the Western Circassian dance from the Kabardian or Ossetian. However, in the North Caucasus, these differences are fundamental, and although there are many universal elements in the dance cultures of the peoples of the North Caucasus, and in many ways the cultural boundaries are not so unambiguous and obvious, the identification markers of each dance culture are inherited and diligently protected. In this sense, the presence and awareness of identification markers of the dance culture of the Eastern, Western Circassians and Circassians of Turkey is presented as a kind of cultural fund from which the energy and content component of Circassian dances is drawn, as a resource for natural evolutionary processes of updating their content, giving this content new features corresponding to the new historical time. That is why, probably, the dances of the Eastern Circassians or the dances of the Circassians of Turkey never turn into the dances of the Western Circassians, but only enrich them and expand their dance system as a whole.

There is another channel by which one can judge the influence of the culture of the metropolis on the culture of the diaspora. We are talking about the remuneration of a musician at public events, primarily at weddings. In Russia, since the end of the 19th century, the work of an accordionist and his ensemble was paid by fellow Caucasians, who ordered this or that dance for themselves or their friends for money. All the money was collected by the manager of the dance circle and at the end of the holiday he gave it to the musicians. The distribution of money was as follows: the harmonist got two shares (for himself and his musical instrument), the remaining three shares were divided among themselves by two phachichao (rattlers) and a hatiyako (master of the dance circle). Thus, the musicians' work was paid by the people, and the remuneration of the harmonist often amounted to his monthly salary in a public position. In Turkey, until the beginning of the 21st century, the work of musicians was not paid with money. Instead, representatives of this or that village came with their accordion player, who played accompanied by blows with sticks on a long board (it was called "takhta" in Turkish or "pkhambgu" in Circassian). 10-15 men, standing shoulder to shoulder, beat the rhythm of the dance, holding short sticks prepared by the host of the celebration. After playing for an hour, the harmonist was presented with a shirt, an undershirt, a towel and socks - a traditional gift set for a person who managed to sweat during incendiary dances. A popular accordion player of Kayseri named Kayhan said that the number of shirts and socks in the wedding season was so large that it was just right to open a shop selling new shirts. However, Russian musicians who came to work in Turkey were not satisfied with the usual "gift sets" and politely asked to pay for their work in cash. Gradually, in the Circassian *Khase*, they began to pay harmonists who were in the lead in instrumental dance ensembles, and pay wedding musicians. Kayhan, again told us that at first it was very embarrassing for him to take money for his play and he was rather ashamed of it. Money was put on the harmonica (accordion) and this fee was called "pshchynetet!" - "payment for the harmonica". As M. Pashtova writes, "money in the folklore discourse of the local diaspora tradition, which existed

for quite a long time isolated from the outside world and far from the historical territory, acts as a category not so much economic as cultural” [Pashtova, 2020]. The work of a musician for representatives of the Diaspora is perceived as not so much as a job, but as a manifestation of the ability to give people a good mood, to demonstrate their talent as a “gift of God”. As a gift, the work of musicians is highly valued yet as a form of earning a living, it causes some bewilderment. And only thanks to the example of Russian wedding accordionists, the opinion about the earnings of Circassian musicians in Turkey began to change. Over a long period - almost 20-25 years - in the community of the Circassian diaspora in Turkey, the culture of remuneration for the harmonica player and his ensemble was established. Without contacts with the metropolis, this would not have happened.

Everywhere in Turkey, dance groups began to play melodies of the Circassians of Russia, to sing songs of Russian Circassian composers, not always understanding whose songs and whose words they sing. Representatives of the diaspora perceive the Circassian music of Russia as “folk music”, and they replace unusual or unfamiliar words in the song with more familiar ones, treating the melody and text as folklore sources.

The opening of the borders between Russia and Turkey included the expectation of the resettlement of part of the Circassians from Turkey to Adygea and Kabardino-Balkaria, which predisposed certain social risks. The leaders of Circassian public organizations in Turkey also advocated for the relocation. However, the expectations of some and the fears of others were not met, since the level of development of the economy and culture in the North Caucasus was lower than the level in which the Circassians of Turkey were accustomed to. Many potential migrants and students, including, returned to Turkey, getting a stable job there with a high salary.

At the same time, Adygea itself was and remains a cultural donor for the Circassians of Turkey. Bright textbooks on the study of the Circassian language were sent from the Republic of Adygea to public Circassian organizations in Turkey. The State Song Ensemble "Islamey" and the State Academic Folk Dance Ensemble

"Nalmes" almost annually toured numerous cities of the Republic of Turkey, specialists from Maikop began to teach the Circassian language at Turkish universities, musicians and choreographers from Adygea and Kabardino-Balkaria conducted choreography classes for several years in public organizations Khase. Plastics, musical instruments (pkhachich - rattles), melodies, songs, artistic images which were borrowed from the metropolis - all this was accepted in the Circassian environment of Turkey as the art of the "highest standard" and mastered as much as possible in the conditions of oral tradition. Melodies were learned by ear, songs were downloaded from the Internet. Musical products at telecommunicative speed have been imported and are being imported to all countries where Circassians live. After each concert, new hit songs and new dances became popular in the Circassian world. Once in every two years, international festivals of Circassian culture also began to be held in Adygea [7].

However, cultural interactions between the Circassians of the metropolis and the diaspora cannot be specified as universal. Of course, there are objective reasons for the lack of active contacts between the Circassians of Turkey and Russia. These reasons most often lie in the sphere of financing certain projects, the lack of money of citizens who want to have such contacts, and partly they lie in the lack of knowledge of the native language among the Circassian youth of Turkey and the lack of knowledge of foreign languages among the youth of Russia. However, free access to the Internet, the presence of actively updated Circassian Internet portals, numerous festivals allow the Circassians of Turkey and Russia to interact regularly. A common ancestral home, common cultural core, the presence of reliance on the Nart epic in the passive, deeply rooted traditions of honor and duty, reverence for elders, etc. allow to exchange and borrow artistic images corresponding to the values of autochthonous culture. Cultural diffusion between the Circassians of the mother country and the diaspora turned out to be more obvious, more transparent and extensive than the diffusion between the Circassians and other ethnic groups in their countries of residence.

The Russian Circassians and the Circassians of Turkey are united by the memory of the Caucasian War, but in terms of dance culture they are in "parallel" communities of memory. Often what the descendants of Muhajirs value and remember, is not related to their historical homeland, but is associated with certain myths due to various reasons, including other places of residence on the territory of the Ottoman Empire, after the collapse of which the following migrations took place. This applies, for example, to a samovar. In every Circassian house in Turkey, we saw a samovar standing in a place of honor in a hall or on a sideboard. In the collective memory of the Circassians of Turkey, the samovar was brought by their ancestors from their historical homeland, and it has no connection with the Russians, but is perceived as an authentic Circassian historical object. Moreover, craftswomen of arts and crafts also capture the samovar in mats; in special rugs made of differently colored cattail. In the practice of constructing a Circassian identity, such mats play an important role. The attitude of the Circassians of Turkey to the Hohner push-button harmonica is similar. According to their ideas, they brought such a harmonica from their historical homeland, although in fact in Russia, in the Caucasus, from the second half of the 19th century, piano-type harmonicas with the same sounds for compression and unclamping were distributed (mainly harmonics of the Vyatka type). Most likely, Hohner harmonicas with different sounds for compression and expansion appeared among the Circassians as a result of overland migration through Europe [Sokolova, 1995].

Thus, the study of cultural diffusions of the Circassians of Turkey and Russia confirms the ideas of modern scientists about the interaction of evolutionary and diffusion processes in culture [6, 8]. The potential opportunities inherent in culture, expressed by the so-called "cultural code", in contact and interaction with the culture of the diaspora / metropolis, are bestowed a powerful stimulus for development. At the same time, in each subject of interaction, what is "genetically" inherent in it is in a fixed position and that position is a position which is approved by society and does not contradict traditional values. All cultural diffusions can be classified as spontaneous and non-natural (controlled). While the

first diffusions appear on the platform of various social networks, where there are separate dialogues and even polylogues on current cultural topics. The second (managed) cultural diffusions are inspired by public organizations and authorities and they consist in organizing various kinds of regular events (festivals, competitions, conferences, etc.) that have specific goals and objectives. On another basis, cultural diffusion can be divided into two categories which are namely: destructive and constructive. As a rule, destructive diffusions are quickly overpowered in a traditional society, although there are also examples which prove otherwise. Between the Circassians of the metropolis and the diaspora, diffusion of a constructive type is much more pronounced. An example of this would be the borrowing of the dances of the Circassian Diaspora by the Circassians of the metropolis, which in turn changed the structure of the entire traditional dance system. The dialogue between the Circassians of Turkey and Russia actualized the internal needs of culture, became a catalyst for creative activity, put forward a whole generation of actively interacting youth, creating for the benefit of the united people.

Conclusion

The phenomenon of ethnic separation is a complex object of study both in theory and practice. The research approach we have chosen, related to the search for common ground in the artistic field, does not have an established methodology and a specific categorical toolkit. Because of this, the study carried out is more of an applied nature, although certain theoretical provisions were formed in the course of the study. This concerns, first of all, the substantiation of the concept of "ethnic art" and the idea of how the mechanisms of cultural penetration into the existing systems of a divided ethnic group work.

The statement that a divided ethnic group has a natural desire for reunification does not look so categorical in practice. This desire correlates with the economic and political conditions for the existence of the divided parts of the ethnic group in question, and in the case of the Circassians of the metropolis and the diaspora, it

is limited to cultural contacts, where the culture of the metropolis often acts as a donor for the diaspora majority of Turkey. The practical expediency of cultural contacts among the Circassians of the metropolis and the diaspora is based on different grounds. An analysis of the functional ties between parts of a divided ethnic group shows that for the Circassians of the diaspora, contacts with fellow Caucasians are a breeding ground for preserving the language, familiarizing with professional culture, and promoting various types of art - musical, theatrical, choreographic. For the Circassians of the metropolis, the culture and folklore of the Circassians of the Diaspora is a resource for the renewal of artistic culture in all its forms and genres.

Artistic channels of interaction between a divided ethnos are probably the surefire and most correct way to establish friendly and mutually desirable contacts. In this case, the so-called "genetic memory" is triggered, reinforcing the ethnic identity, and allowing the subjects to feel a spiritual unity, a collective sense of security, a common past, a common history and mutual ancestors.

The constant increase in the number of Circassian sites and their significant role for Circassian communities scattered across 50 countries of the world allowed scientists to talk about a "digital Circassia", i.e. about a kind of virtual "state-community", within which there is an active interaction of digital fellow citizens. Using this space, one can also disseminate the results of the study. Its analogues at the world level are not yet known, therefore, it is possible that the study which was carried out and its results will become a kind of springboard for studying the interactions of other divided peoples.

Bibliography

Hansen L.F. iCircassia. Digital capitalism and New Transnational Identities // Journal of Caucasian Studies (JOCAS). 2015. September. Vol. 1. № 1. P.1-32.

Leoussi Athena S. The ethno-cultural roots of national art // Nations and Nationalism 10 (1/2), 2004. P 143–159.

Lowie R.H. Primitive Society. N. Y. : Boni & Liveright, 1920. – 463 p.

Паштова М.М. Сословный аристократизм и «новое благородство» в локальном фольклорном дискурсе (на материале черкесской диаспоры Турции) // Традиционная культура. 2020. Т. 21. № 1. С. 91–102. DOI: 10.26158/TK.2020.21.1.006 [Pashtova M.M. Soslovniy aristokratizm i «novoe blagorodstvo» v lokal'nom fol'klornom diskurse (na materiale cherkesskoy diaspori Turtsii) // Traditsionnaya kul'tura. 2020. T. 21. № 1. S. 91–102. DOI: 10.26158/TK.2020.21.1.006]

Паштова М.М. Танец в локальной традиции черкесов Анатолии: идентификация жанра и социальные функции // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН. Элиста, 2016. – № 1 (23). – С. 114–120. [Pashtova M.M. Tanets v lokal'noy traditsii cherkesov Anatolii: identifikatsiya zhanra i sotsial'nie funktsii // Vestnik Kalmitskogo instituta gumanitarnikh issledovaniy RAN. Elista, 2016. – № 1 (23). – S. 114–120.]

Паштова, М.М. Институт Джегуако в фольклорной культуре адыгов (черкесов) Турции // Истоки национальной литературы (БекмурзаПачев и устное авторское творчество): Сб. Искусство. Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2011. С. 131–148. [Pashtova, M.M. Institut Djeguako v fol'klornoy kul'ture adigov (cherkesov) Turtsii // Istoki natsional'noy literaturi (Bekmurza Pachev i ustnoe avtorsкое tvorchestvo): Sb. Iskusstvo. Nal'chik: Izdatel'skiy otdel KBiGi, 2011. S. 131–148.]

Паштова, М.М. Диаспорское сообщество и медиаполе // XII съезд антропологов и этнологов России: Сб. материалы, Ижевск, 3-6 июля 2017 г. / под ред. ред. А.Е. Загребин, М.Ю. Мартынов. – М.; Ижевск: ИЭА РАН, УИИЯЛ УБ РАН, 2017. С. 194. [Pashtova, M.M. Diasporskoe soobshchestvo i mediapole // XII s'ezd antropologov i etnologov Rossii: Sb. materiali, izhevsk, 3-6 iyulya 2017 g. / pod red. red. A.E. Zagrebin, M.Yu. Martinov. – M.; izhevsk: IEA RAN, UIIYAL UB RAN, 2017. S. 194.]

Паштова М.М. Представления о деньгах в местной фольклорной традиции (черкесская диаспора Турции) // Проблемы востоковедения. 2020. № 1 (87). С. 71–76. [Pashtova M.M. Predstavleniya o den'gakh v mestnoy fol'klornoy traditsii (cherkesskaya diaspora Turtsii) // Problemi vostokovedeniya. 2020. № 1 (87). S. 71–76.]

Паштова, М.М. К проблеме описания локальных фольклорных традиций // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. Майкоп, 2011. Вып. 2. С. 29–35. [Pashtova, M.M. K probleme opisaniya lokal'nikh fol'klornikh traditsiy // Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.: Filologiya i iskusstvovedenie. Maykop, 2011. Vip. 2. S. 29–35.]

Паштова, М.М. К проблеме описания локальных фольклорных традиций: черкесы Узун-Яйлы (Турция) // Вопросы кавказской филологии и истории: материалы региональной научной конференции «Творческое наследие Али Шогенцукова: теоретические аспекты изучения». К 110-летию А.А. Шогенцукова, 17 декабря 2010 г., КБИГИ. Нальчик, 2011. Вып. 8. С. 113–123. [Pashtova, M.M. K probleme opisaniya lokal'nikh fol'klornikh traditsiy: cherkesi Uzun-Yayli (Turtsiya) // Voprosi kavkazskoy filologii i istorii: materialy regional'noy nauchnoy konferentsii «Tvorcheskoe nasledie Ali SHogentsukova: teoreticheskie aspekti izucheniya». K 110-letiyu A.A. SHogentsukova, 17 dekabrya 2010 g., KBiGi. Na'chik, 2011. Vip. 8. S. 113–123.]

Паштова, М.М. К проблеме изучения локальной идентичности черкесов Анатолии: на материале анклава Узуняйла // Вестник науки АРИГИ (Спецвыпуск). Региональные и местные традиции и формы идентичности черкесов Кавказа и диаспоры: Материалы второго стажера. научная конф. памяти М.И. Мижаяева, Майкоп, АРИГИ, 17-19 мая 2017 г. / под ред. М.Н. Губжоков, М.М. Паштова, Р.Б. Унарокова. – Майкоп: Издательство АРИГИ, 2017. № 12 (36), с. 126–136. [Pashtova, M.M. K probleme izucheniya lokal'noy identichnosti cherkesov Anatolii: na materiale anklava Uzunyayla // Vestnik nauki ARiGi (Spetsvipusk). Regional'nie i mestnie traditsii i formi identichnosti cherkesov Kavkaza i diaspori: Materiali vtorogo stazhera. nauchnaya konf. pamyati M.i. Mizhaeva, Maykop, ARiGi, 17-19 maya 2017 g. / pod red. M.N. Gubzhokov, M.M. Pashtova, R.B. Unarokova. – Maykop: izdatel'stvo ARiGi, 2017. № 12 (36), s. 126–136.]

Паштова, М.М. Личность в местной культурной традиции: стереотипные рассказы об известных людях в фольклоре черкесской диаспоры // Известия СОИГСИ. 2020. Выпуск. 35 (74), стр. 112–119. [Pashtova, M.M. Lichnost' v mestnoy kul'turnoy traditsii: stereotipnie rasskazi ob izvestnikh lyudyakh v fol'klore cherkesskoy diaspori // Izvestiya SOIGSi. 2020. Vipusk. 35 (74), str. 112–119.]

Паштова М.М. Ритуал и нартский эпос в контексте местных традиций: лексика и прагматика. М.К. Аммосов. Сер.: Эпосоведение. Якутск, 2019. №. 3, стр. 45–51. [Pashtova M.M. Ritual i nartskiy epos v

kontekste mestnikh traditsiy: leksika i pragmatika. M.K. Ammosov. Ser.: Eposovedenie. Yakutsk, 2019. № 3, str. 45–51.]

Паштова, М.М. К изучению локальных явлений в мифологии черкесов Анатолии (по материалам экспедиций 2014 и 2015 годов) // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. Майкоп, 2016. Выпуск 4, сс. 213–218. [Pashtova, M.M. K izucheniyu lokal'nikh yavleniy v mifologii cherkesov Anatolii (po materialam ekspeditsiy 2014 i 2015 godov) // Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.: Filologiya i iskusstvovedenie. Maykop, 2016. Vipusk 4, ss. 213–218.]

Паштова, М.М. Женщина в местной культурной традиции: гендерный аспект фольклорной нарратологии // Гендерная история России от «Юга» к «Западу»: Прошлое определяет настоящее: Материалы Шестого интерна. Научная конф. РАИЖИ и ИЭА РАН, 3–6 октября 2013 г., Нальчик. - Нальчик: Кабардино-Балкарский. ун-та, 2013. Т. 1, стр. 276–278. [Pashtova, M.M. Zhenshchina v mestnoy kul'turnoy traditsii: genderniy aspekt fol'klornoy narratologii // Gendernaya istoriya Rossii ot «Yuga» k «Zapadu»: Proshloe opredelyaet nastoyashchee: Materiali Shestogo interna. Nauchnaya konf. RAIZHI i IEA RAN, 3–6 oktyabrya 2013 g., Nal'chik. - Nal'chik: Kabardino-Balkarskiy. un-ta, 2013. T. 1, str. 276–278.]

Прохоров С.А. Этнические и географические истоки живописи и порождающие национальное своеобразие художественных школ // Мир науки, культуры, образования. № 4 (35) 2012. С. 34-37. [Prokhorov S.A. Etnicheskie i geograficheskie istoki zhivopisi i porozhdayushchie natsional'noe svoeobrazie khudozhestvennikh shkol // Mir nauki, kul'turi, obrazovaniya. № 4 (35) 2012. S. 34-37.]

Санакоев И.Б. Разделенные народы: к вопросу об определении природы феномена // Государственное информационное агентство "Рес". Республика Южная Осетия. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cominf.org/node/1166517038> (дата обращения 06.01.2023). [Sanakoev I.B. Razdelennye narodi: k voprosu ob opredelenii prirodi fenomena // Gosudarstvennoe informatsionnoe agentstvo "Res". Respublika Yuzhnaya Osetiya. Elektronniy resurs. Rezhim dostupa: <https://cominf.org/node/1166517038> (data obrasheniya 06.01.2023).]

Соколова А.Н. Искусствоведческая и общественная оценка творчества черкесов-художников Адыгеи и Турции // Мир глазами черкесских художников. Выпуск 2. Материалы научно-практической конференции. 18 декабря 2021 г. г. Майкоп. Составитель и гл. ред. А.Н. Соколова. Майкоп, 2021. С. 8-20. Режим доступа: <https://201824.selcdn.ru/elit-153/pdf/9785604763216.pdf> [Sokolova

A.N. *Iskusstvovedcheskaya i obshchestvennaya otsenka tvorchestva cherkesov-khudozhnikov Adigei i Turtsii // Mir glazami cherkesskikh khudozhnikov. Vipusk 2. Materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii. 18 dekabrya 2021 g. g. Maykop. Sostavitel' i gl. red. A.N. Sokolova. Maykop, 2021. S. 8-20. Rezhim dostupa: <https://201824.selcdn.ru/elit-153/pdf/9785604763216.pdf>*

Соколова А.Н. *Общеадыгское и локальное в традиционной инструментальной культуре адыгов // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2011. № 1. С. 174-180. [Sokolova A.N. Obshtheadigskoe i lokal'noe v traditsionnoy instrumental'noy kul'ture adigov // Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedenie. 2011. № 1. S. 174-180.]*

Соколова А.Н. *Гармоника адыгской диаспоры // Россия и Черкессия. Вторая половина XVIII-XIX вв. Майкоп: Меоты, 1995. С. 284-294. [Sokolova A.N. Garmonika adigskoy diaspori // Rossiya i Cherkessiya. Vtoraya polovina KHVIII-KHIKH vv. Maykop: Meoti, 1995. S. 284-294.]*

Соколова А.Н. *Международный фестиваль адыгской (черкесской) культуры в социокультурном контексте // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия Филология и искусствоведение. Майкоп, 2021. № 3. С. 170-178. DOI: 10.53598/2410-3489-2021-3-282-170-177. [Sokolova A.N. Mezhdunarodniy festival' adigskoy (cherkesskoy) kul'turi v sotsiokul'turnom kontekste // Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Filologiya i iskusstvovedenie. Maykop, 2021. № 3. S. 170-178. DOI: 10.53598/2410-3489-2021-3-282-170-177.]*

Соколова А.Н. *Содержание понятия «этническая живопись»: к постановке проблемы // Культура и искусство, 2021. № 9. С.1-17. DOI: 10.7256/2454-0625.2021.9.36273 URL: https://e-notabene.ru/pki/article_36273.html [Sokolova A.N. Soderzhanie ponyatiya «etnicheskaya zhivopis'»: k postanovke problemi // Kul'tura i iskusstvo, 2021. № 9. S.1-17. DOI: 10.7256/2454-0625.2021.9.36273 URL: https://e-notabene.ru/pki/article_36273.html]*

Соколова А.Н. *Традиционный танец в свете памяти инпатриантов и диаспоры (на примере черкесов Турции и Косово) // Tempus et Memoria. 2021. Т. 2, № 2. С. 35–44. <https://doi.org/10.15826/tetm.2021.2.011>. [Sokolova A.N. Traditsionniy tanets v svete pamyati inpatriantov i diaspori (na primere cherkesov Turtsii i Kosovo) // Tempus et Memoria. 2021. Т. 2, № 2. S. 35–44. <https://doi.org/10.15826/tetm.2021.2.011>.]*

Сыровежкин А.А. Культурная диффузия как фактор эволюции социума // Гуманитарные исследования, 2019. № 4 (25). С. 44-47.
[Sirovezhkin A.A. Kul'turnaya diffuziya kak faktor evolyutsii sotsiuma // Gumanitarnie issledovaniya, 2019. № 4 (25). S. 44-47.]

Abrekler ve Devlet: 19-20. Yüzyıllarda Kafkasya'da Şiddet Kültürü

Vladimir Bobrovnikov*
Çev. Semih Alkan

Özet

Makale, 19. ve 20. yüzyıllarda Kafkas halklarında ortaya çıkan özgün "şiddet kültürü" konusuna ayrılmıştır. Bu kültürün baş aktörleri, abrek şeklinde adlandırılan, günümüzde Robin Hood gibi asil ve adil olarak ün kazanmış profesyonel haydutlardır. Abreklik hangi sebeple ve ne zaman ortaya çıktı? Kafkas Savaşı'nın öncesi ve sonrasında Abreklerin Kafkas toplumundaki konumları neydi? Kafkasyalılar ve komşularının onlara karşı tavrı nasıldı? Yüzyılın ikinci yarısında mahiyetleri değişti mi? Neden ne Rus ne de Sovyet yönetimi bu hareketi ortadan kaldıramadı? Sovyetler Birliği sonrası Kafkasya ve Rusya'da abrekliğin topluma ve kültüre etkileri nelerdi? Makalenin hedefi bu sorulara tatminkar cevaplar bulmak ve abrekliği Rus reform ve kargaşa döneminin yerel bir fenomeni olarak tanımlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, abrek, şiddet kültürü, Kafkas Savaşı

* Vladimir Olegoviç Bobrovnikov, Prof., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü; St. Petersburg Devlet Üniversitesi; «Yüksek Ekonomi Okulu» Ulusal Araştırma Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi / Klasik Şarkiyat ve Antik Çağ Enstitüsü. E-mail: vladimir_bobrovn@mail.ru

Makale ilk olarak *Vestnik Yevrazii* dergisinde yayınlanmıştır ("Абреки и государство: культура насилия на Кавказе XIX-XX вв.", 2000: 1(8)), s. 19-46). Yazar, değişen görüşleri ve konuyla ilgili yeni uluslararası literatür doğrultusunda makalesini yenilemiştir.

Yazarın Notu: Makalemin Türkçe çevirisini yayınlama önerisi için Murat Topçu'ya minnettarım. Böylece onu Türkiye'deki Kafkas göçmenlerinin torunları için erişilebilir kıldı. Atalarını temelsiz şekilde "haydut" olarak gösteren kolonyal klişeleri yeniden gözden geçirme denemem konusunda onların düşünceleri benim için özellikle değerlidir. Özenli ve harika çevirisi için Semih Alkan'a ve metnin redaksiyonu için Moskovalı Türkolog Mariya Verşinina'ya teşekkür ederim.

(Received/Gönderim: 31.05.2022; Accepted/Kabul: 31.05.2023)

Abrechs and the State: Culture of Violence in the Caucasus in the 19th and 20th Centuries

Abstract

The article is devoted to the unique "culture of violence" that emerged among the Caucasian peoples in the 19th and 20th centuries. The protagonists of this culture are professional bandits called abrek, who today have a reputation as noble and fair, like Robin Hood. For what reason and when did abreks appear? What was the position of the abreks in the Caucasian society before and after the Caucasian War? What was the attitude of the highlanders and their neighbors towards them? Did their nature change in the second half of the century? Why neither the Russian nor the Soviet administration was not able to eliminate this movement? What were the effects of abrek on society and culture in the Caucasus and Russia after the Soviet Union? The aim of the article is to find satisfactory answers to these questions and to define abreast as a local phenomenon of the Russian era of reform and turmoil.

Keywords: *Caucasus, Causacian War, abrek, culture of violence*

*Vahşidir bu vadilerin kavimleri,
Tanrıları özgürlük, yasaları savaştır,
Gizli soygunlar ve acımasız,
Alışılmadık işler arasında yaşarlar...
Lermontov*

Hırsızlar hakkında onlarca şey okudum; baştan çıkartıcı tipler (genelde sıcakkanlı), şık giyimli, cüzdanı şişkin, atlardan anlayan, gözüpek hamil, şansı yaver giden maceracı, şarkı söylemekte, içmekte, kart destesinde veya zarda başarılı ve yiğitlere yaraşır yoldaşlardır. Ancak (Hogarth haricinde) hiçbir yerde acınası gerçeğe rastlamadım. Zannımca gerçekten var olmuş böylesi suç ortakları ilmeğini resmetmek; tüm çarpıklıklarıyla, tüm sefaletleriyle, hayatlarının tüm murdar ızdıraplarıyla beraber tasvir etmek; onların gerçekte ne olduğunu, dehşetengiz karanlık darağaçları her yollarını tıkadığında ilk buldukları deliğe kaçarlarlarken, biteviye huzursuzluk içinde yaşamın en aşağılık yollarında süründüklerini göz önüne sermektir."

Charles Dickens

Bu makalenin ana kaynaklarını 1990'lı yıllarda Doğu Kafkasya'ya yaptığım geziler sırasında arşivlerden ve etnografik alan çalışmalarından topladığım materyaller oluşturuyor. Bunlar dışında Moskova, St. Petersburg, Mahaçkale ve Tiflis'te bulunan kütüphanelerin arşivleri ve özel koleksiyonlar; New York Columbia Üniversitesi kütüphanesinde yer alan Bakhmeteff Arşivi; 1930 ve 1970 yılları arasındaki düşük tirajlı göçmen yayınları, fotoğraflar, Çeçen ve Dağıstanlı komutanlarla yapılan güncel röportaj kayıtları makalede kullanılan diğer kaynaklardır.¹

“Dağlı Yırtıcılığı” Üzerine Görüşler

Kafkasyalı abrekler ve soygunculukları hakkında geniş bir külliyat vardır. Bu bölgenin eskiden beri soyguncu yuvası olarak kötü bir şöhreti olmuştur. Antik çağlardan bu yana Kafkasya'dan geçen gezginler, tüccarlar ve misyonerler şaşılacak bir ağız birliğiyle Kafkasyalılardan “doğuştan soyguncu ve hırsız” olarak söz ederler. 15. yüzyıl İtalyan gezgini Giorgio İnteriano biraz da kara mizahla Çerkes prenslerinin kendi topraklarında “evcilleri (evcil hayvanları, V.B.) ve hatta insanları avlama” adetinden söz eder.² İnteriano'nun çağdaşı Rus tüccar Afanasi Nikitin “Üç Denizin Ötesine Seyahat” adlı eserinde Dağıstan'daki Kaytagların yağmalarından şikayet

¹ Makalenin 2000 yılında *Vestnik Evrazii* (№ 1, s. 19–46) dergisinde yayınlanmasının ardından içerisindeki materyalleri Rusça, İngilizce ve Fransızca dillerindeki çalışmalarımda birden fazla kez yeniden elden geçirdim. Bkz. Bobrovnikov B.O., *Musulmane Severnogo Kavkaza (obiçay, pravo, nasiliye)*. Moskva: Vostoçnaya literatura, 2002, s. 16-40; Bobrovnikov B.O., “Abreçestvo na poreformennom Kavkaze: istoki, osobennosti, posledstviya” // *İstoriçeskiye zapiski*. 2001, vıp. 4, s. 158-191; Bobrovnikov V., “Bandits and the State: Designing a ‘Traditional’ Culture of Violence in the Russian Caucasus” // Jane Burbank, Mark von Hagen, and Anatoly Remnev, eds., *Russian Empire: Space, People, Power, 1700–1930*. Bloomington: Indiana University Press, 2007, pp. 239–267; Bobrovnikov V., *Voyage au pays des Avars (Daghestan, Russie, début du XXIe siècle)*. Paris: Cartouche, 2011, pp. 65–75; Bobrovnikov B.O. “İstoriçeskaya pamyat gorskogo ‘hişinestva’ v avarskoy ‘Pesne o Xoçbare’” // *İstoriçeskaya ekspertiza*. 2016, № 1, s. 3–33.

² Gardanov V.K. (sost.), *Adıgi, balkartsı i karaçayevtsı v izvestiyah evropeyskih avtorov XIII–XIX vv.*, Elbrus, Nalçik, 1974, s. 48.

eder.³ 17. yüzyıl Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin yazdığına göre "Bu ülkede (Çerkesler arasında, V.B.) çalmayana 'yigit değil' diye kız bile vermezler."⁴ Aynı dönemde İtalyan misyoner Archangelo Lamberti Megrelya'daki soyluların hırsızlığa olan eğiliminden bahseder. Lamberti'nin sözlerine göre "Besili bir ineğin farkına varıp, çalıp dostlar meclisinde yemek prens ve soyluların oğulları için suç değildir."⁵ Benzer tasvirler daha birçok örnek bulunabilir.

19. yüzyılda Kafkas Savaşı'nda Rus tarafına geçen Dağıstanlı M. Mahomed-Hanov soydaşları hakkında acı bir şekilde şöyle yazıyor: "Dağlılar çevrelerindeki doğa kadar vahşi ve hayvanlar kadar yırtıcıdır." ⁶ Bu dönemde Rusya tarih yazımında Kafkasya hakkında son derece olumsuz, hatta şeytani denebilecek, yok ediciliğin ruhu olarak görülen bir "Dağlı" (Rusça *gorets*) imgesi oluşmuştur. Semyon Bronevski gibi objektif yazarların bile benzer yargıları vardır:

Kişisel menfaatlerini silah zoruyla elde etmeyi onur sayarlar... Kıymetli bir hazine gibi özgürlüğü el üstünde tutarlar, ama onu da sıklıkla kötülük için kullanırlar, birbirlerini ve komşu ülkeleri yağmalar ve soyarlar."⁷

³ Gaciev B.G., *Dagestan v izvestiyah russkih i zapadnoevropeyskih avtorov XIII–XVIII vv.*, Dagestanskoye knijnoye izdatelstvo, Mahaçkala, 1992, s. 44.

⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 7, İkdam Matbaası, Devlet Matbaası, Orhaniye Matbaası, 1314/1896, İstanbul, s. 726.

⁵ Lamberti A., "Opisaniye Kolhidı, nazıvaemoy teper Mingreliy" // *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza*, vıp. 43, Tiflis, 1913, s. 80.

⁶ Magomed-Hanov M., "İstinniye i lojniye posledovateli tarikata" // *Sbornik cvedeniy o kavkazskih gortsah*, vıp. IV, Tiflis, s. 5. Krş.: Gaciyev B.G. (sost.), *Gaci-Ali, Skazaniye oçevidtsa o Şamile* // İstitut istorii, arheologii, etnografii DNTS RAN, Mahaçkala, 1995, s. 24.

⁷ Bronevski S.M., *İstoriçeskiye vıpski o snoşeniyah Rossi s Persieyu, Gruzieyu i voobşe s gorskimi narodami, na Kavkaze obitayuşimi, so bremen İvana Vasileviça donine, Tsentr "Peterburgskoye vostokovedeniye"*, l. 11 ob., SPB, 1996, s. 28.

Kafkas Savaşı dönemi Rus yazarlarına göre, Kafkaslıların karakteristik özelliği esas olarak baskın, yağma ve cinayet tutkusudur, ki bu da 19. yüzyılda özel bir terim olan “yırtıcılık” (hişçniçestvo) ile anılmaya başlanmıştır.⁸

Kafkaslıların soygunlarından şikayet eden anı yazarları anlaşılabilir. Genellikle anılarını ya bizzat deneyimleyerek ya da saldırıya uğrayan kişilerin ifadeleriyle yazarlar. Kafkasya’nın Rusya tarafından ele geçirilmesinden önce bir rehber olmadan bölgede seyahat etmek neredeyse her seferinde esir düşmek, öldürülmek, soyulmak ya da köle olarak satılmak anlamına geliyordu. Dağıstan’ın küçük hanlıklarının hükümdarları Hazar kıyısında korsanlık yapıyorlardı. Daha 18. yüzyılın sonunda Kaytag yöneticisi (*utsmi*) olan hanlardan biri Kafkasya’da diplomatik ve bilimsel görev sebebiyle bulunan akademisyen Samuel Gmelin’i esir aldı. Gmelin 1774’te esarete hayatını kaybetti. Devrim öncesi yazarların adlandırdığı şekliyle ‘baskıncılık’ (nayezdniçesvo) becerileriyle meşhur Çerkes prensleri Kuzeybatı Kafkasya’da soygunculuk yapıyorlardı (Çerkesçe *zeko*, Avarca *çabhen*, Gürcüce *lekianoba* – Dağıstanlı baskınları).⁹

Tarafsızlık adına belirtilmelidir ki, Kafkasya’nın Rusya İmparatorluğu tarafından fethi sırasında her iki taraf, halkını yağmalama ve öldürme amacıyla düşman köylerine baskın gibi düşmanla mücadelenin en haydutça yöntemlerine başvurmuşlardır. 19. yüzyılda düşman topraklarına yağma seferlerinin sadece Çeçen Beybulat gibi abrekler tarafından değil, Çarlık generalleri tarafından da yapıldığını belirtmek gerekir.

⁸ Pokrovskiy N.İ. “Obzor istoçnikov po istorii imamata” // *Problemi istoçnikovedeniya*, vıp. 2, Moskova, 1936, s. 188. *Etim klişe XIX-XX vv. ob ugroze s Vostoka, harakternim dlya mejdunarodnogo kolonialnogo diskursa orientalizma, posvyaşena ogromnaya literatura*. Bkz.: Said E.W. *Orientalism*. New York; London: Penguin Books, 2003; Layton S. *Russian literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; Schimmelpenninck van der Oye D. *Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration*. New Haven: Yale University Press, 2010; Bobrovnikov V.O. *Musulmane Severnogo Kavkaza...*

⁹ Han-Girey. *Zapiski o Çerkessii*. Naçık: Elbrus, 1976, s. 299; *Dagestan v izvestiyah...*, s. 35, 49-50; Bronevski S.M. *A.g.e.*, l. 170, 178, s. 112, 116.

General Yermolov'un Kafkasya valiliği (1817-1827) sırasında Rus birlikleri köyleri bütün halinde yakıyor, karşı koyan halkı katlediyor, hayvanlarına ve mallarına el koyuyordu. Çeçenistan'daki eylemleriyle ilgili bir raporunda General Pullo "... halkın yok edildiği, ... *amanatlar* (rehine — V.B) alındığı baskınlar" yapıldığını bildirir.¹⁰ Buna karşılık Şamil de abreklerden kapsamlı şekilde yararlandı. Şamil'in birlikleri de itaat etmeyen köyleri yakıp sakinlerini esir alırken daha merhametli değillerdi. (Örneğin, 1834 yılında Avar hanlarının mağlup edilişi, 1843'te Hunzah köyünün yakılması, 1845'te Çoh köyünün yok edilmesi).¹¹

Alıntılanan yazarların Kafkasya'daki profesyonel haydutluğun önemini abarttıkları belirtilmelidir. Zira araştırmacıların elinde bulunan 19. yüzyıl sonuna ait en eksik kaynaklar bile "yırtıcı baskınlarının" yerel halkın tek geçim kaynağı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Devrim öncesi bazı Kafkasya uzmanları da buna dikkat çekmişlerdir. Örneğin İvan Panthyuhov "İç yaşamlarına aşına olmadan Lezgileri (Dağıstanlıların tümü kastediliyor, V.B.) yalnızca cesur yağmacılar olarak tanıyan vakanüvisler ve tarihçiler ... onları vahşiler ve soyguncular olarak kabul ettiler. Fakat düzenli iç örgütlenmeleri, ilişkileri ve yerleşik tarım kültürleri Lezgileri vahşi olarak kabul etmenin temelsiz olduğunu gösterir. Lezgilerin ana geçim kaynağı her zaman soygunlar değil tarım ve hayvancılıktır" diye yazmaktadır.¹²

Devrim öncesinde bilimde ve toplumda Kafkasyalıları profesyonel haydutlar olarak gören yaygın bakış, daha 1860'lı

¹⁰ *Rossiyskiy gosudarstvennyy voenno-istoriçeskiy arhiv (RGVIA)*. Moskva. F. 846. *Voенно-uçeniy arhiv*. D. 6438; *Akti, sobranniye Kavkazskoy arheografiçeskoй komissiey (AKAK)*. Tiflis, t. VI, ç. 2, s. 541; Yermolov A.P. *Pisma*. SPB., 1826, Elmesov A.M. *İz istorii russko-kavkazskoy voyni*. Nalçik: Poligrafkombinat imeni Revlolutsii 1905 goda, 1991, s. 184.

¹¹ *Hronika Muhammeda Tahira al-Karahi O dagestanskih voynah v period Şamilya / Bariqat al-suyuf al-daghistaniyya fi ba'd al-ghazawat al-shamiliyya jama'a-ha Muhammd Tahir al-Qarakhi*. M.; L.: İzdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1946, s. 33-36, 88-90, 119-121, 123-125, 129-136 i dr.; Tahnaeva P.İ. *Çoh v blistatelnuyu epohu Şamilya*, Mahaçkala: İzdatelstvo Dagestanskogo nauçnogo tsentra, 1997, s. 40-45, 88-92.

¹² Pantyuhov İ. "Sovremenniy lezgini" // *Kavkaz*. 1901, № 228.

yıllarda dönemin en büyük Kafkas dilleri araştırmacısı Peter von Uslar tarafından nükteyle eleştirilmişti.

Romantik dönemde (1820-1840 yılları, V.B.) Kafkasya'nın doğası gibi insanları da anlaşılamamıştı... Dağlıları beyin iltihabı gibi bir şeyle şeytanlaşmış, kendileri de başka bir nesil tarafından doğranana kadar sağı solu doğrayan insanlardan başka bir şekilde tasavvur edemedik. Ve bir zamanlar edebi fantazimizin bu gözü dönmüş çocukları Rus okuyucu kitlesinin bir kısmını memnun etmekteydi! Daha makul düşünceli bir kısım okuyucular da böyle gözü dönmüş bir kabilenin var olma ihtimaline inandılar, fakat bundan sevinç duymak yerine bu insanların tamamen yok edilmesini tavsiye ettiler.¹³

Kafkasyalıların profesyonel haydut olarak değerlendirilmesinin tutarsızlığı Sovyet dönemi tarihçi ve etnograflarının yaptığı araştırmalarla ortaya konmuştur. Arşiv ve saha araştırmalarıyla Kafkas toplumunun varlık temelini çok yönlü hayvancılık ve tarım ekonomisi olduğu kanıtlandı. Baskınlar düzensiz olarak görölüyordu.¹⁴ Yine de abrekleri konu edinen araştırmacılar şu ya da bu şekilde haydutluğun Kafkas toplumundaki önemini abartma eğilimindedir. Ayrıca bu eğilim hem Sovyet hem de yabancı araştırmacılar arasında görölmektedir.

Sovyet tarihçiliğinde iki ana yön belirgindir. İlk yön çerçevesinde, devrim öncesi Rus literatüründe Kafkasya karşıtı düşünceler geliştirildi. Abreklik Kafkas toplumunun doğasında var olan profesyonel bir haydutluk türü olarak göröldü. Sovyet döneminde ise Marksist paradigmayla "yağma ekonomisine"¹⁵

¹³ P.K. [Uslar]. "Koye-çto o slovesnih proizvedeniyah gortsev" // *Sbornik svedeniy o kavkazskih gortsah*. Tiflis, 1868, vıp. L, s. 4-5.

¹⁴ Gardanov V.K. *Obşestvennyy stroy adığskih narodov (XVIII - pervaya polovina XIX v.)*. M.: Nauka, Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturı, 1967, s. 50-55; Osmanov M.-Z.O. *Formı traditsionnogo skotovodstva narodov Dagestana v XIX - naçale XX v.* M.: Nauka, Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturı, 1990, s. 52-60.

¹⁵ Bağirov A. "Myuridizm i şamil" // *Bolşevik*. 1950, XIII, s. 21-37; Smirnov N.A. *Reaktsionnaya suşçnost dvijeniya myuridizma i şamilya na*

dayalı “Dağlı feodalizminin” özellikleriyle açıklandı. Kafkasya araştırmalarında abrekliğin bu şekilde algılanması Stalin döneminin sonlarında yaygındı. Oset tarihçi Mark Bliyev bu görüşü 1980’li yıllarda tekrar canlandırmaya çalıştı. Bliyev, abrekliği askeri demokrasinin ilkel aşamasında bulunan ve hayvancılıkla uğraşan geri kalmış Dağlı kabilelerin ovaların daha uygar tarımcı sakinlerine karşı yayılmacılığı olarak gördü. Ona göre Kafkas Savaşı, merkezi Rus devletinin bu yayılmacılığa karşı gösterdiği doğal bir savunma refleksi idi.¹⁶

Rusça literatürde son on yıllarda hakim olan diğer anlayış ise abrekliği bir tür partizan ulusal kurtuluş mücadelesi olarak görmektir. Bu düşüncenin savunucuları “Çarlığın Kafkasya’daki sömürge amaçlı fetihlerinin” Kafkaslıları misilleme olarak baskın yapmaya zorladığını ileri sürüyorlar. Sovyet araştırmacıları abrekliği haklı çıkarmaya çalışırken farkında olmadan devrim öncesi tarihçiliğin bazı görüşlerini paylaştılar. Alt sınıflardan abreklerin baskınları onlar için köylü partizan savaşıyken, Çerkes prenslerinin veya Dağıstan hanlarının düzenlediği baskınlar “yırtıcılıktı”. Bu bakış açısı 20. yüzyılın ilk yarısında önde gelen tarihçi Nikolay Pokrovski tarafından savunuldu.¹⁷ Bu görüş Çerkes halkının büyük araştırmacısı Valentin Gardanov tarafından da paylaşıldı. Gardanov’a göre “yırtıcılık suçu sadece feodal beylere mahsustur, halk kitlelerine değil.” Aynı tutarsızlığı birçok modern araştırmacı da paylaşıyor.¹⁸

Batılı Sovyet uzmanları daha tutarlı bir görüş geliştirdiler. Erken Sovyet tarihçiliğinin fikirlerini kavrayıp mantığa uygun bir şekilde

Kavkaze. M.: Znanie, 1952; Fadeev A.V. “O vnutrenney sotsialnoy baze myuridskogo dvijeniya na Kavkaze XIX v.” // *Voprosı istorii*. 1955, № 6, s. 67-77.

¹⁶ Bliiev M.M. “Kavkazskaya voyna, sotsialniye istoki, suşnost” // *İstoriya SSSR*, 1983, № 2; Bliiev M.M., Degoev V. *Kavkazskaya voyna*. M.: Roset, 1994, s. 37-109; sr.: Vinogradov V.B. *Bmeste k edinoy tseli*. Groznyı: Çeçeno-İnguşskoye knijnoye izdatelstvo, 1987, s. 9.

¹⁷ Pokrovski N.İ. *A.g.e.*, s. 188.

¹⁸ Gardanov V.K. *A.g.e.*, s. 56; *Narodno-osvobitelnoye dvijenie gortsev Dagestana i Çeçni v 20-50-h godah XIX v.* Materialı Vsesoyuznoy nauçnoy konferentsii 20-22 iyunya 1989 g. / Otv. red. V.G. Gaciev. Mahaçkala: İzdatelstvo Dagestanskogo nauçnogo tsentra RAN, 1994, s. 245-249.

ilerleterek abrekliğin Kafkas toplumunun tüm katmanları tarafından desteklenen “ilerici, sömürgecilik karşıtı bir hareket” olduğu fikrini ileri sürdüler. Abrekliğin 19.-20. yüzyılların sınırında ve 1920-1940 yıllarında periyodik olarak tekrar ortaya çıkışı, bu görüşü savunanlar için Kafkaslıların ulusal özgürlükçü geleneklerinin canlılığının kanıtıydı. Ayrıca abreklerin faaliyetleri bu hareketin özü değil yan tezahürlerinden biri olarak görülüyordu. Bu görüş, Batılı araştırmacılar arasındaki popüleritesini büyük ölçüde ünlü Sovyet uzmanı Alexandre Bennigsen'e borçludur.¹⁹ Daha sonra fikirleri, tanınmış bir Kafkasya uzmanı olan kızı Marie Benningsen Broxup tarafından geliştirildi.²⁰

Şimdiye kadar tartışılan görüşlerin bazı önermeleri, belli bir mantığı ve temeli olmasına rağmen, benim düşünceme göre, aynı metodolojik kusurdan muzdaripler. Abreklik zaman ve mekandan kopuk incelenmektedir. Bu yaklaşım geleneksel toplumların değişmezliğine dair altta yatan inançtan ileri gelir. Bu yüzden abreklik tanımlanırken bazen farklı dönemlerden veriler kullanılır. Kaynakların yokluğunda modern etnografik araştırmalardan edinen bilgiler apriori olarak geçmişe yansıtılır. Bu yöntemin sakıncası Mamayhan Aglarov ve Valeri Kajarov tarafından ikna edici şekilde ortaya konmuştur.²¹

Bu hataları düzeltmek, abrekliğin ne olduğunu ve belirli tarihsel koşullarla ilişkisini anlamak için abrekliğin en karakteristik olduğu dönemin ilk kaynaklarına dönülmelidir. Profesyonel

¹⁹ Bkz. Bennigsen A., Lemercier-Quelquejay Ch. *Le soufi et le commissaire. Les confréries musulmanes en URSS*. Paris: Éditions du Seuil, 1986.

²⁰ Broxup M. “Caucasian Müridism in Soviet historiography” // *Jemaleddin of Kazikumukh. Naqshbandi treaty*. Oxford: The Society for Central Asian Studies, 1986, p. 5–6, 14; *North Caucasus Barrier. The Russian advance toward the Muslim world*. Ed. by M. Bennigsen Broxup. London: Hurst & Co, 1992, p. 112–117; cp.: Gammer M. *Muslim resistance to the Tsar: Shamil and the conquest of Chechnia and Dagestan*. London: Frank Cass & Co, 1994, p. 250–252.

²¹ Aglarov M.A. *Selskaya obşina v Nagornom Dagestane v XVII - naçale XIX v. M.*: Nauka, 1988, s. 18-21, 141, 143; Kajarov V.H. *Traditsionniye obşestvenniye institutı kabardintsev i ih krizis v kontse XVIII - pervoy polovine XIX v.* Nalçik: El-fa, 1994, s. 181, 322.

haydut-abreklerle ilişkin tanıklıkların çoğunun 19. ve 20. yüzyıllara ait olduğu kolayca anlaşılabilir. Abrek teriminin kendisi bile “haydut” Kafkasya’da bugünkü anlamıyla kullanılmaya oldukça geç bir tarihte, 1930-40’lı yıllarda kullanılmaya başlamıştır. Önce kelimenin etimolojisini inceleyelim.

Abrek Terimi Hakkında

Devrim öncesi yazarların bilgilerini özetleyen Fyodor Leontoviç’e göre “Abrekler ailelerinden ve soylarından dışlanmış sürgünlerdi... Durumları dolayısıyla abrekler yurtsuz avarelerdi. Koşullar itibarıyla hırsızlık ve yaşamak onlar için aynı şeydi. Abrekin hukuki durumu tam bir savunulamazlık ve hak mahrumiyeti olarak ifade edilebilir.”²² Hemen hemen aynı fakat daha kısa bir tanımı Vasili Abayev’in Oset Dili Etimoloji Sözlüğü’nde buluyoruz: “Bir suç işlemiş kaçak.”²³ Terim her zaman bu anlama sahip değildi. Modern dilbilimciler ve etnograflar tarafından ortaya konmuş yüzlerce yıllık serüveninin başlıca dönemlerini takip etmek ilginçtir.

Bir görüşe göre abrek Orta Farsçada serseri, soyguncu anlamına gelen *aparak* (Yeni Farsçada *avara*) kelimesine dayanmaktadır.²⁴ Kelime çok eski zamanlarda Farsçadan Türkçe aracılığıyla Kafkas dillerine geçmiştir. Avarca gibi bazı dillerde ilk biçimini korumuş (*aparag*, çoğ. *aparagzabi*), ancak her dilde önceki aşağılayıcı anlamını kaybetmiştir. 16-18. yüzyıllarda Dağlık Dağıstan’da ve Çeçenistan’da köylü toplumunda tüm haklara sahip topluluk üyeleriyle köleler arasındaki orta sınıfı oluşturan özgür yerleşimcilere *aparag* deniyordu. Bir Avar atasözü “Yabancıнын evi köyün eşiginde olur” (*Aparagasul ruk roso rağalda bugeb bugo*)

²² Leontoviç F.İ. *Adatı kavkazskih gortsev*. Odesa: Tipografiya P.A. Zelenogo, 1882, vıp. I. s. 360.

²³ Abaev B.İ. *İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka*. M.-L: İzdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1958, t. I, s. 25-26; sr. Şagirov A.K. *Etimologičeski slovar adıgskih (çerkesskih) yazıkov*. M.: Nauka, 1977, t. 1, s. 56.

²⁴ Şanski N.M. *Etimologičeski slovar russkogo yazıka*. M.: İzdatelstvo Moskovskogo universitata, 1963, t. I, vıp. 1(A), s. 17.

der. Aparaglar arasında işledikleri cinayet yüzünden köylerinden kaçmış kan davalıların sayısı da az değildi.²⁵

Kuzeybatı Kafkasya halklarında bu terim daha çok “abreg” biçiminde (Kabardeyce *abrec* (eski biçimi *abreg*), Abhazca ve Abazaca *abrag*, Osetçe *abireg*, Megrelce ve Svanca *abragi*), bir suç yüzünden toplumdan kovulmuş soylu veya prens anlamına geliyordu.²⁶ Bu örneklerin hiçbirinde abrek/aparag kelimesinin yaşamak için soygunculuk yapmak zorunda kalan evsiz avare anlamına gelmediğini belirtmek gerek. Zira Çerkes ve Oset prens abrekler Rusya’da ya da Kırım’da kendi vasal-soylularına sığınıyorlardı. Dağıstanlı *aparaglar* topraklarına yerleştikleri *kunakların* (ev sahibi) toplulukları ve *tuhumları* (klanları) tarafından kanlılarından emin bir şekilde korunuyorlardı.

“Abrek” kelimesi Rusçaya 19. yüzyıldaki Kafkas Savaşı döneminde Çerkes (Adıge) dilinden geçmiştir. Bu döneme kadar abrekler “soyguncu” (*razboynik*), “kaçak” (*beglets*) ve “kovulan” (*izgoy*) kelimeleriyle anılıyordu. Bu dönemde abrek terimi “barışçıl olmayan Dağlı” anlamında kullanılmaya başlamıştır.²⁷ Terimin olumsuz imayla kullanılmasına ilk kez 1863’te yayınlanan Feliks Toll’ün açıklanmalı sözlüğünde rastlanır.²⁸ Vladimir Dal’in sözlüğü de abrekleri aynı olumsuz çizgilerle resmeder; terim sözlüğe 1880’de yayınlanan ikinci baskısında girmiştir: “Abrek: Canını esirgemeyeceğine ve geri adım atmadan dövüşeceğine belli bir süreliğine ant içen veya tövbe eden gözüpek Dağlı; ayrıca soygun

²⁵ Ançabadze Yu.D. “Ostrakizm na Kavkaze” // *Sovetskaya etnografiya*. 1979, No 5, s. 137; Aglarov M.A. *A.g.e.*, s. 101-104; sr., “Daftar [‘adat qaryat] Urada”, *Nauçnyy arhiv İnstituta istorii, arheologii i etnografii Dagestanskogo federalnogo issledovatel’skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk* (NA İİAE). Mahaçkala, f. 5, op. 1, d 57, l. 3a.

²⁶ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 337-338; sr. *Arhiv vneşney politiki Rossiyskogo imperii MiD RF (AVPRİ)*, Moskva. F. 115. Kabardinskiye dela. Op. 1 (1754 g.). D. 6. L. 218.

²⁷ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 337.

²⁸ Toll F. (red.), *Nastolnyy slovar dlya spravok po vsem otraslyam znaniya*. SPB.: Tipografii i litografiya İ. Paulsona i Ko, 1863, t. I. s. 9.

için ilk rastladığı çeteye katılan kaçak.”²⁹ Bu dönem içerisinde “abrek” Kafkas dillerinde de aynı anlamı kazanmıştır.³⁰

Terimin anlamı 20. yüzyıl başlarında az da olsa tekrar değişime uğramıştır. Yeni anlamı “Kafkas Dağlısı asil haydut” olmuştur. Devrimin hemen öncesinde Yelisavetpol Eyaleti (bugünkü Kuzey Azerbaycan) jandarma teşkilatında görev yapan ve abreklerle mücadele eden Tümgeneral Polozov da aynı tanımı yapmıştır. Eski düşmanlarına saygısını da gizlemeden şunları yazar:

Haydut kesiminin bir kısmı ... Kuzey Kafkasya’da *abrek*, güneyde, Kafkas ötesinde ise *koçah* (Türkçe *kaçak*) diye adlandırılır. Abreklerin veya koçahların Rus haydutlarla, özellikle de hırsız ve soyguncularla hemen hiçbir ortak noktaları yoktur. Gerçi hepsi Sahalin ve hatta darıcağı tehdidi altındadır. Birçoğu da ağır çalışma cezasına mahkum olup masalsı maceralarla firar etmiş, taygada ve Rusya’da çile çektikten sonra Kafkasya’ya ulaşmış ve ünlü bir *harambaşının* çetesine katılmıştır. Böylece ak saçlı Kafkasların ormanlık ve dağlık kuytularında yasadışı ama özgür bir yaşama geçmişlerdir. Bu insanların çoğu, yaklaşık yüzde sekseni, eski Asya geleneği olan “kanlı” (kan davası) nedeniyle cinayet işlediği için ağır çalışma cezasına mahkum olmuştur.”³¹

Abrekliğin yorumlanmasında son değişiklikler Sovyet döneminde gerçekleşmiştir. Resmi Sovyet propagandası altında terim ideolojik hale getirilmiş ve “Rusya/SSCB’ye karşı antikolonyal/devlet karşıtı harekete katılan” anlamı eklenmiştir. Örneğin, Ojegov sözlüğü abreki şöyle tanımlar: “Kafkasya’nın Rusya’ya ilhaki sırasında Çarlık yönetimine ve Rus birliklerine karşı mücadeleye katılan Dağlı.”³² Büyük Sovyet Ansiklopedisi (BSE),

²⁹ Dal V. *Tolkoviy slovar*. 2-e izd., SPB.: İzdaniye M.O. Volfa, 1880, t. I, s. 2; sr. *Entsiklopedičeskiy slovar* / İzd. F.A. Brokgauz . İ.A. Efron. Spb.: Semenovskite tipolitografii (İ.A. Efron), 1891, t. I, s. 41.

³⁰ Abaev V.İ., *A.g.e.*, s. 25-26.

³¹ Polozov. “V debryah Zakavkazya” // *The Bakhmeteff Archive of the Library of the Columbian University (BAR)*. New York, p. 1–2.

³² Ojegov S.İ. *Slovar russkogo yazıka*. 4-e izd., M.: Gosudanstvennoye izdatelstvo inostrannih i natsionalnih slovarey, 1960, s. 15; sr.: *Bolşaya sovetskaya entsiklopediya* / Gl. red. O.Yu. Şmidt. M.: AO “Sovetskaya entsiklopediya”, 1926, 1-e izd., t. 1, s. 83.

“1917 devriminden sonra abreklik sıradan haydutluğa dönüşmüştür” ifadesini kullanır. Abrek terimi neredeyse bire bir anlamıyla tüm Sovyet sözlük ve ansiklopedilerine geçmiştir.

Bununla birlikte, Sovyet iktidarı döneminde abrekliğin idealleştirilmesi devam edilmiştir. Gürcü yazar Çabua Amirecibi gerçek bir abrek olan Data Tutaşhia hakkındaki bilgilere dayanarak asil Kafkas haydutu imgesini yaratmıştır. 1977 yılında Amirecibi'nin romanına dayanan “Kıyılar” (*Berega*) filmi çekilmiş ve Data Tutaşhia'yı bütün Sovyetler Birliği'nde meşhur etmiştir. Ayrıca Konstantin (Dzaho) Gatuyev'in devrim öncesi Çeçenistan ve Stavropol'de eşkıyalık yapan abrek Zelimhan Guşmazukayev (1872-1913) hakkındaki romanı ile Fazıl İskender'in 1960-70'li yıllarda etkinlik gösteren Abhaz haydutlar hakkındaki hikayelerinden de bahsedilebilir.³³ Gatuyev ve Amircibi abrekleri sadece idealize ederken, İskender “insan-hayvan” abrek Uta Berulava'yı tarafsız tasvir etmekle beraber abrekliği şiirselleştirmiştir. Romanda kahraman, yozlaşmış Gürcü polisinin yerine getirmediği adaletin sağlmasına yardım eder.³⁴ Abrek kelimesi “Kafkasyalı asil haydut” anlamını halen korumaktadır.

Reform Öncesi Kafkas Toplumunda Abrekliğin Kökenleri

19. ve 20. yüzyıllarda Kafkasya'da “abrek” teriminin aşamalı anlam değişimi ve bugünkü anlamını kazanması Kafkasyalıların yaşam koşullarının değişmesi sonucunda meydana gelmiştir. Bu değişimin analizi araştırmamızın sonraki bölümünde yapılacaktır. Bu bölümde Rus ve Sovyet Kafkasyası'nda profesyonel haydutluğu ortaya çıkaran sosyal yapıları incelemek istiyorum. Zira çağdaş abreklik durup durukken ortaya çıkmadı ve uygun önkoşullar olmadan hiçbir devlet uygulaması onu hayata geçiremezdi.

Çağdaş şiddet kültürünün temelinde hangi yapılar yer alıyordu? Zannımca bu yapılar Kafkas gençliğinin savaşı grupları, savaşı- *cigit* kültü, kan davaları ve konukseverlik geleneğidir. Önce ilkini ele alalım. Bilindiği gibi Kuzey Kafkasya 19. yüzyılda Rusya'nın bir parçası olana kadar küçük siyasi yapıların (köy toplulukları,

³³ Gatuev Dz. *Zelimhan*. Rostov-na-Donu-Krasnodar: Sevkavkniga, 1926; İskender F. *Stoyanka çeloveka*. M.: İzdatelstvo “Pravda”, 1991.

³⁴ A.g.e., s. 232-243.

onların oluşturduğu ittifaklar ve hanlıklar) askeri güçleri halk milisi ilkesine göre oluşuyordu. Bu tür askeri birliklerin temeli bekar gençlerden oluşan gruplara (Arapçada *ihtilat*, Kubaçice *batirte*, Rutulca *sehbat*, Tsezce *sidar bahru* vd.) dayanıyordu. Devrim öncesi ve Sovyet etnografları tarafından bu konu detaylı şekilde incelenmiştir. Genç erkekler kışı “umumi kale ev”de (Avarca *ğorko ruk*, Kubaçice *gulala-hali*, Hevsurca *sapehno*) savaş talimleri, spor egzersizleri ve şölenlerle geçiriyorlardı.³⁵

Gerek genç grupları gerekse eli silah tutan tüm erkeklerin dahil olduğu köy milisleri (Arapça *cayş*, *askar*, Avarca *bo*, Dargice *hureva*, Lezgice *para*, Bagvalca *kokabi*) ne profesyonel savaşçı ne de hayduttular. Dolaylı olarak bu, köylü topluluğu ittifaklarının ve bağımsız hanlıkların milis sayısının on binlerce kişiye ulaşabildiğini gösteriyordu.³⁶ Nisan ve mayısta kar kalktığında bir veya birkaç topluluğun milisleri komşularına baskınlar düzenliyordu. Buna karşılık milislerin görevi topluluğu dış saldırılardan korumaktı. Yerel söylencelere göre 18. yüzyılda Kubaçi *batirteleri* köylerini İranlı fatih Nadirşah’ın ordularına karşı korumuşlardı. Şaitli köyünden Hevsur milisleri ise köyün kulelerine yerleşerek köyü kuşatan Şamil’in ordusunu geri püskürtmüştü.³⁷ Milisler ayrıca bazı tarla (tarlaların taşlardan temizlenmesi, ot biçme vb.) ve inşaat işlerini de görüyorlardı.³⁸

Çeçenistan ve Dağıstan’ın bağımsız köy topluluklarında askeri güçlerin başında seçilmiş liderler (*han*, *şah*, Avarca *tsevekhan*, Kubaçice *bikt-halel*) yer alıyordu. 18. yüzyıl ortalarına kadar Çerkeslerde liderlik prenslere (*pşı*) ve daha seyrek olarak özdenlere (*vork*) aitti. Prens in en önemli yetkileri askeri sefer düzenlemek,

³⁵ Ayrıntı için bkz.: Karpov Yu.Yu. *Cigit i volk. Mujskiye soyuzı v sotsiokulturnoy traditsii gortsev Kavkaza*. SPB.: Nauka, 1996, s. 24-92.

³⁶ Gaciev M.G., Davudov O.M., Şih Saudov A.R. *İstorii, arheologii i etnografii Dagestanskogo nauçnogo tsentra RAN*, 1996, s. 322, 324.

³⁷ Şilling M.E. “Kubaçintsı i ih kultura” // *Trudi İnstituta etnografii*. M., 1949, t. 8, s. 174-175.

³⁸ Şamanov İ.M. “Skotovodstvo i obşestvennnyı bit karaçevtsev v XIX - naçale XX v.” // *Kavkazskiy etnografiçeskiy cbornik*. M., 1972, vıp. 5, s. 86-87; Mafedzev S.H. *Obryadı i obryadoviye igrı adıgov v XIX - naçale XX v*. Nalçik: Elbrus, 1979, s. 37-52.

soylulardan milis toplamak, savaş ve barış ilan etmekte. Dahası yukarıda belirtilen baskınlar (*zeko*) temel olarak savunmacı bir niteliğe sahipti.³⁹ Prenslik kesinlikle kolay bir iş değildi. Prensler yalnızca askerleri yönetmekle kalmaz, savaşta ön safta yer alarak görevlerine karşı şövalyece bir tavır ve cesaret örneği sergilerlerdi.

Kafkas halklarının çoğunda katı sınıf ayrımları olmadığını belirtmek gerekir. Nikolay Berzenov "Dağlarda yiğit olmak aristokrat olmak anlamına gelir" diye yazar.⁴⁰ Savaşa katılmak, özellikle de bir sefere önderlik etmek güç ve şan elde etme imkanı verirdi. Her Kafkasyalı erkeğin rol modeli yüzyıllar içinde oluşmuş yiğit (Çeçence, İnguşça *kant*) imgesiydi. Savaşta öne çıkmış bazı yiğitlerin ellerinde geçici fakat muazzam bir iktidar gücü toplanırdı.

Kendi yerel topluluklarını hükümleri altına alarak onların varisli yöneticileri oldukları örnekler bilinmektedir. Lidia Panek'e göre Güney Dağıstan'ın Rutul *bekleri* soylarını "eski baskıncı önderlere" dayandırıyor.⁴¹ 19. yüzyıl başında Çeçen topluluklarını inceleyen Steven "liderlerini onlara yüzyıllar boyunca seçkin askeri liderler sağlayan ailelerden seçerler, bu sebeple de onlara büyük saygı duyarlardı" diye yazar.⁴² Topluluğun fazla öne çıkan askeri liderleri ortadan kaldırdığı da görülüyordu.⁴³ Bazı topluluklar ise askeri liderlerini - *bekleri* ve *çankları* – kabullenseler de soylarını sürgün ederlerdi. Resul Magomedov'un düşüncesine göre, bazı Dağıstanlı toplulukların birliklerdeki savaşçıları sürekli değiştirme geleneği, iktidarı ele geçirebilecek askeri bir sınıfın ortaya çıkmasını engellemiştir.⁴⁴

³⁹ AVPRİ. F. 115. Kabardinskiye dela. Op. 1 (1754 g.). D. 6. L. 243 ob., 248 ob., 251; *Kabardino-russkiye otnoşeniya v XVI-XVIII vv. Dokumentı i materialı* / Sost. N.F. Demidova, E.V. Kuşeva, A.M. Persov. M.: İzdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1957, t. 2, s. 263, 274.

⁴⁰ Berzenov N. "İz vospominaniy ob Osetii" // *Kavkaz*, 1851, No 92.

⁴¹ Panek L.B. "Materialı po etnografii rutultsev" // *NA İİAE*, F. 3. Op. 36. D. 2, l. 59.

⁴² Steven. "Jurnal puteşestviya po zemle Voyska Donskih kazakov, k Kavkazu i v Astrahan" // *Severnıy arhiv*. 1824, ç. 12, No 24, s. 260.

⁴³ Karpov Yu. Yu. *A.g.e.*, s. 132.

⁴⁴ Magomedov R.M. *Po aulam Dagestana*. Mahaçkala: Dagestanskoye knižnoye izdatelstvo, 1979, s. 25.

Kafkasya'daki geleneksel şiddet kültürünün en önemli unsuru kan davalarıydı. Kadınlara edilen hakaretlere, arazi işgallerine, cinayet ve yaralamalara failin öldürülmesiyle karşılık verilirdi. Kan davaları tarafların tüm *tuhumuna* yayılırdı. Özellikle bir kıza veya kadına tecavüz ya da aile onurunun lekelenmesi olaylarında kan davasını durdurmak o kadar zordu ki tuhum-klanlar arasındaki düşmanlık bir taraf tümüyle yok oluncaya kadar devam edebilirdi. Örneğin Dağlık Dağıstan'ın Kadar adlı Dargi köyünde iki *tuhum* 17. yüzyıldan 1860'lara kadar, yaklaşık 200 yıl boyunca kan davası sürdürmüştü.⁴⁵

Ancak çoğu durumda kan davasının sürmesi örfi hukuk (*adat*) çerçevesinde aynı veya nakdi cezalarla engelleniyordu. Çerkeslerin günlük yaşamı hakkında uzman olan Leonti Lyulye'nin yazdığına göre "Çerkeslerde kan davası Korsikalıların vendettası gibi zapt olunmaz, azgın bir duygu değildir. Bu, daha çok şeref duygusunun, toplumun genel anlayışının ve kana kan alınması talebinin gerektirdiği bir yükümlülüktür."⁴⁶ Kuzeydoğu Kafkasya'da da böyle bir normun varlığına bir Dağıstan (Bejta) atasözü işaret ediyor: "Kan kanla yıkanmaz" (*Ğe ğeyd botsona bakhaas.*)⁴⁷

Farklı sınıfların kanlarına özellikle Kuzeybatı Kafkasya'da ve Düzlük Dağıstan'da farklı değer biçilirdi. Kabardeylerin geleneklerini inceleyen Valentin Gardanov'a göre prensin "kan parası" 6-8 bin öküz arasında değişirken, sıradan bir Çerkes köylüsünün (*tfokotl*) kanı 18. yüzyılda sadece 160 öküz ediyordu. Bir kölenin öldürülmesi durumunda ise onun "pazar fiyatı" ödenirdi.⁴⁸ Valeri Kajarov'un doğru tespitiyle, prensin yüksek kan

⁴⁵ *Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Respubliki Dagestan. (TSGA RD). Mahaçkala. F. r- 117. Op. 34. D. 7. L. 56; Komarov A.V. "Adatı i sudoproizvodstvo po nim" // Sbornik svedeniy o kavkaskih gortsah. Tiflis, 1868, vıp. I, s. 43-49.*

⁴⁶ Lyulye L.Ya. "Uçrejdeniya i narodniye obiçai şapustov i natuhaytsev" // *Lyulye L.Ya. Çerkesiya. SPB., 1859, s. 40.*

⁴⁷ Luguev S.A., Magomedov D.M. *Bejtintı v XIX - naçale XX v. Mahaçkala: İstitut istorii, arheologii i etnografii Dagestanskogo nauçnogo tsentra RAN, 1994, s. 144.*

⁴⁸ Gardanov V.K. *A.g.e.*, s. 233.

parası onun tebaasının güvenliğini artırırđı. ⁴⁹ *Adata* göre üst sınıftan birine kan davası güdülemezdi.

Dağlık Dağıstan ve Çeçenistan'ın güçlü bağımsız topluluklarında kan davaları için işleyen sistem esas olarak özgür toplum üyelerinin (soyluların) hukukunu koruyordu.⁵⁰ *Tuhumların* toptan yok oluşunu önlemek için katil (bazı bölgelerde yakın akrabaları da) topluluğun topraklarından uzaklara sürgün edilirdi. Dağıstan'daki birkaç düzine köy kan davalarından kaçanların *tuhumları* tarafından kurulmuştur.⁵¹

Bölgenin tüm Hristiyan ve Müslüman halklarında kanlılar ve sıradan yolcuların konumu konukseverlik gelenekleri tarafından belirlenirdi. Çerkeslerin yaşamına dair gözlemlerinde John Longworth "Bu bölgelerde insanlara ün sağlayan üç nitelik vardır; cesaret, belagat ve konukseverlik" tespitinde bulunur.⁵² A. Kuçerov *adat* derlemesinde "Çerkesler arasında konukseverlik en büyük erdem sayılır ve konukları kim olursa olsun dokunulmazdır" diye yazar.⁵³ Dağlık Dağıstan, Çeçenistan ve Gürcistan'ın en uzak bölgelerine seyahat eden devrim öncesi yazarlarından Aleksandr Serjputovski, "Bu erişilmez ülkeye girişı sadece kutsal konukseverlik geleneğinin mümkün kıldığını açıkça söyleyebiliriz" diye belirtir.⁵⁴ Geleneksel olarak Kafkasyalıların *kunaka* karşı tavırları iki ilkeye dayanıyordu: İlk olarak, ister suçlu olsun ister kan davalı herkes konuk olarak kabul edilirdi. İkinci olarak da, konuğun güvenliğı için ev sahibi kendi canı dahil her şeyi feda etmekle yükümlüydü.⁵⁵ Bu gelenekler kendilerini kaçak-abrek konumunda bulanların defalarca kez hayatını kurtarmıştır.

Geleneksel kültürün yukarıda belirtilen öğeleri, erkek birlikleri, savaşıcı-*cigit* kültürü, kan davaları ve konukseverlik küçük Kafkas topluluklarının kuzeyden ve güneyden gelen saldırılar karşısında ve

⁴⁹ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 406.

⁵⁰ Aglarov M.A. *A.g.e.*, s. 159.

⁵¹ Komarov A.V. *A.g.e.*, s. 44; Şilling M.Ye. "Narodı andı-tsezkoj gruppı" // *NA İİAE*. F. 4. Op. 1. D. 56, l. 32.

⁵² *Adıgı, balkartsı i karaçevtsi.*, s. 516.11

⁵³ Leontoviç F.İ. *A.g.e.*, vıp. I. s. 125.

⁵⁴ Serjputovskiy A.K. *Poezdka v Nagornıy Dagestan*. Pg. 1917, s. 6.

⁵⁵ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 321.

sürekli iç kargaşa koşullarında ayakta kalmasına yardım etmiş, böylece toplumun anarşiye sürüklenmesine engel olmuştur. Haydutlar elbette her yerde olduğu gibi vardı. 18. yüzyıl başında yaşadığı söylenen Avar Hoçbar gibi bazı haydutlar halk şarkılarının ve efsanelerin kahramanları haline gelmiştir.⁵⁶ Fakat etnograf ve tarihçilerin çalışmalarının gösterdiği gibi, profesyonel haydutluk antisosyal, alışılanın dışında bir durum olarak görülüyordu.

Kafkasyalıların soygunculuğa karşı tutumları çelişkiydi. Bir taraftan soygunculuk gençler nezdinde övünç kaynağıydı; baskınlar gerçek bir *cigit* olmak için şan ve saygınlık kazanma aracıydı. Baskın kahramanları hakkındaki bir 19. yüzyıl Çeçen şarkısı “Her ana böyle evlatlar doğursa” dileğiyle biter. Diğer taraftan Kafkas folkloründe soygunculuk ve soyguncular aleyhinde ifadelerin sayısı da az değildir. 18. yüzyılda İranlı fatih Nadir Şah’ın ordusu tarafından köylerin yakılıp yıkılmasına dair şarkılar bu niteliktedir ve Dağıstan folkloründe hala çok yaygındır.⁵⁷ Dağıstanlı tarihçi Patimat Tahnaeva’nın kaydettiği bir ağıtta, Çoh köyünün Şamil’in askerleri tarafından yakılıp yıkılmasından açık bir sitemle bahsedilir. Ağıt Çoh baskınına katılan ve ölenlerin cehennemde yanması dileğiyle son bulur. Rutullarda ve Dağıstan’ın diğer halklarında da benzer ağıtlar kaydedilmiştir.⁵⁸

Rusya’da Reform Döneminde Profesyonel Abrekliğin Doğuşu

Kafkasya’nın Ruslar tarafından nihai olarak ele geçirilmesinden sonra Kafkasyalıların yaşadığı sosyal sarsıntılar ve devlet reformları yerel toplumda ve dünya görüşlerinde büyük bir dönüşüme neden oldu. Yaşanan değişimin sonucunda ve Rus fethine tepki olarak modern abreklik ortaya çıktı. Bu, geleneksel sonrası toplum için tipik olan yeni bir profesyonel haydutluk biçimiydi, fakat politikacılar ve araştırmacılar tarafından “Dağlı yırtıcılığının”, Kafkasyalıların kendileri tarafından da *cigit*lerin yiğitliğinin devamı olarak görülüyordu. Oysa abrekliğin sosyal ve kültürel “kökleri” 19.

⁵⁶ Bkz. *O nem moyu rabotu*: Bobrovnikov B.O. *İstoriçeskaya pamyat gorskogo “hişniçestva” v avarskoy “Pesne o Hoçbare”*.

⁵⁷ *Pesni gortsev*. Mahaçkala: Dagestanskoye knijnoye izdatelstvo, 1990, s. 33-26, 209-216.

⁵⁸ AKAK, 19,4, t. 12, s. 1050; Tahnaeva P.İ. A.g.e., s. 92.

ve 20. yüzyıllarda büyük ölçüde dönüşmüştü. Peki bu dönüşüm nasıl olmuştu?

Kuzeybatı Kafkasya'da yerli halkın "barışçılaştırma" amacıyla yeniden yapılandırılmasına Rus yönetimi daha 18. yüzyılın sonunda başlamıştı. II. Katerina'nın yönetimi sırasında, 1777 yılında Kafkas Hattı'nın inşasına başlanılmıştı. Hat, Kuzeybatı Kafkaslıların hareket özgürlüğünü kısıtlayan kaleler, Kazak köyleri ve kordon hatlarından oluşan bir zincirdi. "Barışçıl Dağlıların" köylü milisleri ve soylu birlikleri toplamaları yasaklandı. Prensler ve özdenler askeri liderlerden Rusya devletinin hizmetlisine dönüştüler. 1820-1850 yıllarında yapılan düzenlemeler Rus tabiiyetini kabul eden Çerkes prenslerinin elinden başta asker toplama, savaş ilan etme ve baskın yapma olmak üzere neredeyse tüm eski ayrıcalıklarını aldı. Oldukça büyük bir nüfus oluşturan prens (*pşı*) ve onların vasalı olan özden (*vork*) sınıfı önceden kendi tebaları olan halktan vergi toplama imkanından mahrum kalarak alışıldık gelir kaynaklarını kaybettiler.⁵⁹ Yoksullaşan *pşılar* geçinmek için ya Rus hizmetine girmek ya da gizlice baskıncılık yapmak zorunda kaldılar.

Kuzeydoğu Kafkasya'da toplulukların köylü milisleri Kafkas Savaşı'ndan sonra, 1860 ve 1868 "hükümleri" uyarınca lağvedildi.⁶⁰ Savaş kuleleri ve tahkimatları yıkıldı. Erkek birliklerinin varlığı devam etse de en önemli işlevlerinden yoksun kaldılar. Dağıstanlı etnograf Angara Bulatova'nın bulgularına göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında erkek birlikleri köyün sadece tüm genç erkeklerini kapsamıyordu. Yaş sınırı genişlemiş ve bekar erkekler dışında 40-50 yaşa kadar evli erkekler de birliklere katılmaya başlamıştı. Sovyetler dönemine gelindiğinde Kafkaslı gençlerin askeri birlikleri bir tür erkek kulübüne dönüşmüştü. Artık bütün kışı sadece ziyafet ve eğlencelerle geçiriyorlardı.⁶¹ İşsiz kalan eski askeri liderlerin önünde iki seçenek vardı: Rus hizmetine girmek ya da "suçlu ve hain" olarak yasadışı ilan edilmek.

⁵⁹ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 182, 189.

⁶⁰ *Adatı Dagenstanskoy oblasti i Zakatalskogo okruga* / Pod red. İ.Ya. Sandrgaylo. Tiflis: Tipografiya Kantslyarmii Glavnonaçalstvuyuşego grajdanskoy çastyu na Kavkaze, 1899, s. 32-35.

⁶¹ Bulatova A.G. *Traditsionniye prazdniki i obryadı narodov gornogo Dageestana v XIX-XX vv.* L.: Nauka, 1988, 115.

Yöneticiler ayrıca Rusya imparatorluk yasalarına kesinlikle aykırı bir gelenek olarak gördükleri kan davalarını kısıtlamaya karar verdiler. Kabardey’de 1793 gibi erken bir tarihte kan davalarının *adata* göre çözülmesi yasaklandı. Küçük cezai ve sivil suçlar “kabile (*adat*) mahkemelerine ve hükümlerine” bırakıldı. Kan davalarına ise Rusya yasalarına göre hüküm veren Mozdok Üst Hudut Mahkemesi bakıyordu.⁶² Kabile mahkemelerinin faaliyetlerinin Kabardeyler arasında yarattığı huzursuzluk, yetkilileri bu mahkemeleri 1807’de şeriat mahkemeleriyle (*mehkeme*) değiştirmek zorunda bıraktı. Ancak 1822 yılında *mehkemeler* de yasaklandı ve yerlerine Kabardey Geçici Mahkemesi kuruldu. Ağır ceza davaları gibi kan davaları da Rus askeri mahkemelerinde görülmeye başlandı.⁶³ 1820-1840 yıllarında benzer yargı düzenlemeleri tüm Kuzeybatı Kafkasya’da yapıldı. *Adatın* suç normları değiştirildi. Kan davası cezasının parayla ödenmesi yasaklandı. Kan davalının toplumdaki sürülmesi uygulamasının yerini ağır çalışma kampında mahkumiyet aldı.

Kuzeydoğu Kafkasya’nın ele geçirilmesinden sonra, 1860-1868 yıllarında Dağlık Dağıstan ve Çeçenistan’da da yargı reformu yapıldı. Bölgenin kuzeybatısında olduğu gibi burada da geleneksel hukuka ve şeriata uygun örfi mahkemeler kuruldu. Kan davaları onların yetki alanından çıkarıldı, ağır suçlara dahil edilerek Rus askeri mahkemeleri tarafından görülmeye başladı. Mahkemenin kararlarına göre kan davası suçluları Dağıstan’dan 3 ila 10 yıl süreyle mahkum bölüklerine ve Rusya’nın uzak eyaletlerine gönderiliyordu.⁶⁴ Dağıstanlıların ısrarlı talepleri üzerine 1911’de bölge yetkilileri kan davalılarının Sibirya’ya ve Rusya’nın iç bölgelerine sürülmesi uygulamasını “Dağıstan’ın uzak bölgelerine” sürgünle değiştirdi. Yeni bir yasayla kan davalıların cezası 20 yıla çıkarıldı.⁶⁵ Bu şekilde, kan davasına ilişkin bazı *adat* normları bir dereceye kadar hukuki gücünü korudu.

⁶² Butkov P.G. *Materialı dlya novoy istorii Kavkaza*. SPB,: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk, 1869. Ç. 2, s. 263-265, 267.

⁶³ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 417-419.

⁶⁴ Bobrovnikov V.O. *Musulmane Severnogo Kavkaza*, s. 67.

⁶⁵ Predpisaniye predsdatelya Dagestanskogo narodnogo suda ot 20 seentyabrya 1911 g. No 2288 // *TSGA RD*. F. 21. D. 7. L. 18.

Kan davalarıyla mücadelenin yanında Rus yöneticiler prenslerin ve hanların eski hukuki imtiyazlarına da son vermek istiyordu. “Barışçıl olmayan prensleri” bölgede Rus hakimiyeti için tehlikeli düşmanlar olarak görülüyorlardı. Bu nedenle sosyal hiyerarşide üst konumda olan kişiden intikam almayı yasaklayan eski *adat* ilkesini ortadan kaldırmaya çalıştılar. Ünlü 1822 bildirisinde Kafkasya askeri valisi Yermolov Kabardeylere şu talimatı veriyordu: “Özdenlere ve sıradan halka hainlerle karşılaştıklarında silah kullanmalarını ve prenslere ateş edilmeyeceğine dair eski saçma alışkanlığı unutup onlara karşılık vermelerini emrediyorum.” Devamında da şu uyarıda bulunuyordu: “Eğer ateş etmezlerse halk silahla cezalandırılacaktır.”⁶⁶ Bu şekilde yönetim, Rus hükümeti tarafından “eski şereflerinden” mahrum bırakılan prenslerin öldürülmesine izin vermekle kalmıyor, açıkça teşvik de ediyordu.

Kan davalarından başka Rus yönetimi, “barışçıl olmayan Dağlıların” Rusya tarafından fethedilen halklara sığınmasına olanak sağlayan konukseverlik geleneğinden de hoşnut değildi. *Kunak*ların Rus Kafkasyası'ndaki hareketlerini kontrol altına almak için 18. yüzyılın sonunda *bilet* sistemi getirildi. Rus topraklarını koruyan Kafkas Hattı'na giriş ve aynı şekilde onun sınırları dışına çıkış, Rus askeri makamları tarafından verilen bir tür pasaportla, *bilet* denilen yazılı izinle yapılabiliyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında bilet sistemi daha da sıkılaştırıldı. Kafkaslıların biletsiz *kunak*ları kabul etmesi yasaklandı. “Barışçıl olmayan Dağlıları” kabul edenlerin veya baskınlara katılanların ihbar edilmesi teşvik edildi.⁶⁷

Kabardey Geçici Mahkemesi'nin 1847 tarihli bir kararı şöyledir: “Kabardeylerden bir şahsın Kuban ötesinden, Terek ötesinden ve Nazranlardan (İnguşlardan, V.B.) gelip Rus otoritelerine başvurmayan ya da bileti olmayan birini misafir ettiği öğrenilirse, işlenen suça uygun para cezası verilecektir. Şüpheli şahısları, abrekleri kabul edenler Rus kanunları uyarınca sert cezaya çarptırılacaklardır.”⁶⁸ Fetih ilerledikçe aynı katı bilet ve pasaport

⁶⁶ Leontoviç F.İ. *A.g.e.*, vıp. I, s. 261.

⁶⁷ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 339-343.

⁶⁸ *Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Kabardino-Balkarskoy Respubliki (TSGA KBR)*. Nalçik. F. 23. Op. 1. D1 48. T. 1. I. 11-11 ob.

sistemi Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerine de genişledi. Yerli halk için pasaport sistemi ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru yumuşatıldı.

1840-1860 yıllarında bilet sisteminin ihlaliyle mücadele yöntemlerinden biri, ihlal edenlerin düzenli Rus birliklerinin ve Kazakların yönetimi altında bulunan bugünkü Rostov ve Stavropol bölgelerine yerleştirilmesi idi. Kafkasya valisi Prens Vorontsov 1846 yılında şu talimatı verdi: "Bütün Kafkas Hattı ve Karadeniz Eyaleti'nde geçerlidir: Barışçıl Dağlılardan herhangi biri firar ettiği takdirde aileleri derhal Don Ordusu topraklarına yerleştirilecektir, ... yakalanan kaçaklar da Rusya içlerine mahkum bölüklerinde hizmete yollanacaktır".⁶⁹ Kaçaklar yakalandığında askeri mahkemenin kararıyla spitzruten* ile cezalandırılır veya çalışma kampına ya da Kafkasya'dan uzakta bulunan mahkum bölüklerine yollanırdı. Eğer firari abrek köyün sahibi ise köyü farklı köylere dağıtırdı. Bunlar dışında, bu dönemde Kuzeybatı Kafkasya'da yeni ele geçirilen zor ulaşılır dağlık bölgelerdeki köylerin Kazak köyleriyle çevrili düz ovalara yerleştirilmesi de yaygın bir uygulamaydı.⁷⁰ Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Abhazy'daki bugünkü büyük köyler bu şekilde ortaya çıktı.

Bu önlemler Rus yönetimi adına "Dağlıların barışçılaştırılması" ve bölgede iç siyasi yapının istikrarlı hale getirilmesinde etkili oldu. Fakat aynı zamanda, paradoksal olarak profesyonel abrekliğin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Valeri Kajarov'un isabetle belirttiği gibi, Rus hükümeti Kafkasyalıların eski askeri liderlerini sığınma hakkından mahrum bırakıp yasadışı ilan ederek onları Rusya karşıtı sürgün abrekler haline getirdi. Halk ise onları dışlamıyor ve suçlu olarak görmüyordu. Üstelik yeni abreklerin birçok eylemi, en başta da Rus topraklarına yapılan baskınlara katılmaları, yukarıda belirttiğimiz ve kolayca ortadan

⁶⁹ A.g.e. F. 23. Op. 1. D. 89. L. 1 ob.

* Spitzruten – Suçlunun iki sıra asker arasında koşturularak sopa veya diğer silahlarla dövüldüğü cezalandırma yöntemi.

⁷⁰ Berje A.P. "Viseleniye gortsev s Kavkaza" // *Russkaya starina*, 1882, t. 36, s. 340; Fadeev R.A. *Sobraniye soçineniy*. SPB.: Tipografiya V.V. Komarova, 1889, t. I, s. 149; Nadejdin P. *Kavkazskiy kray. Priroda i lyudi*. Tula: Tipografiya i litografiya Ye.İ. Drujininoy, 1895, s. 112-113.

kaldırılmayan nedenlerden dolayı halk tarafından geçmişteki şanlı cigitlik geleneğinin devamı olarak görülüyordu.⁷¹

Böylece sınıflarını kaybetmiş prensler ve köy milislerinin askeri liderleri, zaten Rus yönetiminin onları öyle kabul ettiği profesyonel haydut-abrekler'e dönüştü. Geçen yüzyılın ilk yarısındaki birçok meşhur abrek toplumun bu tabakasından geliyordu. Bu kişiler Kabardey prensi Tav-Sultan Atajukin gibi meşhur "baskıncılar" (Rusça *nayezdnik*, Çerkesçe *zekotl*) idi.⁷² Rus yönetimi tarafından mallarına el konulan eski bek ve prenslerden, Şamil'in İmamlığında önemli makamlarda bulunan Elisuylu Danyal-Bek Sultan, Avar Hacı Murat ve Kabardey Muhammed Anzor gibi meşhur abrekler ortaya çıktı.⁷³

Diğer taraftan, abrekler'e sempati duyan ve gizli yardımlarıyla baskın ve soygunlarına uzun süre devam etmelerini sağlayan bir çevre oluştu. 19. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da "barışçıl olmayan" *kunak*lara himaye sağlandığına dair çok sayıda olayı bildiren arşiv belgeleri halkın abrekler'e desteğini göstermektedir. Örneğin, 1853 yılında Kafkas Hattı Merkezi komutanına gönderdiği raporda Tümgeneral Gramotin şunları yazmaktadır: "Kabardey'e ve Kafkas Hattı Merkezi'ndeki bana bağlı diğer kabilelere farklı yerlerden kendi işleri için sık sık ve çok sayıda insan geliyor. Her birinin iyi niyetinden emin olmamız mümkün değil, gelişlerinden sadece benim değil, sıklıkla komiserlerin ve memurların da haberi olmuyor."⁷⁴ Abrekin yeri ihbar edildiğinde genellikle ev sahibi de onunla birlikte hattın ötesine kaçardı. Bu tür bir olay Karadeniz Kordon Hattı'nda 1845 yılında yaşandı. Cambulat Nemirov "Çerkes adeti gereğince" bir katili sakladı ve onu Kuban ötesine geçirdi.⁷⁵

⁷¹ Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 338.

⁷² Privilegirovanniye sosloviya Kabardinskogo okruga // *Sbornik cvedeniy o kavkazskih gortsah*. Tiflis, 1870, vıp. 3, s. 5.

⁷³ Buşuev S.K. *Borba gortsev za nezavisimost pod rukovodstvom Şamilya*. M.-L.: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1939, s. 93-94, 96-97; Natsionalno-osvoboditelnoye dvijeniye., s. 236; Gammer M. *Muslim resistance.*, s. 251.

⁷⁴ *TSGA KBR*. F. 23. Op. 1. D. 48. T. 2. L. 52.

⁷⁵ Gardanov V.K. *A.g.e.*, s. 300-301.

Kafkasyalıların köylerinde işlenen suçları gizlemesi olaylarının 1830'lardan itibaren artması abrekliğin gelişmesi için uygun zeminin oluştuğunu gösteriyordu. Bunlar esas olarak, ardından kan davası doğurabilecek cinayet ve özellikle tecavüz olaylarıyla ilgiliydi. Devrim öncesi yazarların gözlemlerine göre Kabardeyler, Çeçenler, Dağıstanlılar ve diğer halklar bu tür olayları gizlemeye ve kendi aralarında *adata* göre çözmeye çalışıyorlardı."⁷⁶ Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında baskıncılığın (*zeko*) yavaş yavaş dönüştüğü at çalma ve ana yollarda yapılan soygun olayları da makamlardan özenle gizleniyordu. Askeri ve sivil makamların raporları, Kafkasyalıların baskınlarda ele geçirdiklerini veya çaldıkları hayvanları sattıklarını ve bağışladıklarını gösteren ifadelerle doludur.⁷⁷

Abrekliğin Dönemsel Canlanması ve Abreklikle Mücadele

Kafkas Savaşı sırasında sosyal bir olgu olarak ortaya çıkan abreklik son iki yüzyıl boyunca düzensiz şekilde görülmüştür. Merkezi devletin güç kazandığı dönemlerde sönümlenip zayıfladığı dönemlerde tekrar canlanmıştır. Benim görüşüme göre, abrekliğin gelişimi birkaç ana evreye ayrılabilir. Bunlar Kafkas Savaşı ve 1870'lerde sonlanan Rusya karşıtı ayaklanmalar dönemi; daha sonra 20. yüzyıldaki iki Rus devrimi arasındaki dönem; iç savaş ve 1920-40 erken Sovyet dönemi; son olarak da sosyal çalkantılarla dolu Sovyet sonrası dönemdir. Kafkasya'da şiddet kültürünün biçimi ve kapsamı dönemden döneme büyük ölçüde değişmiştir. Çalışmamın bu bölümünde Kafkasya'da abrekliğin var olduğu başlıca dönemlerde geçirdiği değişimleri ele almak istiyorum.

Kafkas Savaşı ve 1860-1877 yılları arasındaki ayaklanmalarda geleneksel şiddet kültürünün birçok niteliğini korunmuştur. Abreklerin etkinlik alanlarıyla baskıncılığın tarihsel olarak yayıldığı alanlar birbiriyle örtüşür. Bu alanlar Gürcistan'daki Alazan Vadisi, Terek (bugünkü Kabardey ve Karaçay) ve Dağıstan bölgelerindeki Kazak topraklarıdır. Baskın zamanı önceki gibi esas olarak bahar ve yaz aylarıydı. Eski gençlik birlikleri gibi abrekler de birkaç

⁷⁶ Polozov. "V debryah Zakavkazya" // VAR, r. 5-6; Kajarov V.H. *A.g.e.*, s. 421; Bobrovnikov V.O. *Musulmane Severnogo Kavkaza*, s. 70.

⁷⁷ TSGA KBR. F. 23. Op. 1. D. 48. T. 2. L. 59; Şilling M.E. *Maliye narodi Dagestana*. M.: Institut etnologii i antropologii RAN, 1993, s. 104.

düzineden birkaç yüz kişiye kadar birlikler oluşturlardı. Bunlar köyleri yakar, halkını yağmalar ve imkan ölçüsünde onları esir alırlardı.⁷⁸ Abrek saldırılarının hedefi genellikle kanlılarının yaşadığı köylerdi. Ünlü Çeçen abrek Beybulat'ın 1832'de kanlısı tarafından öldürülmesi tesadüf değildi.⁷⁹ 1852'de Hacı Murat da kanlıları tarafından öldürüldü. Yine bu dönemde abrekler eski topluluklarıyla bağlarını kopardı. Abrekler artık soygunla yaşayan profesyonel haydut çeteleriydiler. Çete üyeleri artık dışlanmışlıklarının gayet farkındaydılar ve barışçıl köy yaşamına geri dönmüyorlardı.

Bu dönemin en ünlü abrekleri Çeçenler Nazir-abrek ve Vara ile Karaçaylı Atabay idi. Abreklığın bu evresindeki karakteristik özelliği Kafkasyalıların özgürlük mücadeleleriyle olan bağlantısıydı. Birçok abrek Şamil'in ordusunun saflarında çarpışıyordu. Nazir-abrek, Vara ve Karaçaylı Atabay Şamil'in Rus birlikleriyle çatışmalarında öldüler. İmamat'ın dağılmasının ardından abrek grupları birçok Rus karşıtı yerel ayaklanmaya ve 1877'deki büyük Dağıstan-Çeçen ayaklanmasına katıldılar. Baskınlar ve ana yollarda yaptıkları soygunlar dışında abreklerin bir meşguliyeti de kalelere saldırıp Rus subaylarını öldürmektir. Örneğin 1872'de bölgeyi dolaşan Hasavyurt Okruğu valisini öldürdüler.⁸⁰

1880-1900 yılları arasında abreklik geçici olarak geriledi. Bir sonraki "zirvesi" Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyetinin zayıfladığı Rus-Japon Savaşı ve 1905-1907 devrimi arasındaki dönemdi. Dönemin genel özelliğini Tümgeneral Polozov şöyle açıklıyor:

"1905-1907 devrimi Kafkasya'da diğer bölgelerde olduğu gibi gerçekleşmedi. Burada imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı bir özelliği vardı... Çeçenistan, İnguşetya, Kabardey, Dağıstan ve diğer Müslüman bölgeler Rus devrimci partilerin politik taleplerine yabancıydılar. Merkezi bölgelerde oluşturulan atlı muhafız birliklerinin saflarına kendi iradeleriyle katılarak Beyaz

⁷⁸ Ramazanov A.H. "Borba dagestanskih narodov protiv kolonializma v posleimamatskiy period" // *Nauka i molodej.*: Sb. St. / Otv. red. R.İ. Seferbekov. Mahaçkala: İstitut istorii, arheologii i etnografii DNTS RAN, 1997, vıp. 1, s. 58, 62.

⁷⁹ Buşuev S.K. *A.g.e.*, s. 62.

⁸⁰ RGVIA. F. 400. D. 31. L. 3.

Çar'a ve Rusya'ya sadakatlerini kanıtladılar. Gerçi ele geçmez Zelimhan'ın faaliyet gösterdiği Terek bölgesinde abreklerin sayısı arttı. Polis petrol bölgelerindeki işçi ayaklanmalarıyla uğraşırken ve ordu Mançurya'daki Japon savaşına asker sevkıyatı yüzünden zayıflamışken soygun yapmamak ve kanlılarıyla hesaplaşmamak için bir neden yoktu. Kuzey Kafkasya'da durum nispeten sakindi ama güneyde, Gürcistan ve Azerbaycan'da durum oldukça farklıydı. Gasp, fidye için adam kaçırma ve terör eylemleri, yaşam diğer bölgelerde normal seyrine döndüğünde bile devam etti.⁸¹

En ünlü Kafkas abreklerinin eylemleri 1910'lu yıllarda gerçekleşti. Abrekliğin karakteri bu dönemde büyük ölçüde değişti. Faaliyet alanı şehirlere, ovada ve dağ önünde yeni kurulan büyük köylere kaydı. Eskisi gibi yine dağlarda saklanıyorlardı. Örneğin, yukarıda bahsedilen Zelimhan Guşmazukayev 27 Mart 1910'da Kızılyar hazinesini soydu ve parayla birlikte Çeçenistan dağlarına kaçtı. Bu soygunla daha önce gazetelerde kendi aleyhine konuşan Kızılyar askeri amiri Gavriil Verbitski'den intikam almış oldu.⁸² 1905-1913 yılları arasında güney Dağıstan'ın Lezgi köyü İkra'dan ünlü abrek Buba (*Kiri-Buba*, Lezgice *İkralı Buba*), 20 kişilik çetesiyle "Bakü'den Petrovsk'a (bugünkü Mahaçkale, V.B.) kadar tüm Hazar sahil şeridindeki Derbentli her balıkçıyı, gemi sahibini ve zengin tüccarı ticari faaliyetleri ölçüsünde vergiye bağladı." Yerel ahalinin desteğiyle adamlarının sayısını birkaç günde 200 kişiye kadar çıkarabiliyordu.⁸³ Şehirlerden silah ve mühimmat alıyordu.⁸⁴

Bu dönemde abrekler henüz şehirli devrimcileri desteklemeseler de toplumun ekonomik ve dini işlerine müdahale etmeye başlamışlardı. Köy ve bölge yetkilileri abreklerin yerli halk üzerindeki verginin azaltılması taleplerini yerine getirmek zorunda kalıyordu. Buba, yerli Sünni kadınların sonbaharda ticaret için

⁸¹ Polozov. "1905 i 1906 godı v Zakavkaze" // VAR, I. 1.

⁸² Berdyayev S.K. *Çeçnyya i razboynik Zelimhan*. Paris: İzdatelstvo "Pascal", 1932, s. 55-58; *İzvestiya*. 14.08.1999.

⁸³ Kazaçkovski V., p[o]lk[ovnik]. *Pazboi na Kavkaze*. Vladikavkaz: Elektropeçatnyya S. Kazarova, 1913, s. 79. TSGA RD. F. 2. Op. 4. D. 5. L. 2-4, 5.

⁸⁴ TSGA RD. F. 2 Op. 4. D. 5. L. 2-4, 5.

Derbentli Şiilere gitmelerini yasakladı.⁸⁵ Bu yıllarda ölen bazı abreklerin kendiliğinden aziz mertebesine yükselmesi (şeyh ilan edilmesi) abrekliğin halkın bilinci üzerindeki etkisinin arttığını göstermektedir. Azerbaycanlı Şih-Zade bunun bir örneğidir. Mezarları Azerbaycan, Çeçenistan, Dağıstan ve Kabardey'de tapınma mekanı haline gelmiştir. Topladığım saha materyalleri Dağıstan ve Kuzey Azerbaycan'da şeyh-abreklerin kutsal mezarlarına saygının devam ettiğini ve bu kültün İslami şehit kültürüne benzemeye başladığını gösteriyor.

Rus yönetiminin abreklerle temel mücadele yöntemi, Kafkas Savaşı sırasında olduğu gibi bu dönemde de askeri hareketler ve tenkil seferleriydi. Bu yöntem oldukça maliyetliydi ve her zaman da etkili olmuyordu. 1908-1913 yılları arasında Dağıstan ve Terek bölgesi yöneticileri, özellikle Kaytag-Tabasaran ve Temirhanşura bölgelerinde, abreklerin etkinlik alanlarında kayda değer büyüklükte askeri birlik ve yerel milis bulundurmamak zorunda kaldılar.⁸⁶ Önde gelen abrekler sonunda fiziki olarak ortadan kaldırıldı. Şih-Zade ve Zelimhan Guşmazukayev yerli milislerle girdikleri çatışmalarda öldüler. İkralı Buba ve Sagopşili Sulumbek Garavocev teslim oldular ve askeri mahkeme kararıyla 1913'te asılarak idam edildiler.⁸⁷ Birinci Dünya Savaşı başlarında Kafkasya yeniden sükunete kavuştu, ama kısa süreliğine.

⁸⁵ A.g.e. F. 2. Op. 4. D. 5. L. 5.

⁸⁶ Ramazanov A.H. A.g.e., s. 63.

⁸⁷ Berdyayev S.K. *Çeçnya...*; aynı yazarın. *Pazboi na Severnom Kavkaze. İz vosnominaniy starogo administratora (Period 1907-1915 gg.)*. Parij: İmperimerie d'ART, 1936, s. 5-16.

Abrek Buba'nın İkra Köyü'nde bulunan mezarı üzerindeki Sovyet sonrası anıt.

Fotoğraf: İlona Milyavskaya, Ekim 2021

Abrekliğin bir sonraki yükselişi İç Savaş yıllarında başladı. Dağlık Dağıstan ve Çeçenistan, Kabardey ve Stavropol haydut çetelerinin ve partizan gruplarının eylem alanı haline geldi. Hasavyurt gibi bazı küçük şehirler 1921 yılına gelindiğinde onlar tarafından yerle bir edilmiş, varlıkları sona ermişti.⁸⁸ İki Rus devrimi arasındaki dönemde abreklik hareketi siyasi ve ideolojik karakter kazandı. Çarlık Rusyası'nın düşmanı olarak ittifak yaptıkları Kızılar dışında abrekler yerli Müslüman liderlerle de yakınlaştılar. Kendini 'Kızıl partizan' olarak adlandıran haydut çetelerinin çoğu 1918-1920 yıllarında Akuşalı Şeyh Ali Hacı ve Bolşeviklerin safında çarpışırken, bir kısmı da Saltalı Avar şeyhi Uzun Hacı ve Hotsoblu Najmutdin gibi Sovyet hükümetinin düşmanlarını destekledi.

⁸⁸ Osmanov G.G. *Sotsialno-ekonomiçeskoye razvitiye dagestanskogo dokolhoznogo aula*. M.: Nauka, 1965, s. 316.

1920'de Bolşevikler, Dağıstanlı "Kızıl partizanlar" Kara Karayev, Kuppalı Giray, Kaçağ-Omar gibi eski abrek çete başlarını kendi taraflarına çekerek Kuzey Kafkasya'da Sovyet iktidarını kurmayı başardılar.⁸⁹ Fakat bağımsız yerel çeteler 10 yıldan fazla süre boyunca Dağıstan, Çeçenistan ve Kabardey'de Sovyet ve parti çalışanlarını terörize etmeye devam ettiler. 1921-1925 yıllarında Hotsolu Najmutdin yerel halkın ve abreklerin yardımıyla Çeçenistan ve Dağıstan dağlarında Sovyetlere karşı partizan mücadelesi yürüttü.⁹⁰ Çeteler dağlarda 1930'ların başına kadar, Çeçenistan'da ise İkinci Dünya Savaşı'nın başına kadar aktiftiler. Yönetim abreklerle karşı sürekli büyük birlikler bulundurmasına rağmen, yerel halkın desteği onlara 1944'e kadar alenen eylemde bulunma imkanı verdi.⁹¹

Haydutlarla mücadele etmek için 1922'de Çeçenistan ve İnguşetya'nın bazı bölgelerinde sıkıyönetim ilan edildi.⁹² Köylü milisleri ve özel amaçlı birlikler (Rusça ÇON) kurulmaya başlandı.⁹³ Haydutluğun köklerini kurutmak amacıyla yönetim 1926'da yerli halkı silahsızlandırdı. Yerel komünist güçler, milisler ve ÇON yalnızca Dağıstan'da 60 bin ordu tipi silah ele geçirdi. Sadece eski "Kızıl partizanlara" tüfek ve tabancalarını tutma hakkı verildi, ki onlarda kayıtlı silah sayısı 15 bindi. Halkın geri kalanında sadece kama ve kılıç gibi ateşsiz silahlar bırakıldı.⁹⁴ Kafkasyalıların son kez silahsızlandırılması 1944-1946 yıllarında, erken Sovyet döneminde esas abrek "kadrolarını" oluşturan Çeçenlerin, İnguşların, Karaçayların ve Balkarların Kuzey Kafkasya'dan sürgününden sonra gerçekleşti. Önde gelen abreklerin fiziki olarak ortadan kaldırılması

⁸⁹ Karaev K.R. *Vospominaniya*. Mahaçkala: Tipografiya Dagfiliala Akademii nauk SSSR, 1968, s. 23, 36. Pereydy na slujbu k sovetskoy vlasti abreki dolgo sohranyali razboyniçi priviçki. V. çastnosti, upomyanutıy nami K.R. Karaev, konvoriuya v godı Oteçestvennoy kolonnu nemetskih plennih, ne dovel ih do mesta naznaçeniya, no vseh perestreljal dorogoy // Yazarın 1997 yılı saha çalışmaları.

⁹⁰ Karaev K.R. *A.g.e.*, s. 51-58.

⁹¹ *TSGA RD*. F. 2. Op. 4. D. 5. L. 2-4, 5.

⁹² *A.g.e.* F. r-168. Op. 2. D. 6. L. 78.

⁹³ *A.g.e.* F. r-1 (bıvşiy Partarhiv). Op. 5. D. 85. L. 4.

⁹⁴ *A.g.e.* F. r-1. Op. 3. D. 149; Karaev K.R. *A.g.e.*, s. 74.

ve dağlardaki silah stoklarının yok edilmesi⁹⁵, hemen hemen 50 yıl boyunca bütün bölgede nispeten huzur ve düzen sağlanmasına izin verdi. Ancak 1976 yılında Çeçen-İnguş dağlarında KGB ve İçişleri Bakanlığı'nın ortak timi tarafından öldürülen Hasuha Magomadov örneği, münferit abreklerin dağlardaki partizan mücadelesini sürdürdüğünü gösteriyor.

Sadece abrekliğin değil, ona dayanarak icat edilen postkolonyal sosyal haydutluk geleneklerinin 1920'li yıllardakiyle yaklaşık aynı ölçekte tarih sahnesine dönüşü Sovyet sonrası yirmi yılda meydana geldi. ⁹⁶

Bu dönüş Rusya'da ve özelde Kuzey Kafkasya'da yaşanan otorite boşluğuna bağlı olarak gelişti. Savaştan sonraki yıllarda Kafkas halklarının edebiyatında ortaya çıkan ve abrekleri "Kafkaslıların Rus Çarlığı karşısındaki özgürlük mücadelesinin kahramanı" olarak resmeden asil haydut imgesinin bunda büyük rolü oldu. ⁹⁷ 1994-1996 Çeçen-Rus savaşında yerel halk alınıp satılan bir mal haline gelen silahlarla büyük yığınaklar yapmıştı. Saha çalışmalarım sırasında Dağıstan'ın sınır köylerindeki bazı kişilerin kolhoz mal varlığını silah almak için sattıklarına şahit

⁹⁵ Daniyalov A.D. *Vospominaniya*. Mahaçkala: Dagestanskogo knijnoye izdatelstvo, 1992, s. 68; sr. Berdyayev S.K. *Razboi na Severnom Kavkaze..*, s. 25; *Dagestanskaya pravda*. 23.03.1996.

⁹⁶ Bilindiği üzere "sosyal haydut" kavramı Britanyalı tarihçi Eric Hobsbawm tarafından ortaya atıldı. Hobsbawm bu kavramı iktidar tarafından yasadışı ilan edilen, fakat köy halkının gizli yardımından faydalanan modernite öncesi ve modern dönem köyünün baskı altındaki katmanlarının toplumsal direnişini tanımlamak için kullandı. Hobsbawm'ın indirgemeci yaklaşımı ve vardığı sonuçlar birçok eleştirinin hedefi oldu ancak bu kavram kırsal direnişin kültürel hafızasını karakterize edebilmek için tarihçiler tarafından kullanılmaya devam ediyor. Bkz. Hobsbawm E. *Primitive Rebels*. Manchester: University of Manchester Press, 1959; Hobsbawm E. *Bandits*. New York: Delacorte Press, 1969; Blok A. "The Peasant and the Brigand. Social banditry Reconsidered" // *Comparative Studies in Society and History*. 1972, vol. 14, no. 2, pp. 494–503; Scott J.C. *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven; London: Yale University Press, 1985.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gould R. *Writers and Rebels. The Literature of Insurgency in the Caucasus*. New Haven: Yale University Press, 2016.

oldum.⁹⁸ 1997'ye gelindiğinde Kuzey Kafkasya'daki silahlanma 1920 ve 1940'lı yıllardaki silahsızlanmayı etkisiz hale getirmişti.

Yapılarını 1994-1996 Rus-Çeçen savaşı sonrasında bile korumuş olan partizan birlikleri, Şamil Basayev ve Selman Raduyev gibi savaş liderleri önderliğinde 1990-2000 arasında Çeçenistan, İnguşetya, Kuzet Osetya ve Dağıstan'ı terörize ettiler. Üsleri ormanlık dağlarda ve dağ eteklerinde bulunan çeteler düzlüklerdeki yerleşimlere yöneldiler. Bu çetelerin üyeleri 20-40 yaşları arasında bekar veya evli erkeklerdi. Birçoğu üniversite düzeyinde teknik veya sosyal eğitim görmüştü. Çeteler sık sık sınır köylerinden hayvan çalıyordu. Fidyeye talebiyle adam kaçırmalar yaygınlaşmıştı.⁹⁹ 1995 ve 1997'de yaptığım gözlemler bu çetelerin geçtiğimiz yıllarda tekrar alevlenen kan davalarına karışıklarını da gösteriyor.¹⁰⁰

Günümüzde "Abrek" Psikolojisi

Son bölümde Kafkasya'da günümüz haydutlarının dünya görüşüne odaklanacağım. Buraya kadar sosyal haydutlarla karşılaşmış kişilerin, yani abreklerin kurbanlarının, onlara sempati duyan köylülerin, siyasi müttefiklerinin veya düşmanlarının tanıklıklarını inceledik. Şimdi sözü abreklerin günümüzdeki varislerine vermenin zamanı geldi. Yakın zamanda kadar bu yapılması kolay bir şey değildi. Ancak Sovyet sonrası dönemde Kafkas abreklerinin en ünlü halefleriyle Rusyalı ve yabancı gazetecilerin yaptığı röportajlar yeni ve ilginç kaynaklar olarak ortaya çıktı. Sosyal haydutluğun çağdaş kahramanları arasında Çeçen saha komutanı Şamil Basayev basın temsilcileriyle en sık görüşme şansı yakalayan kişiydi.

Şamil Basayev'in iki röportajını analiz etmek istiyorum. Röportajlardan birini Budennovsk baskınından birkaç ay sonra, Kasım 1995'te *Keston News*'den bir İngiliz gazeteciye verdi. İkincisi

⁹⁸ Yazarın 1995-1996 saha çalışmaları. Sr.: Mühlfried F. *Being a State and States of Being in Highland Georgia*. New York; Oxford: Berghahn, 2014.

⁹⁹ Yazarın 1995-1996 saha çalışmaları. Sr. "Çastıye zametki v mestnoy presse", örn.: *Novoe delo*. 7.02.1997, 21.02.1997.

¹⁰⁰ Yazarın 1995-1997 saha çalışmaları.

Lübnan gazetesi *Al-Aman* muhabiri tarafından Ekim 1999'da, Şamil'in "savaşçıları" Dağıstan'ın Botlih ve Tsumada bölgelerindeki birkaç köyü ele geçirdikten hemen sonra yapıldı.¹⁰¹ Bu materyalleri seçmemin nedeni, belirtilen fikirlerin modern abreklik için oldukça karakteristik görünmesidir. Dağıstan'ın Tsumada, Ahvah ve Hasavyurt bölgelerindeki saha araştırmalarım sırasında benzer ifadeleri daha az tanınmış çete liderlerinden ve üyelerinden de duydum.

İlk röportajın konusu "savaşçıların" Temmuz 1995'te Budennovsk'a yaptığı, rehinenin alındığı ve sivil halktan çok sayıda kurbanın olduğu "baskın"dı. İngiliz gazeteciye göre, çarpışma sırasında rehinenin canlı kalkan olarak kullanılması ve sivillerin öldürülmesi Basayev'in vicdanını rahatsız ediyordu, bu yüzden sürekli bunu meşrulaştırmaya çalışıyordu: "Bizim tarafımızdan öldürülen siviller oldu, bunu inkar etmeyeceğim." Basayev'e göre "savaşçılar" kurban sayısını en azda tutmaya çalışmışlardı, fakat "kendi insanları daha değerli olduğu için" önce onların hayatını düşünmüştü. "Savaşçıların" rehin aldığı kişilerden ölenler için Rus otoritelerini suçluyordu. Basayev'in sözlerine göre "Bütün Rus halkı (insan hakları aktivisti Sergey Kovalev hariç) Çeçenlerin 1944'te Kazakistan'a kanlı sürgününden beri Moskova'nın Çeçenistan'a karşı işlediği suçların rehinesi olmuşlardı, çünkü olanları önleyememişlerdi." Gazetecinin 'savaşçılar' yaptıkları kötülükten dolayı pişmanlık duyuyorlar mı sorusuna "Önce Ruslar pişmanlık duysun" şeklinde cevap veriyordu.¹⁰²

Şamil Basayev Budennovsk'taki eylemlerini Çeçenistan'ın, aynı şekilde Don'dan Volga'ya tüm Rus olmayan güney cumhuriyetlerinin "Rus kolonyalizminden kurtuluş" mücadelesi olarak gerekçelendiriyordu. "Bu savaşta Çeçenistan'ın zaferinden

¹⁰¹ Her iki durumda da röportaj Rusça gerçekleştirildi. Ancak elimizde sadece İngiliz gazeteci Lawrence Uzzell tarafından verilen Basayev'le 4 saatlik görüşmesinin kısaltılmış bir özeti ve Arap gazetecinin sorularına Basayev'in verdiği yanıtların Arapça tam metni bulunuyor. Bu yüzden benim İngilizce ve Arapça çevirilerim sözlü Rusça aslından farklı kelime ve ifadeler içerebilir.

¹⁰² Lawrence A. Uzzell. "A terrorist's theology" // *Keston News Service*. October, 1995.

üste sadece inancını koyuyordu." Bağımsızlığı kazanmak uğruna bile olsa "İslam inancından asla vazgeçmezdi." Konuşması sırasında Basayev sürekli İslam ideallerine bağlılığını vurguluyordu. Bir Müslüman olarak Rus otoritelerinin sadece yaptıkları değil, sembolizmi de onu kızdırıyordu. Özellikle, Yeltsin döneminde Rusya armasına geri dönen çift başlı kartalı, doğada olmadığı için "Allah'ın yaratma fikrine aykırı" bir "garabet" olarak görüyordu. Genelde Basayev sembollere çok dikkatli, bazen de batıl inançla yaklaşıyor. Röportajdan anlaşıldığına göre kendisini, Bolşeviklerin Kafkasya'da yaptığı bütün kötülükler için Ruslardan intikam alan Allah'ın bir aracı olarak görüyor.¹⁰³

Dört yıl sonra yapılan ikinci röportajda Şamil Basayev dini ve siyasi ideallerini daha belirgin ifade ediyor: "Şu an yaşananlar (Dağıstan'da - V.B.) büyük bir cihattır, 13 yüzyıldır İslam'ın bağrında yerleşmiş kafirlerin İslam topraklarından kovulması için yapılan kutsal bir savaştır...¹⁰⁴ Biz Dağıstan'ın Rus askerlerinden temizlenmesi için... Çeçenistan'da ve Dağıstan'da, sonra da İnguşetya'da İslam Cumhuriyeti'nin ilanı ve büyük Çeçen İmparatorluğu'nun kurulması için savaşıyoruz." İsyancılar arasındaki rolü sorulduğunda Basayev, "Dağıstanlı kardeşlerinin (din kardeşleri, V.B.) kendisini askeri lider olarak atadığı" cevabını veriyor. "Kardeşlerinin" Dağıstan'da başında Serajutdin Ramazanov'un olduğu bir hükümet, şura (parlamento) ve hainlerle korkakları yargılamak için İslami mahkeme kurduğunu söylüyor. İslam Cumhuriyeti fikrini Basayev "şartların uygun olduğu her seferde gerçekleştirmek için çaba sarf edecekleri ata mirası" olarak nitelendiriyor.¹⁰⁵

¹⁰³ A.g.e.

¹⁰⁴ Önemsiz görünen bu detay gösteriyor ki, Basayev açıkça seküler, daha doğru bir ifadeyle Sovyet dünya görüşüne tutunmaya devam ederek İslam'la ilişkisini yalnızca muhabbet seviyesinde tutuyor. Eğer yüzyılları Rusya'daki ve hariçteki Müslümanların hala yaptığı gibi hicri takvime göre hesaplasak Güney Dağıstan'ın Araplar tarafından fethinden bu yana 13 değil 14 yüzyıl geçti.

¹⁰⁵ *Al-Aman*. 17 Eylül 1999. No 373, s. 8. Krş. A.H. Dudaev'in makalesi: "Çeçenskoye İslamskoye gosudarstvo", Grozni'de yayınlanan *al-Kaf* gazetesi (Kasım 1998, No 1.). Bu ve aynı günlerdeki diğer röportajında

Yukarıda yapılan alıntılar bazı açıklamalar gerektiriyor. Alıntılar abrekliğin Kafkasya’da Sovyet iktidarının kurulmasından hemen önce başlayan siyasileşme ve ideolojikleşme sürecinin ne kadar ilerlediğini göstermektedir. Bugün abreklik artık kendine ait hazinesi, ordusu, mahkemesi ve siyasi örgütleri olan önemli bir siyasi güç haline gelmiştir. Hem Rusya devlet otoriteleri hem de muhalifleri onu hesaba katmak zorundadır. Şamil Basayev’in “Çeçenistan ve Dağıstan Halkları Kongresi” hareketindeki yardımcısı Avar şair Adallo Ekim 1998’de Mahaçkale’de tutuklandığında, Dağıstan makamları tarafından serbest bırakılmasını sağlamasına şaşırılmaması gerekir.¹⁰⁶ Federal güçler Dağıstan’ın radikal muhalefet liderleri Magomed ve Nadirşah Haçilayev kardeşleri Çeçenistan’da saha komutanlarının yanında saklanırken tutuklayamadılar.¹⁰⁷ Çeçenistan hükümeti başkanı Aslan Mashadov da Ağustos-Ekim 1998’de Basayev ve Hattab’ın birlikleri tarafından federal güçlere karşı gerçekleştirilen askeri eylemleri durduramadı.¹⁰⁸

Günümüz abrekliğinin liderleri meşruiyetlerinin ana kaynağı olarak gördükleri İslam’a gittikçe daha fazla yöneliyorlar. İslam Cumhuriyeti’nin ve Kafkasya’da erken Sovyet döneminde var olan şeriat mahkemelerinin yeniden kurulması sloganlarının son yıllarda popülerleşmesi bu nedendir. Bunun yanında, geçmişteki abreklerden farklı olarak saha komutanları arasında koyu dindar olanların sayısı azdır. Dine karşı kayıtsızlıklarını İslam savaçılığı ve İslam topraklarını işgal eden kafirlere karşı cihat çağrılarının ardına gizliyorlar. Bunun yanında, rakip suç grupları arasında birlik de bulunmuyor.

Şamil Basayev “bütün dünya alev alev yansa ... Volga’dan Don’a kadar Müslümanlar özgür kalıncaya kadar cihata devam edeceğini” söyledi. Bkz.: *Moscow News*. 1.09.1999.

¹⁰⁶ *İzvestiya*. 8.09.1998, s. 4.

¹⁰⁷ *İnterfaks*. 15.10.1998. Krş. Salman Raduyev’in Eylül 1998’de tutuklanan Magomet Haçilayev serbest bırakılmazsa Dağıstan’da bulunan bütün Rus birliklerine silahlı saldırılar düzenleyeceğine dair beyanları. Bkz.: *İzvestiya* 12.09.1998.

¹⁰⁸ *Le Monde*. 18.09.1999, s. 2; 25.09.1999, s. 4.

Gözümüzün önünde abrekliğin devletleşme veya Kafkasya'da ve Rusya'da iktidarın kriminalize olma sürecinin yaşandığını belirtmek önemli. Kendisini yozlaşmış Rus rejimi karşısında İslami ve ulusal muhalefet olarak konumlandırıan abrekliğin devlet aygıtıyla iç içe geçme süreci yaşanıyor. 90'lı yıllarda Movladi Ugudov, Şamil Basayev, Magomed Haçilayev, Nadirşah Haçilayev ve Hacı Mahaçev gibi sırtını suç gruplarına dayamış yeni politikacı kuşağı önce Çeçen hükümetinde, ardından da Dağıstan hükümetinde önemli makamlar elde ettiler. Bazıları Moskova'da Duma'da milletvekili de oldu.¹⁰⁹ Günümüz abreklerinin ideologları Çeçenistan ve Dağıstan'da kendileri için İslam devleti kurmayı amaçlıyor. Öyle görünüyor ki, şeriatın ahlaki ve hukuki normlarına dönme talebiyle bu aynı blöf. Daha 1990'lı yılların sonunda bazı saha komutanları Çeçenistan'ın kendi kontrollerindeki bölgelerinde faaliyet gösteren şeriat mahkemelerini kendilerine karşı suçlamalarda buldukları için kapattılar.¹¹⁰

Devlet aygıtının kriminalize olması ülkede istikrar ve düzene karşı gerçek bir tehdit oluşturuyor. Rusya vatandaşları ve askeri yetkililer bugün gitgide daha fazla abreklerin "çalışma yöntemlerini" benimsiyorlar. 1999 Ağustosundan beri Dağıstan'ın kuzeybatısında ve Çeçenistan'da yaşanan çatışmalar bunu gösteriyor. Sanki 19. yüzyıldaki Kafkas Savaşı zamanına geri dönmüş gibi, ancak kurallar daha vahşi ve acımasız. 'Savaşçıların' eylemlerini taklit eden federal güçler köylerde ve şehirlerde taş üzerinde taş bırakmıyor, rehine alıyor, Grozni'de pazarları ve doğumevlerini havaya uçuruyorlar. 1990'lı ve 2000'li yıllarda yerel ve Moskovalı polisler etnik temizlikte, "vahhabi" dedikleri dindar muhalifleri ve "Kafkas milliyetli kişileri" dövmekte ve soymakta birbirleriyle yarıştılar.¹¹¹ Bütün bunlara bakarak sivil halkın gerçekte kimin haydut olduğuna karar vermesi zorlaşıyor. Şamil Basayev gibi saha komutanları mı, federal birlik komutanları ve FSB çalışanları mı yoksa Moskova'yı destekleyen, yolsuzluğa bulaşmış Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin liderleri mi?

¹⁰⁹ *İnterfaks*. 15.10.1998; *İzvestiya*. 14.08.1999.

¹¹⁰ Yazarın 1996-1997 saha çalışmaları.

¹¹¹ *İzvestiya*. 8.09.1998; *Le Monde*. 118.09.1999, r. 2; 25.09.1999, r. 4.

devlet görevlileri tarafından da ziyaret ediliyor. Ancak bu, abreklik imgesinin ve anlatısının özel araştırma gerektiren ayrı bir konusu.

Abreklik hakkında ulaştığımız temel bulguları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Artık literatüre yerleşmiş olan ve abrekliği Kafkas halklarının “geleneksel” kültürünün bir parçası olarak gören görüşün tekrar gözden geçirilmesi gerekir. Abreklik yerel milislerin ve prenslerin kuvvetlerinin gerçekleştirdiği düzenli baskınlardan ortaya çıktı. Fakat bu durum, (Çarlık ve daha sonra Sovyetler olmak üzere) devlet yönetiminin Kafkas toplumu ve askeri liderleri arasındaki karmaşık ilişkinin bir sonucudur.

2. Kafkas abrekliğinin gelişiminde dört evreden söz edilebilir: Kafkas Savaşı dönemi ve Rus hakimiyetine karşı son büyük ayaklanmalar; Rus-Japon Savaşı ve ilk Rus devrimi yılları; İç Savaş ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet dönemi; Sovyet sonrası dönem.

3. Modern abreklik ile Kuzey Kafkasya'daki “geleneksel” haydutluk biçimleri arasında belli bir devamlılık söz konusudur. Abreklerin “çalışma yöntemleri” benzerdir. Kır gerillası taktikleri büyük değişime uğramamıştır. Abreklerde bir tür “Robin Hoodluk”, yani kendilerini yoksulların ve ezilenlerin koruyucusu olarak görme eğilimi vardır.

4. Abreklik ile Kafkaslıların “geleneksel” şiddet kültürü kolaylıkla ayırt edilebilir. Abrek liderleri profesyonel haydutlardı. Abreklerin Rusya ve Sovyet yönetimi sırasında bölgede büyüyen şehirlerle güçlü bağları vardı; buralardan silah ve mühimmat sağlıyorlardı. Abreklerin faaliyet alanı yüksek dağlardan dağ eteğine ve ovalara kaymıştı.

serdtse. Baku: Gramota, 2009; Gudaev L. *Abrek Zelimhan*. Grozni: GUP “Knijnoye izdatelstvo”, 2010; Kodzoev İ. *Sulumbek Sagopşinski*. Nazran: Pilgrim, 2011; Gatsaeva K., Guerin F. *Abrek Zélimkhan*. Héro Tchétchéne. Paris: l’Harmattan, 2013; Bubulatov V.M. *Rıtsar çesti*. Mineralniye vodi: Poligrafprom, 2014; Orsahanov A.R., red... *Zelimhan Guşumazukaev / Arhivnoe upravleniye Pravitelstva ÇP*. Grozni: Fregat, 2021; “Berega” (Kıyılar). Gruziya-film, 1980; “Skazaniye o hrabrom Hoçbare”. Lenfilm, 1987; “Buba - mejdu lyubovyu i bitiem”. Baku: Sproduction, 2013.

5. Devlet haydutlukla askeri yöntemlerle mücadele etmeye alışkındı. Fakat abrekliği tamamen ortadan kaldırmayı başaramadı. Abreklik merkezi yönetimin zayıfladığı dönemlerde periyodik olarak yeniden canlandı. SSCB'nin çöküşünden sonraki canlanma büyük ölçüde Müslüman "ulusal kurtuluş hareketi" ile flörtleşen Sovyet politikası, sonra da Kafkas Savaşı dönemi abreklerinin kahramanlaştırılması sayesinde gerçekleşti.

6. Abrekliğin gelenek sonrası Kafkas toplumunun modern şiddet kültürü olarak gelişimi sürüyor. Günümüzde bu olgu, çağdaş Kuzey Kafkasya toplumunun, özünde Rus-Sovyet olan yeni "geleneklerinden" biri oldu.

7. Bölgenin yerli halkı arasında abreklik hakkındaki düşünceler büyük ölçüde değişti. 19. yüzyıl ortasında kadar 'geleneksel' köy eşkıyalığına karşı tutumları ikircikliyen (folklorde baskınların şiirselleştirilmesi, ama eşkıyalarla ve yağmacılarla mücadele), Rus yönetiminde abrekliğin idealleştirilmesi ve İslamleşmesi gerçekleşti. Birçok abrek Kafkasyalı Müslümanların evliyaları olarak görülmeye başladı. Yerel halkın desteği abrekliğin korunması ve dönemsel olarak yeniden canlanmasında en önemli sebeplerden biridir.

NOTLAR

Bu makale, 1998 kışı ve 1999 yazında New York ve Omsk'ta düzenlenen "İmparatorluk ve Bölge: Rus Örneği, 1700-1991" konulu iki seminer için hazırlanan abreklik hakkındaki gözden geçirilmiş raporların metnine dayanmaktadır. Bu seminere yaptığım gezinin ücretini ödeyen Ford Vakfı'na, öncelikle M.S. Gaciyev ve S.A Panarin olmak üzere yazının metnini okuma ve düzeltme yapma zahmetinde bulunan tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. İkralı Abrek Buba'nın fotoğrafının yayınlanması iznini vererek nezaketini gösteren A. K. Alikberov ve materyallerinin taranmasına yardımcı olan M.E. Alekseyev'e ayrıca teşekkür ederim.

1820-1830'lu Yılların Diploması Odağında Kuzeybatı Kafkasya*

Aliy Bijev**
Çev. Murat Topçu

Özet

İngiltere ve Fransa'nın yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına, transit yollara, önemli stratejik noktalara sahip olma amacıyla izlediği yayılmacılık politikası, Kafkasya probleminin 1820-30'lu yıllarda bu devletlerin Doğu politikasının temel unsurlarından birine dönüşmesine yol açtı. Kuzeybatı Kafkasya'daki olayların Doğu krizinin gelişmesiyle bağlantılı olduğu gerçeği açıkça görülür oldu.

Sanayii gelişmeye başlayan Çarlık Rusyası, aynı şekilde pazarlarını genişletmeye ve stratejik üslere ihtiyaç duyuyordu. Bu da doğal olarak Doğu sorununun lehine çözümlenmesi konusunda onu taraf yapıyordu. Bu makalede 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzeybatı Kafkasya için büyük devletler arasında yaşanan diplomatik mücadele ele alınıyor.

Northwest Caucasus in the Diplomatic Focus of the 1820-1830s

Abstract

The expansionist policy pursued by Britain and France with the aim of acquiring new markets and sources of raw materials, transit routes and important strategic points led to the transformation of the Caucasus problem into one of the main elements of the Eastern policy of these states in the 1820-30s. The fact that the events in the North-West Caucasus were linked to the development of the Eastern crisis became evident.

Tsarist Russia, whose industry was beginning to develop, was also in need of expanding its markets and strategic bases. This naturally made it a party to the resolution of the Eastern question in its favour. This article analyses the

* Makale ("Severo-zapadnyy Kavkaz v fokuse diplomatii 20-30-h godov XIX v.") Rusya Federasyonu Adıgey Cumhuriyeti Beşeri Araştırmalar Enstitüsü (ARİGi) tarafından yayımlanan "Rusya ve Çerkesya (18. Yüzyıl İkinci Yarısı – 19. Yüzyıl) ("Rossiya i Çerkesiya (vtoraya polovina XVIII v. - XIX v.", s. 5-31) adlı kitapta yer almaktadır. İzd-vo "Meoti", Maykop, 1995.

** Aliy Hutatoviç Bijev (1937-2001), profesör, tarih bilimleri doktoru, Kabardey-Balkar Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu.

(Received/Gönderim: 25.05.2024; Accepted/Kabul: 27.05.2024)

diplomatic struggle between the great powers for the Northwest Caucasus in the first half of the 19th century.

Rusya'da Kafkasya çalışmaları Kuzey Kafkasya halklarının tarihinin incelenmesinde belli başarılarla ulaştı. Dağistan, Kabardey-Balkar, Osetya, Çeçenistan ve İnguşetya, Adıgey ve Karaçay-Çerkes halklarının sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimiyle ilgili çok sayıda çalışma yapıldı. Ancak Çerkes tarihinin bazı yönleri zayıf ve yeterince incelenmeden kaldı. Bunlar siyasi tarihle ve özellikle uluslararası ilişkilerle ilgili konulardır. Kuzeybatı Kafkasya için büyük devletler arasında yaşanan diplomatik mücadele ise ne yabancı, ne devrim öncesi Rusya, ne de bugünkü ülkemiz tarihçiliğinde henüz inceleme konusu olmadı. Bu göz önüne alınarak, A.L. Naroçnitski'nin editörlüğünde yayımlanan kolektif monografide doğrudan "uluslararası ilişkiler sisteminde Kafkasya'nın rolünün daha derinden ele alınması ve Rusya'nın Kafkasya'daki politikasına uluslararası durumun etkisinin incelenmesi" amaçlandı (İtogi 226). Makalede Kuzeybatı Çerkeslerinin siyasi tarihindeki belli boşlukları doldurmak için mümkün olan çaba harcandı; 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ve Doğu sorunu krizinden sonra büyük devletlerin bölgedeki mücadelesinin izi sürüldü.

Bu savaşın sonucunda Rusya'nın Karadeniz'in kuzeydoğu kıyılarında konumu güçlendi. 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanması Rusya'nın işgal ettiği topraklarda iyice yerleşmesini sağlamakla kalmadı, Kuzey Kafkasya halkları üzerindeki kırılğan nüfuzunu da artırdı. Fakat Rusya'nın içinde bulunduğu derin kölelik krizi, Çerkeslerin de kendi içlerindeki çelişkiler ve çatışmalar yüzünden tek bir devlet yapısı kuramamaları, Çarlığın askeri-idari aygıtının bölgede yerleşme sürecinin karmaşık ve çatışmalı olmasına yol açtı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Karadeniz havzasında konumu güçlendi. Çarlık tarafından diplomatik kurnazlık yoluyla "elde edilen" kuzeydoğu kıyılarının ise henüz fethedilmesi gerekiyordu. 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması sadece Rusya'nın elde ettiği başarıları pekiştirmekle kalmıyor, Kuzey Kafkasya'da Babıalî'nin karşı mücadele imkanlarını da bir derecede sınırılıyordu. Rusya Çerkesler üzerinde ekonomik ve kültürel etkisini artırmak için gerçek imkanlar kazanmıştı.

Kuzeybatı Çerkeslerinin zor durumu büyük ölçüde bağımsızlık mücadelelerinin büyük devletlerin Karadeniz'de seyir serbestisi mücadelesinin şiddetlendiği, İngiltere ve Fransa arasında Yakındoğu'da üstünlük kurma rekabetinin arttığı bir zamana denk gelmiş olmasından kaynaklanıyordu. Amerika'daki kolonilerini kaybeden, ticari çıkarlarını kıskançlıkla savunan Britanya potansiyel düşmanlarını, özellikle de bu sırada Doğu'ya aktif saldırı başlatan ve İngiliz çıkarlarını tehdit eden Rusya'yı ne ölçüde olursa olsun zayıflatmak için her fırsattan yararlanmaya hazırды.

Bu şekilde, Kuzey Kafkasya'da birçok çatışmanın düğümü atılmıştı. Çerkes sorunu sadece Kafkasya bölgesinde büyük önem kazanmakla kalmayıp, Çarlığın emperyalist politikası yüzünden Rusya-Asya ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları kendi politik amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışan büyük devletlerin politikasında da önemli rol oynamaya başlamıştı. Rusya'yı Kafkasya'dan çıkarmaya ve stratejik açıdan önemli sayılan bölgeyi kendi nüfuz alanlarına almaya çalışıyorlardı. Çerkeslere de burada "top mermisi" rolü düşüyordu. Mücadele potansiyelleri Rusya'nın güneye ilerlemesinin durdurulmasına hizmet etmeliydi. Buna karşılık Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı ablukaya almaya ve burada İngiltere'nin, Fransa'nın ve Osmanlı'nın oyun arayışlarını önlemeye yönelik acil tedbirler alması gerekiyordu.

Kolonyal devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına, transit yollara, önemli stratejik noktalara sahip olma amacıyla izlediği yayılmacılık politikası, Kafkasya probleminin 1820-30'lu yıllarda bu devletlerin Doğu politikasının temel unsurlarından birine dönüşmesine yol açtı. Kuzeybatı Kafkasya'daki olayların Doğu krizinin gelişmesiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu gerçeği açıkça görülür oldu.

Endüstriyel yapılanma sürecine giren Çarlık Rusyası, aynı şekilde pazarlarını genişletmeye ve stratejik üslere ihtiyaç duyuyordu. Bu da doğal olarak Doğu sorununun lehine çözümlenmesi konusunda onu taraf yapıyordu.

Doğu sorununda uluslararası anlaşmazlıklarda ana düğümler, Karadeniz'le Akdeniz'i bağlayan boğazlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının kaderiydi. Fakat doğu Karadeniz kıyısı ve ona komşu Kuzeybatı Kafkasya da büyük devletlerin

politikasında ikinci dereceden rol oynamıyordu. 1830'larda dikkatler artık buraya çevrilmişti. Nikolay N. Rayevski (dekabristlere yakın süvari generali) şöyle yazıyordu: "Doğu kıyası (Karadeniz'in – A.B.) Avrupa'da sayılmalıdır ve hemen fethedilmesi gereklidir." (Rayevski Arşivi 61). Ayrıca Rusya 1820'li yılların sonunda Doğu'da önemli ölçüde ilerledi. 1801'den 1829'a kadar merkezi Kafkasya'nın ve Kafkas ötesinin büyük bölümü Rusya İmparatorluğu'na katılırken, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Kafkasya halkları Rus yasalarının geçerlilik alanı dışında kalarak pratikte bağımsızlıklarını koruyorlardı. Doğal olarak Rusya böyle bir durumda arkasında önemli stratejik konuma ve zengin doğal kaynaklara sahip bağımsız bir Çerkesya bırakmak istemiyordu.

Kuzeybatı Kafkasya üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da iddiaları vardı. Kafkasya kıyılarındaki tek dayanak noktası Anapa'yı 1828-1829 savaşında kaybetmişti. Babıali, Anapa'yı yeniden almayı ve dindaşları olan Kuzey Kafkasya halklarını Rusya'dan koruma sloganı altında nüfuz alanını mümkün olduğunca genişletmek istiyordu. Fakat bu politikanın uygulanmasında inisiyatifini yavaş yavaş kaybetmeye başladı ve İngiltere'nin daha önce Osmanlı çizgisinde gelişen Kafkasya politikasının artık başat olduğunu kabullenmek zorunda kaldı. 1830'larda Kuzeybatı Kafkasya'yı ele geçirme mücadelesi esas olarak İngiltere ve Rusya arasında geçiyordu. Rusya'yla mücadele eden İngiltere'nin yönetici çevreleri doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu destekliyorlardı ama Lord Palmerston'un sözlerine göre "kendi çıkarları" doğrultusunda... (Argaylski 20).

İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Ponsoby, Avrupa'daki politik dengeleri korumak için Çerkesya'nın önemini belirterek ülkesine çağrıda bulunuyordu: "Çerkes sorunu bizden büyük çabalar talep edecek ve bu çok zor olacak... Cesaret ve azim! Bu girişim başlı başına şan vaat ediyor" (Martens 112). Ponsoby'nin ardından Dışişleri Bakanı Palmerston "Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme isteği" yüzünden Rusya elçisi Passo di Borge'ye öfkeyle çattı. Lord "itham bildirisini" İngiltere'nin "Rusya İmparatorluğu'nun gerçekleştirilmeye çalıştığı istila sistemine sınır koyacağını" söyleyerek bitiriyordu (Martens 112).

Kafkasyalıların kahramanlığını pohpohlayan ve kendini onların koruyucusu ve savunucusu olarak sunan Britanya hükümeti, Çerkesleri kendi nüfuzu altına almaya, kurtuluş hareketlerini de kendi çıkarlarının rotasına sokmaya çalışıyordu.

Çerkes sorununda Fransa'nın da çıkarı vardı. Fransa için Kuzey Kafkasya Yakınoğu'da, Balkanlar'da ve Karadeniz bölgesinde hakimiyet kurma mücadelesinde rakibi Rusya'yı bertaraf eden, onun Doğu'ya ekonomik ve politik sızmasına karşı bir bariyerdi. Ancak Fransız politikası tutarsızdı. İlk başlarda Fransa hükümeti "Kafkasya'yı heyecana getirmek ve böylece Rusya'nın nüfuzunu etkisizleştirmek amacıyla Osmanlı ve İngiltere'yle birlikte hareket ediyordu" (Osman-bey 207). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı başlamadan önce Fransa, Anapa kalesinin yapılanmasında ve tahkim edilmesinde Türklere yardım etmişti. Bu şekilde Çerkesya kıyısında Osmanlı nüfuzunun korunmasında çıkarı olduğunu gösteriyordu. Fakat aynı zamanda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da ve özellikle Mısır'da altını oyuyordu. Fransa Cezayir'i işgale giriştikten ve böylece İngiltere'yle mücadelesini artırdıktan sonra Rusya-Fransa ilişkilerine olumsuz yansıyacak hiçbir girişimde bulunmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı, Fransa'nın ve Avusturya-Macaristan'ın istikrarsızlığı "İngiltere'nin Çerkes sorununda ciddi olarak inisiyatifi elinde tutan tek devlet" olma sonucunu doğurdu (Osman-bey 205).

Bütün bunlar İngiltere-Rusya ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtı. Çarlık hükümeti Osmanlı'dan kazanımlar elde ettiği Edirne Antlaşması'nı hayata geçirerek Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında bir an önce kontrolünü sağlamaya çalışıyordu. Rusya hükümeti bunun için sadece "Avrupa'da genel hoşnutsuzluk uyandıran" zora dayalı baskı metodunu değil, aktif diplomatik mücadeleyi de kullanıyordu (AKAK-No253 322).

Çarlığın uymak zorunda olduğu şartlar Müstakil Kafkas Kolordusu komutanı İ.F Paskeviç tarafından şöyle ifade ediliyordu:

O zamana kadar (1829-A.B.) İran ve Türkiye'yle savaşırken Dağlılara karşı herhangi bir harekette bulunmadık ve bu hoşgörölü politika bizim için çok başarılı oldu. Zira Dağlılar bütün bu süre boyunca rahat durdular. Sonra, 1830 yılında hareket tarzımızı değiştirdik ve birçok yerde onlara taarruz ettik. Bu onları gerçek niyetlerimizi anlamaya ve hemen hemen bütünüyle silahlanmaya zorladı. Birçok noktadan taarruz ederek ele geçirdiğimiz her yerde tutunamıyorduk. Geçici hareketler ise Dağlıları sadece öfkelenendiriyor, bize karşı hırslandırıyor. Bununla birlikte, birçok yeni noktanın alınması güçlerimizi dağıtıyor ve zayıflatıyor (Danilevski 38).

Rusya imparatorunun gözdesi Paskoviç, kendisine verilen “Dağlılara boyun eğdirme veya yok etme” görevinin üstesinden gelemedi. Polonya’daki ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen Paskoviç’in yerini Baron G.V. Rozen aldı. Yeni komutanının isteğiyle Rus yönetiminin faaliyetlerinde “teftiş” yapıldı. Sonuçta senatör Meçnikov ve Kutaysov “çok sayıda eksiklik ve suistimal” buldu (AKAK-No252 342). Hükümet komisyonu bu sonuca ulaşınca G.V Rozen savaş bakanı Çerişev’e oldukça açık bir dille şunları yazdı. “Ben buraya en karışık bir zamanda geldim. Dağlı kabileler hareketlerinde hiç bu kadar cüretli, haddini bilmez ve bu kadar inatçı olmamışlardı. Daha önce olan olaylarla öfkelenmiş durumdalar ... Biz dağların alt kısmındayız; oralara girmek ise çok yararsız ve tehlikelidir” (AKAK-No253 342).

Bir yandan Çerkeslerin artan direnişi, diğer yandan yabancı devletlerin Rusya’nın Kuzey Kafkasya’daki kazanımlarından duyduğu rahatsızlık I. Nikolay’ı ciddi olarak kaygılandırıyor. Çerkeslerin “kısmen Rusya’ya kendi güçleriyle karşı koyma konusundaki cahilce düşüncesine, kısmen de yabancı ajanların vaatlerine dayanan” direnişinin Çerkes aristokrasisiyle iş birliği yapılarak kırılması gerektiğini düşünüyordu. Memurlarına sadece Çerkeslerin değil Rus halkının da güveni olmadığından Çerkes önderleriyle, Çerkes aristokrasisinin temsilcilerinden Sultan Han-Girey aracılığıyla görüşmeye karar verdi.

Han-Girey önemli bir görevle Kuzey Kafkasya’ya gönderildi: I. Nikolay’ın bölgeye yapacağı ziyaretten soydaşlarını haberdar etmek ve “Kafkas halkları için kutlu bu olaydan, itaatlerini bizzat ve doğrudan zatıalilerine bildirmek için yararlanmak gerektiğini onlara telkin etmek.” Han-Girey’e tam olarak şu görevler verilmişti: 1. Çerkes toplulukları tarafından seçilen vekillerin Rusya İmparatoru Çar I. Nikolay’la görüşmesini organize etmek; 2. Vekillerin başlıca amacının çardan kalıcı yönetim istemek olması için toplulukları yönlendirmek; bu doğrudan Rusya yönetiminin emri altında olmak demek ve içeride onların refahını sağlayacak; 3. Her türlü yanlış anlama ve karışıklıktan kaçınmak için, bu önemli maddeye göre, itaat bildiren Dağlı kabilelerin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin programının önceden hazırlanması...” I. Nikolay kendi el yazısıyla Han-Girey’e şöyle yazıyordu: “İtaat eden Dağlı topluluklarda kurulabilecek yönetimin

taslağını hazırlayın. Bu nizamnamede Dağlıların köklü adetlerinin (toplum düzenine ve refaha aykırı olmayan) ihlaline mümkün olduğunca az izin verilmelidir. Fakat bununla birlikte nizamname halkın eğitiminin tedrici gelişimi, adetlerinin hafifletilmesi ve yörenin Rus nüfusuyla yakınlaşması için yeterli teminatı sağlamalıdır" (AKAK-No255 358). Çerkeslerin yönetimi hakkındaki nizamnamenin hazırlanmasında Han-Girey'e Rusya savaş bakanının yaveri Baron Vrevski yardım edecekti. Kontrol görevi de Kafkasya Hattı Birlikleri Komutanı Tümgeneral Velyaminov'a verildi.

Han-Girey çarın Bjeduş ve Çemguy soylularıyla temas kurma görevini yerine getirmek için işe girişti. Soylular da kendilerine bağlı halk üzerinde hakimiyetlerini sürdürmek için Rusya'nın himayesini arıyorlardı. Ancak Han-Girey'in çabaları soylu sınıfı olmayan topluluklarda (Abzeh, Natuhay ve Şapsıglarda) karşılık bulmadı. Onlar Çarlığa açıkça karşı durmaya kararlıydılar; İngiltere'nin, Fransa'nın ve diğer büyük devletlerin desteğine bel bağlıyorlardı.

Rusya ve Osmanlı arasında 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması uluslararası ilişkilerde önemli rol oynadı. Antlaşmayla kurulan ittifakın amacı, her türlü kasta karşı iki ülkenin ortak savunması olarak ilan edildi. Çar ve sultan ülkelerinin huzurunu ve güvenliğini ilgilendiren her konuda birbirlerine danışmakla, hem dışarıdan hem içeriden gelebilecek "savunma ve güvenlik" tehdidinde, ihtiyaç durumunda birbirlerine etkili yardımda bulunmakla yükümlüydüler (Yuzufoviç 89-92; Goryainov 30-32).

'Savunma'nın toprak bütünlüğünü garanti etmemesi dikkat çekiciydi. Muhtemelen böyle bir garantiyi Rusya istememişti (Noviçev 210), zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'dakiler dahil bütün topraklarını savunmak gibi gücünün üzerinde bir yükümlülüğü üstlenmiş olacaktı. Aynı şekilde Rusya'nın, toprak bütünlüğü garantisini kabul etmeyerek İngiltere ve Fransa ile arasındaki gerginliği, onlara Osmanlı'nın Afrika topraklarında serbestçe hareket etme olanağı tanıyarak azaltmaya çalıştığı tahmin edilebilir. Böyle bir tutum için karşılık bekliyor olması da mümkündür, yani Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın siyasi eylem alanı olarak tanınmasının kabulü...

Antlaşma ve özellikle boğazlar hakkındaki "gizli madde" Batı devletlerinin yönetici çevrelerinde büyük rahatsızlık yarattı ve karşılık buldu. 27 Ağustos 1833'de İngiltere elçisi Ponsoby Babıali'ye, Avrupa

devletlerinin Hünkar İskelesi Antlaşması'yla Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkilerde yapılan değişiklikleri kabul edemeyeceklerini ve bu nedenle İngiltere'nin bu antlaşmayı geçersiz saydığını bildiren bir nota verdi. Babialı'ye benzeri bir mesaj da Fransa elçisi Russen'den geldi (Rozen 206; Jigarev 393). Protestoları pekiştirmek için İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı'na gönderildi.

28 Ağustos 1833'te İngiltere ve Fransa elçileri benzeri notaları Rusya'ya da verdi. Notalarda, Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine silahlı müdahalesi durumunda İngiltere ve Fransa hükümetlerinin Hünkar İskelesi Antlaşması yokmuş gibi hareket edecekleri tehdidi yer alıyordu. Rusya başbakan yardımcısı Nesselrode buna karşılık olarak 5 Kasım'da, gerekli olduğunda Rusya'nın "İngiltere ve Fransa'nın notaları yokmuş gibi hareket ederek" antlaşmayla doğan yükümlülüklerini yerine getireceği cevabını verdi (Tatişçev 382-383).

Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa'nın protestosunu desteklemedi. Özellikle Avusturya hükümeti Rusya'yla Yakındoğu'daki anlaşmazlıklarına rağmen bu koşullarda Çarlık hükümetinin politikasını desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun görüyordu. Avusturya şansölyesi Mettternich, Viyana'da İngiltere ve Fransa elçilerini kabul ederek, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşmasının ne Osmanlı ne de Avrupa devletleri için bir tehlike oluşturduğunu bildirdi. Mettternich ayrıca Rusya'nın savaş gemilerini boğazlardan geçirmesi konusunda tek taraflı hakkını kullanmaması arzusunu dile getirdi (Jigarev 394-395). İngiltere ve Fransa'nın protestoları beklenen sonucu vermedi. Hünkar İskelesi Antlaşması yürürlükte kaldı ve hiçbir değişikliğe uğramadı. Fakat İngiltere ile Fransa'nın Rusya'yla arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin başlangıcı oldu. Özellikle İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar arttı (İstoriya 555; Noviçev 211; Kinyapina 183).

Osmanlı-Rusya antlaşması "İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda tam iktidar sahibi olan" Lord Palmerston tarafından öfkeyle ve inatçı bir direnişle karşılandı (Morton 341). "İngiliz sermayesinin bu uşağı, Rusya'nın Hindistan yolunun başını tutacağından, aynı zamanda Büyük Britanya'nın çıkarlarının toplandığı Akdeniz'in doğu kısmının hakimi olacağından ve böylece Britanya'nın Doğu'daki fetih planlarını engelleyeceğinden korkuyordu" (Morton 341). Palmerston için Rusya'yla mücadele her zaman Büyük Britanya'nın dış politikasının en önemli ve başta gelen görevlerinden biriydi (İstoriya 418). Britanya,

Rusya İmparatorluğu'nun Doğu politikasını sadece Ön Asya'da değil Kafkasya'da da baskılıyordu. Rusya'nın Kuzey Kafkasya halkları üzerinde artan nüfuzuna karşı aktif mücadeleye Palmerston Edirne Barışı'nın imzalanmasından çok önce başlamıştı. Çerkes meselesinde I. Nikolay'la resmi olarak ilk çatışması 1832 yılında oldu (İstoriya 556).

Palmerston Osmanlı-Rus ilişkilerinde uzman olan Charles Stretford Canning'in Petersburg elçisi olarak atanmasını sağladı. Fakat Rus karşıtı fikirleriyle bilindiğinden Rusya hükümeti "Stretford'un Rusya'ya gönderilmesinin arzu edilmediğini" bildirdi (İstoriya 556). Akreditasyon konusunda daha sonra devam eden kararlı itiraz Britanya dışişleri bakanını geri adım atmaya zorladı.

Öyle görünüyor ki, Stretford'un Rusya'ya elçi atanması konusunda yaşanan kriz tesadüfi değildi ve Çerkes sorunuyla da ilgiliydi. Palmerston, sadece Doğu sorunundan değil Çerkes sorunundan da iyi anlayan Stretford'un Petersburg'ta akredite olmasını sağlamaya çalışıyordu.

Stretford 1810-1812 ve 1825-1828 yıllarında İstanbul'da orta elçi olarak görev yapmıştı. Bundan sonra da 1832 sonbaharına kadar İstanbul'da kaldı. "Sör Stretford Canning eylülde Lord Palmerston tarafından geri çağırıldı (Marks-Engels, Lord ... 393). "İngiltere'ye döndükten sonra "Edirne Barışı'ndan sonra Doğu meselelerinin durumu hakkında" hükümete kapsamlı bir rapor sundu. En çok Osmanlı ve Rusya'nın ilişkileri üzerinde durdu" (İstoriya 556).

Stretford'un raporunun metni bulunamadı, ancak Çerkesya sorununun raporda belli bir yer işgal ettiği tahmin edilebilir. Bazı dolaylı tanıklıklar bunu gösteriyor.

Birincisi, İngiliz istihbaratının Kuzey Kafkasya'daki oyunlarının merkezi olan elçiliğin başında oldukça uzun süre bulundu (Osman-bey 206; Tatişçev 401).

İkincisi, kışkırtma göreviyle Çerkesler arasında bulunan İngiliz ajanlarıyla sıkı dostluğu vardı (Widerszal 48). Öyle ki, 1833 yılında Stretford Canning, Urquhart ve Palmerston'un sekreteri Herbert Taylor'la birlikte, ekonomik durumunu ve ticari imkanlarını incelemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na bir gezi yaptı. Sırbistan'da İngiliz tüccarları Bell kardeşlerle tanıştı (Widerszal 40). 1836'da İngiliz skunası Vixen'in Çerkes kıyılarında Rus filosu tarafından yakalanmasından

sonraki olaylar Stretford'un Urquhardt, Bell kardeşler ve diğerleriyle sıkı ilişki içinde olduğuna ve iş birliğine işaret ediyor.¹

Üçüncü olarak, İngiltere'nin Doğu politikasını dikkatle inceleyen Karl Marks oldukça ilginç bir ayrıntıya dikkat çekiyor: "Lord Palmerston'un Britanya elçisi sür Stretford Calling Eylül 1832'de İstanbul'u terk etti. Neopol'de orta elçi olan Lord Ponsoby kasımda onun yerine atandı. Ponsoby elverişsiz hava nedeniyle 1833 Mayıs sonundan önce İstanbul'a gelememi" (Marks-Engels T.9 392). Ponsonby'nin İstanbul'a hareket etmeden önceki yedi ay boyunca Palmerston tarafından Rusya'ya elçi atanan Canning'le görüşme fırsatı bulunduğu, onun Doğu sorunu hakkında hükümete sunduğu raporu gördüğü tahmin edilebilir. Ponsonby'nin İstanbul'a gelir gelmez "Kafkasya'nın durumu hakkında özel rapor hazırlamasını" başka türlü açıklamak zordur. Raporda "Kafkasyalıların bağımsızlıklarını beyan etmekle en iyisini yapacakları" ve "İngiltere'nin Çerkesya'nın bağımsızlığını tanınması gerektiği" yazıyordu (Widerszal 40).

7 ay boyunca İstanbul'u elçisiz bırakarak "... (İngiltere'nin - A.B.) dışişleri yönetimine yalan ve tezat getirmeyi başaran" Palmerston, muhtemelen kesin taarruza geçeceği zemini iyi hazırlamak için Çarlık hükümetinin dikkatini azaltmayı hesaplıyordu (Marks-Engels T.9 361). Çerkeslerin kurtuluş mücadelesi üzerine de belli bir hesabın yapıldığı bu Rusya karşıtı mücadele, onun hesaplarına göre Petersburg'da Charles Stretford Canning tarafından, İstanbul'da ise John Ponsonby tarafından yürütülecekti.

İngiltere'nin entrikalarını kıskançlıkla izleyen Çarlık hükümeti, öyle görünüyor ki, Canning ve bağlantıları hakkında bilgiye sahipti. I. Nikolay'ın çıkacak güçlüklerden korkmadan Stretford Canning'i kabul etme konusunda Palmerston'a verdiği kesin ret cevabı gösteriyor ki büyük devletlerin Rus-Çerkes ilişkileri konusundaki tutumu Çarlığın

¹ İngiltere kralı IV. Wilhelm tarafından yollanan Vixen skunasına Çerkesya kıyılarında Rus askeri gemisi tarafından "gümrük kurallarının ihlali" gerekçesiyle el konuldu. Geminin sahibi James Bell, Britanya'nın malını ve ticaretini koruyamadığı için kendi hükümetini suçladı. Stretford Canning kendini bu olayla ilgili gösterdi. 21 Haziran 1838 tarihinde yapılan parlamento oturumunda Lord Palmerston'a 'saldırdı' ve "özel bir komisyonun asil lord J. Bell tarafından yöneltilen suçlamayı ve zararının tazmin edilmesi talebinin incelenmesini teklif etti" (Marks K. i Engels F., Soç. T. 9. s. 416-423).

diplomasisinde de belirli bir rol oynuyordu. Rusya Palmerston'a "tırpanı taşa vurduğunu" kabul ettirdi (İstoriya 557) ve Kuzeyp Kafkasya halklarının antikolonyal mücadelesinden yararlanmaya çalışan birini elçi olarak ülkeye kabul etmedi (Marks-Engels T.9 361).

Sonuçta Palmeston'un Canning'i Rusya'ya gönderme çabaları başarısızlığa uğradı. Rusya hükümeti Osmanlı İmparatorluğu ile Hünkar İskelesi'nde çok kazançlı bir antlaşma imzaladı.

Ancak İngiliz diplomasisinin başarısızlığı Rusya'ya karşı diplomatik mücadelesini durdurmadı. Aksine, daha girişken, kararlı ve gelişen ölçütlerde yürütüldü. İngiliz diplomasisi 1832 yılı sonundan itibaren çabalarını Avrupa devletlerinin Rusya karşıtı koalisyonunu korumak için harcamaya başladı. İlk olarak İngiltere dışişleri bakanlığı, Doğu'da Rusya-Avusturya anlaşmazlığından yararlanarak Avusturya'yı Rusya'yla ittifaktan koparmaya çalıştı. Palmerston Londra'daki Avusturya orta elçisini 'işlemeye' başladı. Ona şöyle yazıyordu: "Anlıyorum, devrimci propaganda... karşısındaki korku sizi Prusya'yla ve Rusya'yla tek bir politika izlemeye zorluyor... Bu korkunun sizi ona (Rusya'ya - A.B.) karşı fazla lütufkar yaptığını düşünüyoruz. Fakat Avusturya gibi güçlü bir devlet, kendisi için faydadan çok daha fazla tehlike içeren bir ittifak olmadan da hareket edebilir" (Kinyapina 180).

Avusturya'yı İngiltere ve Fransa ile yakınlaştırma, Doğu politikasının yönünü Rusya aleyhine değiştirme görevini Londra'daki Fransa maslahatgüzarı Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord da üzerine almıştı. Mertternich'e şöyle yazıyordu: "Teessüfle görüyorum ki Avusturya Rusya'nın kuyruğuna bağlanmış, ben ise her zaman Avusturya ile ittifak ve Rusya'yı tecrit için çalıştım" (Kinyapina 180).

Ancak, Batı devletlerinin her birinin Doğu'daki işgalci emelleri nedeniyle aralarında birlik olmaması, bir diğerinin Doğu'da büyük kazanımlar elde etmesi korkusu İngiliz ve Fransız diplomasisinin Rusya'ya karşı ittifak oluşturmaya izin vermiyordu (Rozen 207).

K. Marks Avrupa devletlerinin Osmanlı politikası hakkında şöyle yazıyordu:

"Birbirine sadık olmayan, iradesiz, birbirinden şüphelenen Batı devletleri, Rusya'nın kazanımlarından korktukları için sultanı çara karşı direnmeye teşvik etmeye çalışıyorlar; devrimin itici gücü olabilecek genel bir savaştan korktuklarından sultanı tavizlere zorluyorlar. Rusya hükümeti ise Batı devletlerinin ürkekliğine güvenerek Doğu'da birbiri ardına saldırı politikası

yürütüyor. I. Nikolay taleplerini ölçsüzce abartarak Avrupa'yı korkutuyor, sonra aslında en başta istediklerini elde ederek yüce gönüllü ve kanaatkar görünüyor" (Marks-Engels T.9 219).

Rusya hükümetinin 20 Şubat 1833'te Boğaz'a donanmasını göndermesi ve Nisan ayında 10.072 askerin Hünkar iskelesinde karaya çıkması Kuzeybatı Kafkasya'nın Rusya'ya ilhak hakkını garanti altına aldı (Noviçev 249; İstoriya 554). "Rusya'ya ilişkin olarak İngilizler için bardağı taşıran son damla Hünkar İskelesi Antlaşması oldu" diye yazıyor Polonyalı tarihçi Widerszal, "O antlaşma her zaman kendine güvenen Palmerston'un bile huzurunu kaçırdı" (Widerszal 38). Rusya karşıtı hava İngiltere'nin bütün yönetici elitini sardı. En aktifleri bizzat Palmerston, Kral IV. Wilhelm, kralın özel sekreteri Herbert Tailor, İstanbul'daki önceki elçi Charles Stretford Canning, Mats Neili (geçmişte Hindistan kampanyası ajanı, sonra da İngiltere'nin İran elçisi), Osmanlı elçisi Ponsonby, Lord Dudley Kuts Stuart ve muhafazakar yayıncı David Urquart oldular (Marks-Engels T.9 19, 88, 114). Rusya karşıtı İngilizlerin Polonya emigrasyonu, özellikle Rus karşıtlığıyla tanınan Prens Adam Czartoryski ile irtibatı vardı. Czartoryski "İngiliz politikasından Polonya'nın potansiyel güçleri" olarak yararlanmaya çalışıyordu (Widerszal 38-39). İngilizler de Polonya'yı "Yakındoğu'da Rusya'nın politikasına karşı kullanılabilecek Rusya'nın zayıf noktası" olarak görüyorlardı (Rozen 195).

İngiliz diplomasisinin Doğu sorununda aktif Rusya karşıtı mücadeleye geçişini Alman tarihçi D.G. Rozen, aynı şekilde 1833 Osmanlı-Rus antlaşmasının imzalanmasıyla bağlantılandırıyor: "... İngilizlere keza Doğu'da olup bitenler konusunda şimdiye kadar olduğu gibi kayıtsız olmadığını gösterdi" (Rozen 230-231).

Fransız diplomasisi Doğu'da Rus nüfuzuna karşı faaliyetlerinde ve çıkarlarını savunmada "ataklık ve sabırsızlık" ile öne çıkmasına karşın, yine de o kadar etkisi yoktu. Rusya ile ilişkilerinde Fransa, İngiltere'nin politikasıyla uyumlu hareket ediyordu. Hatta Britanya kabinesinin etkisiyle İngiltere elçisi olarak atanan Talleyrand "fiiliyatta Fransız dış politikasını yönetiyordu" ve "Fransa ile İngiltere arasında temas kurmayı başarmıştı" (Tarle 264-265).

İki büyük devletin, İngiltere ve Fransa'nın Hünkar İskelesi Antlaşması'na muhalefeti Rusya'nın dış politikasına ister istemez yansdı. I. Nikolay, yardımı hakkında "denize düşen yılanı sarılır"

yorumunu yapan Osmanlı Sultanı II. Mahmut'a da sonuna kadar güvenmiyordu (İstoriya 553).

Bu koşullarda I. Nikolay kendine müttefik aramaya başladı. O zaman bunlar (muhafazakar monarşik yapılarıyla) sadece Avusturya ve Prusya olabilir. Almanya'da, Kuzy İtalya'da ve diğery Avrupa ülkelerinde istikrar olmamasından rahatsız olan yönetici çevreler, Rusya imparatorunu devrimci hareketlerle mücadelede doğal müttefik görüyorlardı (Bkz. Kandeloro; Bobkov).

Doğuy Çekya'da bulunan küçük Münchengrez kasabasında, 10 Eylül 1833'te I. Nikolay, A. F. Orlov ve N. V. Nesselrode Avusturya imparatoru I. Franz, Metterich ve Prokeş-Osten ile bir araya geldiler. 18 Eylül'de monarklar Doğuy sorunu konusunda bir konvensiyon imzaladılar. Buna göre iki taraf da *status quo* Osmanlı İmparatorluğuy'nu desteklemeyi yükümlendiler. Aynı konvensiyon Prusya ile de imzalandı (Martens 415-448).

Rus diplomasisi, Avusturya'nın İngiltere ve Fransa'ya katılmaması için Doğuy sorununda geri adım attı. I. Franz Münchengrez'de konvensiyonu imzaladıktan sonra Avusturya'yı Osmanlı İmparatorluğuy'nun ikinci garantörü yaptı (Noviçev 214).

I. Nikolay'ın feodal devletlerin monarklarının anlaşmaya varmasında ısrarı, ittifak Avusturya ve Prusya'nın belli tavizlerine gebe olmasına rağmen, İngiliz diplomasisinin aktivitesinin artmasına yol açtı. 75 yaşındaki Ponsonby Osmanlı'nın İngiltere elçiliğiy görevinde aktif olarak çalışıyordu. Osmanlı tarihini ayrıntılı olarak inceleyen D.N. Rozen, elçiy yapılan Ponsonby'nin "Osmanlı hükümeti için gençlik ateşiyle dolu, hatta kendi üyelerinin bile hiçbir zaman hissetmedikleri kadar tutkuyla dolu biri olduğunu" belirtiyordu (Rozen 232). "Bugünkü İngiliz politikasının bu mahir temsilcisinin, Palmerston'un gayretleri sayesinde Fransa ikinci planda kaldı ve Britanya hükümeti divanın Rus karşıtı faaliyetlerinin merkezi oldu" (Rozen 231).

İngiltere elçisi dikkatini iki göreve verdi. İlki, Rusya ile Osmanlı arasında yeni imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'nın feshedilmesi; ikincisi de, Karadeniz havzasını İngiliz sermayesinin nüfuz alanına sokmak (Widerszal 40).

Selefi Canning'in davasını devam ettiren Ponsonby Çerkesler hakkında bilgi toplama konusunda önemli adımlar attı. İstanbul'daki İngiltere elçisi Çerkesler hakkında "üç yolla" bilgi alıyordu.

Trabzon'daki konsoloslukta Çerkesya'yla ticaret yapan tüccarların verdiği bilgiler ve Trabzon limanının haberleri geliyordu. İkinci kanal Odesa'daki konsolosun raporlarıydı. Konsolos Rus kaynaklarından, Kuzey Kafkasya'dan Odesa'ya veya Sivastopol'a gelen subayların anlattıklarından ve yazdıklarından bilgi topluyordu. Sonuncusu da doğrudan birinci elden, Kafkasya'dan Seferbey'e gelen Çerkeslerden alınan bilgilerdi (Widerszal 40).

Ponsonby, ilk raporlarından birinde hükümetini Kuzey Kafkasya'nın göz ardı edilmemesi gerektiğine ikna etmeye çalışıyordu. Şöyle yazıyordu: "Avrupa'da politik dengenin korunması için Çerkesya'nın büyük önemi olduğunu kimse benim gibi değerlendirmiyor" (Buşuyev 28). Kısa süre sonra bu rapor David Urquhart'ın Portfolio'da yayınladığı, Kuzeydoğu Karadeniz sahilinin birinci dereceden askeri-stratejik önemde ve büyük doğal kaynaklara sahip bir bölge olarak değerlendirildiği makale ile tamamlandı (Widerszal 49).

24 Ağustos 1833'te Palmerson, küçük bir ekibin Balkanlar'a ve Ön Asya'ya istihbarat gezisi planını onayladı. Ekibin başında Urquhart vardı. Çerkeslerle ticaret yapan İngiliz tüccarlarla yakınlık kurmuştu ve İngiltere elçisiyle "durumu yerinde görüp anlamak için Çerkesya'ya gitmek gerektiği" konusunda görüş birliğine varmıştı (Widerszal 49). Urquhart Çerkesya kıyılarını resmi olarak, fakat tüccar kimliğiyle gizli olarak ziyaret edecekti.

Temmuz 1834 ortasında Seferbey'le buluşmak ve bilgi almak için Samsun'a geldi. Daha sonra kaptan Lions'la birlikte Çerkeslere gitti (Widerszal 49). Gemi bir hafta sonra Çerkesya açıklarına demir attı. 17 Ağustos 1834'te Gelencik komutanı Çaykovski, Kafkasya Hattı ve Karadeniz birlikleri komutanı Velyaminov'a gönderdiği gizli raporunda "Temmuzun 23'ünde kaptan Lions'un yönetimi altındaki İngiliz yatı 'Turkuaz' Gelencik koyuna girdi" diye bildiriyordu (RGVIA I.1).

Yatı karşılayan Rus donanma subayı, 14 denizcinin arasında yüksek eğitilmiş 2 kişiyi ve onların "savaş donanmasına özgü hakları ve imtiyazları kullandıklarını" tespit etti. Bunlar muhtemelen Urquhart ve Lions idi (RGVIA I.5).

İstanbul'daki Rusya elçiliği danışmanı Rikman 6 Temmuz 1834 tarihli mektubunda, Karadeniz donanması ve limanlar baş komutanı Lazarev'i, Kuzeybatı Kafkasya'ya seyahate hazırlanan İngilizler konusunda uyarıyordu. Amiral Lazarev bu mektupla ilgili olarak, kendi

karargah komutanını İngilizlerden hiç kimseyi “uygun bir bahane bularak” Çerkesya kıyılarına bırakmamakla görevlendirdi. Ancak bu emri yerine getirmekle görevli olanlar Lazarev’in mektubunu oldukça geç aldılar. Üstelik mektup İngilizlerin Çerkesya kıyılarına gelmesinden bir gün sonra yazılmıştı.² Yat, yerel komutanlık tarafından kabul edildi. Komutanlar arasında onları hürmetle ve top selamıyla karşılayan Çaykovski de vardı. Gelencik garnizonunun mevcuduyla, Kafkasya’daki bütün birliklerin gücüyle, Çerkeslerin nüfusu ve Rusya’yla ilişkileriyle ilgilenen İngilizlere “koyu, limanları ve yakındaki istihkamları görmeleri yasaklanmadığı gibi, göstermek için bir filo subayı gönderildi” (RGVIA I.2; Sbornik 49).

Rusya hükümeti İngilizlerin varlığından ve yaptıklarından rahatsız oldu. I. Nikolay kale komutanlarına ve birliklere “yabancı gemilerin bu kıyıların arazisini incelemesine ve Dağlı halklarla ilişkilerine izin verilmemesi” için kesin emir verdi (RGVIA I.13).

O.P. Markova “I. Nikolay’ın o zaman İngilizlerin Karadeniz kıyılarındaki faaliyetini sadece bazı devrimci örgütlerin propagandası olarak değerlendirdiğini ve İngiltere hükümetinin Rus komutanlığı tarafından Kafkasya meselesine karışmakla suçlanmasını temelsiz bulmuştu” diye düşünüyor (Markova 218). I. Nikolay’ın bazı açıklamalarını dikkate alırsak bu yargıya varmak mümkün. I. Nikolay gerçekten İngiltere elçisi Dergem’e “devrimci casuslar birliklerimizin eline düşecek olurlarsa derhal asılacaklardır” demişti (RGVIA I.18). Fakat bu olgular, O.P. Markova’nın iddialarından ortaya çıkandan çok daha ince ve hassas, gizli bir mücadelenin başladığını göz ardı etmemizi gerektirmiyor.

I. Nikolay’ın resmi konuşmalarında İngiltere hükümetinin Kuzey Kafkasya’daki ajanlarının faaliyetlerini, Palmerston’un açık direnişine yol açmamak ve İngiliz ajanların oyunlarıyla mücadelede elinin serbest kalması için kasten ayrı tuttuğunu düşünüyoruz. İngiltere hükümeti de

² Widerszal, Ponsoby’nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan 6 Eylül 1834 tarihli mesajına (No 97/344) dayanarak, Çerkesya’ya yapılan bu yolculuğun Urquhardt’ın idaresinde yapıldığını yazıyor. Bunu İsmail Berkok da iddia ediyor (Bkz. Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958. s. 430). Başka isim vermiyor. Bu olaylarla ilgili Rus belgelerinde sadece geminin kaptanı Lions’un adı geçiyor (RGVIA, f. 13454, op. 8. d. 14; AKAK, Tiflis, 1881, T. VIII, s. 58. D. 60).

Rusya ile barışçı ilişkiler görüntüsünü korumaya çalışıyordu, ki Kuzeybatı Kafkasya'ya onun bilgisi dahilinde ajan gönderiliyordu. En azından Palmerston I. Nikolay'ı ajanların faaliyetlerini İngiltere hükümetinin politikasıyla bir tutmamakta haklı olduğuna ikna etmek istiyordu. İngiltere "genel bir devrimin itici gücü olacak bir savaşın çıkmasından korktuğundan" Rusya'yla açık bir çatışmaya giremezdi (Marks-Engels T.9 219). Diğer yandan, Rusya'nın Doğu'da artan nüfuzu Palmerston'u ürkütüyordu ve ciddi karışıklık ve çatışmalara yol açmadan onu engellemeye çalışıyordu.

İngiltere ve Rusya'nın Çerkes sorununda tutumları, az veya çok bariz bir şekilde, 1834 yazında Urquhart ve Lions'un Çerkesya kıyılarını ziyaretinden sonra belirginleşti. Ponsonby, Urquhart'ın Kafkasya'ya gönderilmesinden "ziyadesiyle memnundu", fakat "Çerkes sorunuyla ilişkisini göstermek istemiyordu" (Widerszal 42). İngiltere elçisi, Çerkeslere Urquhart'ın söz verdiği büyük yardımı reddettiğini ilan etti.

Palmerston buna karşılık, ikiyüzlülükle Urquhart'ı "İngiltere hükümetinin ajanı rolü oynamakla ve o zamana kadar sakin olan Kafkasya halkını Rus hükümetine karşı isyana teşvik etmekle" eleştirdi. "Majesteleri (...) kralın hükümetinin bu halka (Çerkeslere-A.B.) para tahsisatı ayıramayacağını ve bilhassa askeri yardım düşünülmesine izin veremeyeceğini; Büyük Britanya'nın Rusya'yla barış durumunda olduğunu, buna bağlı kalmanın hükümete Çerkeslere yardıma izin vermeyeceğini" açıkladı (Widerszal 42). Palmerston'un Urquhart'ın Çerkesya seyahatini kınaması baştan sona yalandı. Kınama sadece Çarlık hükümetinin dikkatini dağıtmak amacıyla dikte edilmişti. Palmerston Urquhart'ı bir yandan eleştirirken, bir yandan da onu Doğu meselelerine yakın tuttu. Ertesi yılın ilkbaharında Urquhart'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiltere elçiliğinin sekreteri olarak atadı ve böylece Çerkeslerle irtibatının sürekli olması için ona gerekli koşulları sağlamış oldu (RGVIA I. 18).

Urquhart İstanbul'a geldiğinde şevkle işe koyuldu. Belgelerden anlaşıldığına göre, faaliyetlerinin ana konusu Çerkes meselesiydi. Elçi Ponsonby fikirdaşı Urquhart'ı yardımcı olarak aldıktan sonra, esas olarak Rusya ve Osmanlı'nın arasını bozmak ve Hünkar İskeleyi Antlaşmasını feshetmek için çalışmaya başladı.

Ponsonby, I. Nikolay'ın Sultan II. Mahmut'u, askeri destek karşılığında Babialı'nın Rusya'ya olan borçlarının önemli bir kısmını

silme ve Suriye'yi tekrar ele geçirmek için takviye birlik gönderme vaatleriyle anlaşmayı imzalamaya ikna ettiğini öğrenince, çarda hoşnutsuzluk yaratmak ve Osmanlı-Rus dostluğunu bozmak için sultana, Rusya'dan kalan borçlarının da silinmesini istemesini tavsiye etti (Rozen 233).

Bu şekilde, 1820'lerin sonunda ve özellikle 1830'ların başında büyük devletlerin Kuzeypatı Kafkasya'da nüfuz kurma mücadelesi şiddetlendi. Çerkesler Rus mutlakiyetinin, İngiliz oligarşisinin, Fransız finans aristokrasisinin ve Osmanlı sultanlığının oyunlarının etki alanında kaldılar.

Büyük devletlerin, Çerkeslerin iç işlerine müdahaleyi de içeren Kuzeypatı Kafkasya için diplomatik mücadelesinden, Çarlık Rusyası fetih (soykırım ve bölgenin yerli halktan temizlenmesi) politikasını gerçekleştirmek için yararlandı.

Kaynakça

Abu-suud, "Diplomatiçeskiye otnoşeniya Turtsii", *Sovremennik*, SPb., 1855. T. 51. No 6.

AKAK. T. 8. dop. No 252, Tiflis, 1881.

AKAK. T. 8, dop. No 253. Pismo barona Rozena k gr. Çerņışovu ot 13-go dekabrya 1831 g..

AKAK. T. 8. dop. No 255.

Anderson M.S. *The Question 1774—1923. A Syudy of International Relations*. L., N.—Y., 1966, p. 91.

Argaylski G. *Otvetstvennost Anglii v Vostoçnom voprose. Fakti i vospominaniya*, SPb., 1908.

Bobkov A.M. "Molodaya Germaniya", *Voprosi istorii*, No 2, 1954.

Budkovski Ya.N. *Sto let avstriyskoy politiki v Vostoçnom voproce*, T. 2. SPb., 1888.

Buşuyev S.K. *İz istorii vneşnepolitiçeskih otnoşeniy v period prisoyedinenya Kavkaza k Rossii (20—70 gg. XIX v.)*, M., 1955.

Danilevski N. Ya. *Rossiya i Evropa*, M., 1991.

Goryainov S. *Bosfor i Dardanelli*, SPb., 1907.

İstoriya diplomatii, M., 1959.

İtogi i zadaçi izuçeniya vneşney politiki Rossii, M., 1981.

Jigarev S. *Russkaya politika v Vostoçnom voproce*, T. 1, M., 1896.

Caneloro George. *İstoriya sovremennoy İtalii* (per. s ital.). M., 1961.

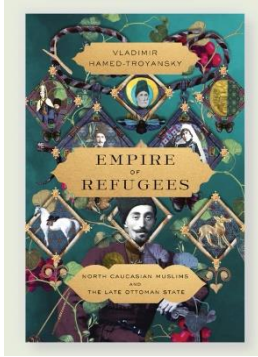
Kinyapina N.S. *Vneşnyaya politika Rossii pervoy polovini XIX v.*, M., 1963.

Markova O.P. "Vostoçniy krizis i dvijeniye muridizma", *İstoriçeskiye zapiski*, N2 42, 1953.

- Marks K. i Engels F. Soç. T. 9.
- Martens F.F. "İmperator Nikolay i koroleva Viktoriya", *Vestnik Yevropi*, T. VI., 1896.
- Morton A.L., *İstoriya Anglii* (per. s angl.), M., 1950.
- Muravyev N. *Voyna za Kavkazom v 1855*, T. I, SPb., 1877.
- Noviçev A.D. *İstoriya Turtsii*, Leningrad, 1968.
- Osman-bey. "Vospominaniya 1855 g.: Sobitiya v Gruzii i na Kavkaze" (per. s fran.), *Kavkazski Sbornik*, T. 2, Tiflis, 1877.
- Rayevski Arşivi*, T. 3. SPb., 1910.
- RGVIA f. 13454, op. 8, d. 14, l 1, 2, 5, 18.
- RGVIA f. VUA, d. 6321, l. 18. Raport Adlerberga Çernışovu ot 28 avgusta 1833 g.
- RGVIA f. 13454, op. 8, d. 14, l. 13. Otnoşeniye G. V. Rozena Velyaminovu ot 10 oktyabrya 1834 g.
- Rozen D.G. *İstoriya Turtsii*, (per. s nem.), Ç. 1, SPb., 1872.
- Sbornik dokumentov. *Şamil – stavlennik sultanskoy Turtsii i angliyskih kolonizatorov*, Tiflis, 1953. Raport komandira Gelencikskogo otryada voyennih korabley Manyupa kontr-admiralu Avinovu ot 3 avgusta 1834 g. d. 50.
- Tarle E.V., *Taleyran*. M.-Leningrad, 1948.
- Tatişçev S. S., *Vneşnyaya politika imperatora Nikolaya Pervogo*, SPb., 1887.
- Widerszal L. *Sprawy kaukaskie w polityce EuTopejskiej w latach 1831—1864*, Warszawa, 1934.
- Yuzefoviç (sost.). *Dogovori Rossii s Vostokom*, SPb., 1869.

Review of *Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State* by Vladimir Hamed-Troyansky

Sergey Salushchev*

Empire of Refugees. North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State
Vladimir Hamed-Troyansky
Stanford University Press, 2024,
360 s.
ISBN: 9781503637740

Rarely do scholars and students of the Caucasus region await publication of a monograph with such palpable anticipation and eagerness to study the archival discoveries of a historian whose research achieves a feat that until recently seemed nearly impossible. In his seminal work, *Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State*, Vladimir Hamed-Troyansky utilizes his formidable linguistic, historiographic, and research skills to bring into focus an exceptionally complex puzzle of transimperial movement of refugees from the North Caucasus into the lands of the Ottoman Empire. Through meticulous interpretation and deft analysis of primary source materials written in the mutually unintelligible languages of the great imperial triad:

* Sergey Salushchev, PhD, Department of History. Humanities & Social Sciences Building Santa Barbara, CA ORCID: 0009-0002-5102-008X. Website: <https://www.sergeysalushchev.com/home>. E-mail: sergey_salushchev@ucsb.edu

(Received/Gönderim: 24.04.2024; Accepted/Kabul: 31.05.2024)

the Caucasus, tsarist Russia, and the Ottoman Empire, this monograph emerges as a striking example of groundbreaking scholarship, which has already prompted shifts in our understanding of the entangled history of migration and displacement in the Caucasus region during the nineteenth and early twentieth centuries.

Empire of Refugees is organized into three narrative parts, further divided by seven chapters. Part one of the monograph traces the Muslim migration from the North Caucasus and examines the creation of the Ottoman refugee regime. Part two investigates the process of resettlement of the Muslim refugees in the Ottoman domains, providing great attention to detail. It offers a nuanced analysis of the challenges and conflicts that accompanied what the author described as the largest refugee crisis the Ottomans had experienced in the mid-nineteenth century. Finally, part three uncovers how the refugees established the robust foundation of their respective diasporic communities and follows the journey of those refugees who sought ways to return to their homeland under Russian imperial control.

The story of the forced displacement and migration of the Muslim refugees from the North Caucasus comes to life in each chapter of the monograph through the use of poignant vignettes that Hamed-Troyansky carefully selected from his sources. These vignettes paint a vivid picture of the pain and yearning for the homeland as well as hope for a better future experienced by many displaced Muslims in the North Caucasus, who considered their immigration to the Ottoman Empire as *hijra* - “a distinct type of international migration that was specific to the Muslim world in the nineteenth and twentieth centuries.” Drawing on this concept, people who embarked on *hijra*, a term that provided familiar and religiously meaningful vocabulary to describe their experience, adopted the title of *muhajirs*. However, it's important to note that not all *muhajirs* thought of their migration to the Ottoman Empire solely in religious terms. The reasons that compelled the Muslim communities of the North Caucasus to leave their homeland were multifaceted, but all of them revolved around the expansion of Russian imperial presence and tsarist colonial projects in the region.

The meticulously collected statistics that the author cites in the opening chapters of the monograph put into perspective the colossal scale of the migration: likely over a million Muslims left the North Caucasus between 1854 and 1914.

The Sublime Porte took proactive steps to mitigate at times the overwhelming impact of the influx of Muslim refugees from the North Caucasus into its territories. In the 1850s, the Ottomans succeeded in creating a refugee regime, which the author defines as “a set of principles, norms, and procedures governing the acceptance and resettlement of refugees.” The Ottoman Refugee Commission, itself created in 1860, became one of the world’s largest refugee resettlement agencies and served as the main tool of the state for implementing the refugee regime. Although the efficacy of the Ottoman refugee regime could (and truly should) be debated, Hamed-Troyansky leaves no doubt in his assertion that the early frameworks of international refugee law emerged much earlier than the aftermath of the Second World War. Thus, using the lens of the Ottoman refugee resettlement policies, *Empire of Refugees* challenges the Eurocentric pedigree of the contemporary global refugee regime and points to the indelible legacy of the Ottoman refugee resettlement policies in the modern Middle East.

Many of the muhajirs from the North Caucasus believed they would receive a cordial welcome, if not warm hospitality, and prompt government assistance from the Ottoman authorities. This was not to be. The government’s promises of subsidies, provisions, and generous allotment of land failed to materialize due to the scarcity of arable land in different provinces of the empire. At the same time, supporting hundreds of thousands of refugees with food and other essentials proved prohibitively expensive. While the Ottoman Land Code of 1858 provided clear guidelines for distribution of land grants for muhajirs, the reality of fertile land scarcity meant that many of the North Caucasian refugees entered into stiff competition for already dwindling resources with local communities. When these local communities protested distribution of land grants to muhajirs, conflicts ensued and violence proliferated. In the Balkans, for example, the resettlement of the Muslim refugees in the region galvanized the political aspirations for

independence among the Orthodox Slavs and precipitated the collapse of Ottoman rule.

The resurgence of slavery in the wake of the resettlement of the Muslim refugees from the North Caucasus in the Ottoman Empire is an often forgotten consequence of the refugee crisis. Hamed-Troyansky brings to the fore the lived experiences of the people who generally appear on the thin margins of history. The author explores the entrenchment of the institution of slavery, which stunted abolitionist efforts in the Ottoman provinces, in part two of the monograph. Slavery was a deeply ingrained social institution in the North Caucasus. So, when hundreds of thousands muhajirs settled into the domains of the Ottoman Empire many of them brought their slaves who had no option but to follow their owners. The dire economic conditions of many slave-owning muhajirs exacerbated exploitation and encouraged trafficking of the enslaved people. Although the enslaved people often resisted the abuse and exploitation, and even rebelled against their owners, the Ottoman authorities provided little relief and were certainly not interested in emancipating the enslaved people outright. As Hamed-Troyansky poignantly concludes “for many Circassians, Ottoman resettlement meant the continuation of their bondage, merely on the other side of the Black Sea.”

Driven by great hardships, hopeless destitution, or disillusionment with their supposed promised land, thousands of Muhajirs abandoned it and returned to the familiar surroundings of the Caucasus. The return migration of muhajirs constitutes an important though far less studied dimension of the experiences of the Muslim refugees in the Ottoman Empire. Hamed-Troyansky dedicates an entire chapter to analyzing the reasons why these refugees, having recently arrived in a new home, would choose to return to their ancestral lands, even if it meant becoming subjects of Russian tsars. The author suggests that between 1860 and the onset of the First World War, approximately 40,000 Muslims returned to the Russian controlled Caucasus. Of course, these statistics do not account for the unknown but certainly significant number of returning refugees who crossed the porous Russo-Ottoman borders clandestinely. The Ottoman authorities were less

than thrilled to allow the return of the Muslim refugees to their homeland and tried to dissuade them from leaving through negotiation and, when necessary, coercion. Although officially the Russians had put a ban on the return of muhajirs in 1861, the practices of the imperial rights regime, to quote historian Jane Burbank, allowed for a degree of flexibility and accommodation on the local level of Russian imperial rule in the region. This allowed some returnees to negotiate their way back to their ancestral villages. The return migration of muhajirs to their homeland continued in waves up until 1914 when the violence and chaos of World War One upended the geopolitical status quo in the region. Whether the Muslim refugees succeeded in building thriving communities in the Ottoman domains or fell victim to poverty and neglect of the state, “dreaming of, planning, executing, or deciding against the return to the Caucasus were an integral part of the experience of being a North Caucasian muhajirs in the Ottoman Empire.”

In the opinion of this reviewer, *Empire of Refugees* is one of the most important books to enter the field of Caucasus studies this decade. This is a story of how the Muslim refugees from the North Caucasus shaped the history of the late Ottoman state, influenced the demographics of the contemporary Middle East, and set the foundation for the future frameworks of the international refugee regime. The monograph is certain to become a required reading for anyone interested in the history of the Caucasus, the late Ottoman state, the Russian Empire, and international refugee law. In short, Hamed-Troyansky’s monograph is without doubt a groundbreaking work that provides an exceptionally well-researched perspective on a critical chapter in Ottoman and global history.

Kitap Tanıtımı

Çerkezce-Türkçe / Türkçe-Çerkezce Sözlük

Murat Topçu

TDK, Ankara, 2023,

692 s.

ISBN: 9789751755070

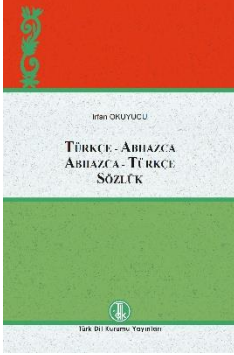
Uzun yıllar süren yasaklardan sonra Türk Dil Kurumu Türkiye’de konuşulan dillerin sözlüklerini yayınlamaya başladı. Bu çerçevede 2023 yılında Çerkezce-Türkçe/ Türkçe-Çerkezce Sözlük Türkiye’de bir devlet kurumu tarafından yayınlanan ilk sözlük oldu.

Sözlük esas olarak ortaokullarda Yaşayan Diller ve Lehçeler – Adıgece dersini alan, üniversitelerin Çerkez Dili ve Kültürü bölümlerinde okuyan öğrencilerin ve Çerkesçe öğrenmek isteyenlerin kullanımı için hazırlandı.

Sözlükte Çerkesçenin Batı ve Doğu lehçeleri ayrı bölümler olarak yer alıyor. Çerkezce-Türkçe bölümünde madde başı olarak 8 bin, Türkçe-Çerkezce bölümünde ise 4 bin kadar sözcük bulunuyor.

1920’lerde Sovyetler Birliği’nde yazılı dil haline gelen Çerkesçe Kiril alfabesini esas alır. Doğu (Kabardey) lehçesi Rusya Federasyonu’nun Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde, Batı lehçesi ise Adıgey Cumhuriyeti’nde resmi dildir.

Sözlük, Türkiye’de her iki lehçenin de konuşurları olduğundan iki lehçede hazırlanmıştır. Sözlüğün madde başları, yazı ve edebiyat dili olan iki lehçenin söz varlıkları esas alınarak belirlenmiş, sözcüklerin anlamları da buna göre verilmiştir.

Türkçe-Abhazca Abhazca-Türkçe Sözlük

İrfan Okuyucu

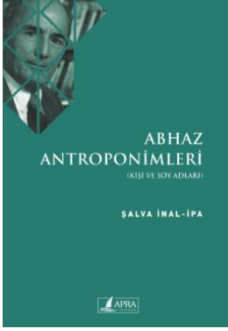
TDK, Ankara, 2023,

754 s.

ISBN: 978-975-175668-8

Uzun asırlar boyunca konuşulan ama yazılmayan bir dil olarak kalan Abazaca 19. yüzyılın sonlarında Kiril alfabesiyle yazılır hâle gelmişse de değişen kültür politikaları ve farklı alfabe arayışları - Latin ve Gürcü alfabeleri vs.- zaman zaman yazı dilini akamete uğratmıştır. 1954'ten beri bir komite tarafından hazırlanan 62 harfli Kiril alfabesi yürürlüktedir. Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Abazaca (Aşuva lehçesi) için kullanılan alfabede ise 68 harf vardır.

Bir ulusun varlığı için dilin taşıdığı önem neyse, o dilin söz varlığını tespit etmekte ve gelecek kuşaklara aktarmakta da sözlüklerin hayati bir önemi ve değeri söz konusudur. Zira sözlük bir dilin hazine dairesidir, onu konuşan ulusun hafızasıdır, tarihidir, kültürüdür, dolayısıyla her şeyidir. Abhaz dili adına hazırlanmış olan bu eserde de bu amaç uğrunda bu kültüre bırakılmış bir hazine olacaktır.

Abhaz Antroponimleri

Şalva İnal-İpa

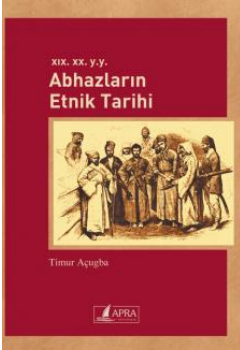
Çev. Ece Trapş

Apra Yayıncılık, İstanbul, 2023,

313 s.

ISBN: 978-605-71993-6-2

Bu yayın, tanınmış Kafkasyalı etnograf ve tarihçi Şalva İnal-İpa'nın çalışmalarını içeriyor ve Abhaz adları ve soyadları üzerine yapılan ilk kapsamlı araştırma olma özelliğini taşıyor. Çalışma, Abhaz antroponimisinin tarihine bakmakta ve Abhaz isimlerinin sınıflandırılmasını tarihsel, sosyal ve yerel perspektiften incelemektedir. Abhaz isimlerinin ve soyadlarının, damgalarının ve hanedan sembollerinin kapsamlı listelerini içermektedir.

XIX. XX. y.y. Abhazların Etnik Tarihi

Timur Açıugba

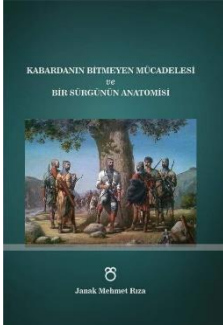
Çev. Gülcanat Sakenova

Apra Yayıncılık, İstanbul, 2022,

300 s.

ISBN: 978-605-73955-6-6

Tarih bilimi doktoru Timur Açıugba'nın monografisi, Abhazların XIX-XX. yüzyıllardaki etnik tarihini kapsayan bir çalışmadır. Abhaz halkının etno-kültürel ve demografik gelişimi üzerinde olumsuz etkisi olan etno-politik ve göç hareketlerine özel yer verilmektedir. Çalışmada, Abhazların etnik kimliğinin ve ulusal bilincinin korunmasında devletin rolü ve ülke nüfusunun etnik yapısının etkileri incelenmektedir.

Kabarda'nın Bitmeyen Mucadelesi ve Bir Sürgünün Anatomisi

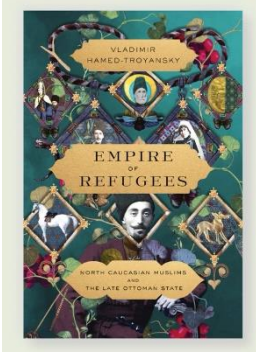
Janak Mehmet Rıza

Metropol Yayınları, Ankara, 2022.

256 s.

ISBN: 978-625-00-0888-1

Bu kitapta, Rusya Çarlığı'nın 1763 yılında Mozdok'ta kale inşa etmesini Kabarda Prensiğinin protesto etmesi ile başlayan çatışmalar araştırılıyor. Bu çatışmalar sonucu Kabarda Prensiği ile Rusya Çarlığı arasında yaşanan Yedi Ay Savaşları (Mazıbl Zaue) ve sonuçları irdeleniyor. Rusya Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu savaşları sonrasındaki antlaşmaların Kuzey Kafkasya halklarına etkileri araştırılıyor. Rusya Çarlığı'nın bu antlaşmalar sonucu edinimleri ve Kabarda Prensiğini işgal ve ilhak çabalarını irdeleniyor. Çarlığın işgal hareketine tepki gösteren Kabarda prenslerinin Osmanlı Devleti toprakları olan Kuban Nehri ötesine geçerek iltica etmeleri ve özgürlük savaşını başlatmaları süreci irdeleniyor. Bu özgürlük savaşçıların yaşadığı yerlerin nasıl Hajret ismini aldığı ve özgürlük savaşçıların neden Kaçak Kabardeyler olarak anıldıkları araştırılıyor. Özgürlük savaşları süresince hajret bölgesinde ve merkezi Kabarda da Rusya Çarlığı'nın orantısız, kirli biyolojik (veba ve kolera) savaşı ve uyguladığı soykırım araştırılıyor. Bu süreçler sonunda işgal edilen Kabarda Prensiğinin ilhak edilmesi sonucunda soykırıma uğrayan Kabarda halkının ve bu soykırımdan kurtulmuş olanların vatanlarından sürgün edilerek Osmanlı Devleti'nin daha uzak topraklarına iltica etmeleri ve zorunlu olan mülteci yaşamları araştırılmaktadır.

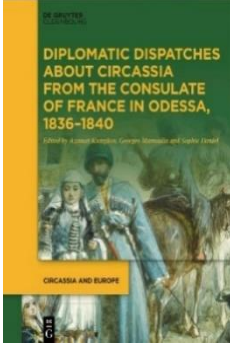
Empire of Refugees. North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State (Mülteci İmparatorluğu. Kuzey Kafkasya Müslümanları ve Geç Osmanlı Devleti)

Vladimir Hamed-Troyansky
Stanford University Press, 2024,
360 s.

ISBN: 9781503637740

1850'ler ile Birinci Dünya Savaşı arasında, yaklaşık bir milyon müslüman Kuzey Kafkasyalı, Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Rusya'dan gelen bu Müslüman mültecilerin yerleştirilmesi Osmanlı Devleti'ni değiştirdi. Çerkesler, Çeçenler, Dağıstanlılar v.d. Osmanlı Balkanları, Anadolu ve Levant'ta yüzlerce mülteci köyü kurdular. Bugün Amman şehri de dahil olmak üzere bu köylerin çoğu hala varlığını sürdürmektedir. Müslüman mültecilerin yeniden yerleştirilmesi bölgesel ekonomileri canlandırdı, ancak aynı zamanda toprak üzerindeki rekabeti yoğunlaştırdı ve zaman zaman mezhepsel gerilimleri hızlandırarak Rus ve Osmanlı imparatorluklarının sınır bölgelerinde temel değişimleri harekete geçirdi.

Mülteci İmparatorluğu, okuyucular için kitlesel göçler üzerinden geç dönem Osmanlı tarihini yeniden şekillendiriyor ve modern Orta Doğu'da mültecilerin yeniden yerleştirilmesinin kökenlerini ortaya koyuyor. Vladimir Hamed-Troyansky tarihyazımsal bir düzeltme sunuyor: On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler tarafından kurulan mülteci sistemlerinden önce bir mülteci rejimi yarattı. On ülkede yirmiden fazla kamu ve özel arşivde yapılan arşiv araştırmalarına dayanan bu kitap, zorunlu ve gönüllü göç ile mülteciler ve göçmenler arasında varsayılan sınırlara itiraz ederek ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşen Müslüman göçünün tarihini yeniden yazıyor.

**Diplomatic Dispatches about Circassia from
the Consulate of France in Odessa, 1836–
1840 (Odessa'daki Fransa
Konsolosluğu'ndan Çerkesya Hakkında
Diplomatik Yazılar, 1836-1840)**

Ed. Azamat Kумыkov , Georges Mamoulia ve
Sophie Daniel

Çerkesya ve Avrupa Serisi I

Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston,
2024, 290 s.

ISBN 978-3-11-078518-0

Çerkesya tarihiyle ilgili çeşitli arşivlerden ve diğer belgelerde birincil kaynakları koruyan ve erişilebilir kılan daha geniş bir yayın dizisinin ilki olan bu cilt, Fransa'nın Odessa Konsolosu A.A. Challaye'nin 1836-1840 yılları arasındaki Kafkasya ile ilgili yazışmalarını içermektedir. Eser, Rusya ve İngiltere arasında Çerkes sorunu (Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan halkın siyasi statüsü) nedeniyle gerilimin arttığı dönemde, Fransız diplomasisinin Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in doğu kıyısındaki olayları nasıl anlamlandırdığına dair nadir bir bakış sunuyor.

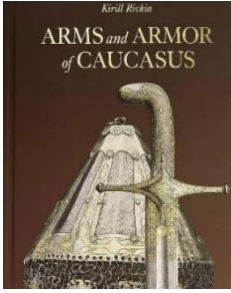

**Images of Otherness in Russia, 1547-1917
(Rusya'da Ötekiliğin İmgeleri, 1547-1917)**

Ed. Kati Parppei ve Bulat Rakhimzianov
Academic Studies Press, 2023,
498 s.
ISBN: 9798887191478

Ötekileri, “onları”, kendi referans grubuna, “bize” göre tanımlamak, herhangi bir ülke veya bölgede kolektif kimliklerin oluşumunda önemli bir aşama olmuştur. Rusya örneğinde, bu ikili tanımların formülasyonu - bazen düşman imgeleri biçimini alarak - dinin ayırım çizgisini temsil ettiği ortaçağ metinlerine kadar izlenebilir. Dahası, imparatorluğun devam eden genişlemesi çok sayıda “dış ötekiyi” iç azınlıklara dönüştürmüştür. Bu derleme kitabın bölümleri, 16. yüzyıl Moskova'sından Rus imparatorluğunun çöküşüne kadar Rusya'daki çeşitli “öteki” imgelerinin, algılarının ve kategorilerinin gelişimini ve bağlamlarını incelemektedir.

Kitap Puşkin'in Çerkeslerle karşılaşmalarını, Kırım Tatarlarını, Orta Asya halklarını, Kafkasya'nın çok etnikli yapısını ortaya koyan erken dönem fotoğraflarını, Rusya'daki Yahudileri ve Çinlileri ve imparatorluğun düşman imgeleri gibi ötekilik üzerinde birçok farklı çalışmayı içermektedir.

**Arms and Armor of Caucasus
(Kafkasya'nın Silah ve Zırhları)**

Kirill Rivkin

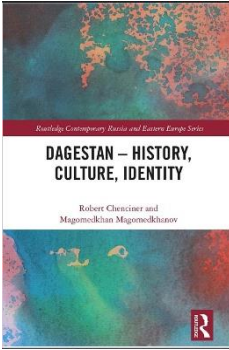
Yamna Publishing, 2016,

328 s.

ISBN: 978-0692494813

Kitabın ana odağı on altıncı yüzyıl ile yirminci yüzyılın başları arasında Kafkasya'da silah ve zırhların gelişimi olmakla birlikte, Moğol İmparatorluklarının son dönemlerinden Safevi İran'ı ve Osmanlılara kadar Doğu silahlarının daha genel bir bağlamı içinde ele alınmaktadır. Kitap, Kafkas silahlarının genel sınıflandırmasının yanı sıra, bu silahların tarihlendirilmesi ve belirli bir kültüre atfedilmesi konusunda bir rehber olmaya adanmıştır: Çerkes, Gürcü, Dağıstanlı, Çeçen, Ermeni, Azeri vb.

Hem özel hem de müze koleksiyonlarından pek çok eşsiz, daha önce hiç yayınlanmamış parça da dahil olmak üzere 213 fotoğrafla iyi bir şekilde resimlendirilmiş olan kitap, son derece nadir bulunan erken dönem miğferlerden kindjal ve shashka gibi klasik Kafkas formlarına kadar tüm önemli keskin silah ve savunma silahı biçimlerini göstermeye çalışmaktadır. Fotoğrafların çoğu tanınmış natürmort fotoğrafçıları tarafından çekilmiştir ve kendi başlarına gerçek birer sanat eseridir. Kitap İngilizce olmasına rağmen, figür başlıklarının Rusça çevirileri de verilmiştir.

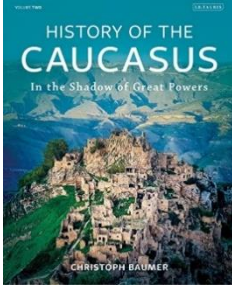

Dagestan - History, Culture, Identity (Dağıstan - Tarih, Kültür, Kimlik)

Ed. Robert Chenciner, Magomedkhan
Magomedkhanov
Routledge, 2023,
250 s.
ISBN 9781032483429

Bu kitap, Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'a sınırı olan stratejik öneme sahip bir cumhuriyeti olan Dağıstan ve halkı hakkında güncel ve kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır.

Dağıstan'ın M.S. 5. yüzyıldan SSCB sonrasına kadar uzanan zengin ve karmaşık tarihini Dağıstanlıların bakış açısından özetliyor. Kitapta, yeni sosyal medya çağı, şehir düğünleri, modern ve geleneksel tıp, yenilikçi gıda yetiştiriciliği, Sovyet döneminde Dağ Yahudilerinin az bilinen tarihi, gelişen spor ve finans kahramanları, etno-turizmde ortaya çıkan fırsatlar ve Dağıstan müziğinin yakın zamanda yeniden canlanması konulu bölümler yer alıyor. Yazarlar bunu yaparken Dağıstan'daki çok sayıda farklı etnik grubu, dillerini ve geleneklerini inceliyor ve Dağıstan halkının küreselleşme, yeni teknoloji ve modern dünyanın getirdiği değişikliklerle nasıl başa çıktığını ve geliştiğini değerlendiriyor. Çok etnikli yerli bir toplumda giderek artan bir kimlik duygusu girdabı ile.

History of the Caucasus. Volume 2: In the Shadow of Great Powers

(Kafkasya Tarihi. Cilt 2: Büyük Güçlerin Gölgesinde)

Christoph Baumer

I.B. Tauris, Londra, 2024,

384 s.

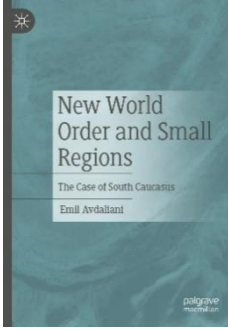
ISBN: 9780755636303

Kitap, Güney Kafkasya'da Selçuklu hakimiyetinin başladığı MS 1050 yılından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Gürcistan Krallığı'nda 12. ve 13. yüzyıl başlarındaki bağımsız güç ve kültürel çiçeklenmenin altın çağından sonra, Kafkasya Moğollar tarafından istila edildi ve kısa süre içinde sayısız küçük krallık, prenslik ve hanlığa bölündü. Aynı zamanda, sürgündeki bir Ermeni krallığı, Moğol İl Hanlığı, Haçlı devletleri ve daha az ölçüde Memlük İmparatorluğu arasında dengelenen üç yönlü bir diplomatik politika uygulayarak Kilikya'da, bugünkü güney Türkiye'de istikrarsız bir bağımsızlık sürdürdü. Ardından dört yüzyıl boyunca Kuzey ve Güney Kafkasya'nın son derece parçalanmış yönetimleri, başta Osmanlılar, İran ve Rusya olmak üzere bölgesel büyük güçlerin siyasi piyonları haline geldi.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Güney Kafkasya kısa süreli bir bağımsızlığın tadını çıkarırken, kuzey komşuları Rus iç savaşları tarafından yutuldu. Ancak 1921 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği tüm bölge üzerinde Rus hakimiyetini yeniden tesis etmiş ve Batı perspektifinden bakıldığında bölge Demir Perde'nin arkasında 'kaybolmuştur'. Bununla birlikte, Kafkas ulusları Sovyet yönetimi altında bile belirgin kimliklerini korumuş; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bir dizi iç çatışma ortaya çıkmıştır. Rusya Federasyonu, kanlı savaşlar ve ayaklanmalar pahasına da olsa Kuzey Kafkasya üzerindeki üstünlüğünü korumayı başarırken, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan kendi kaderleri üzerinde az çok kontrol sahibi olmayı başardılar.

11 bölümden oluşan kitap öncelikle Kafkasya'nın parça parça çok kimlikli halini yaratan etnik ve politik bir analizle başlıyor.

Daha sonra büyük güçlerin bölgedeki etkisine tarihsel bakış ve Rusların Kafkasyaya girişi ile devam eden kitabın 5nci bölümü Rusların Kuzey Kafkasya'ya girişine odaklanıyor. Bu bölüm 1557 Kabardey Antlaşması (The defence pact of 1557 between Kabarda and Russia) ile açılıp, Kazakların bölgeye yerleştirilmesi, Mongol Kalmıklar üzerine bölümlerle geliyor. 6ncı bölüm Rus kontrolü altında Kafkasya'ya odaklanırken bunun 3ncü alt bölümü de Kuzey Kafkas dağı halklarının direnişine odaklanıyor. Kitabın 7ncibölümü Çarlık Rusyası dönemine, 8nci bölümü ise Sovyet dönemine odaklanırken, 9ncu bölüm Güney Kafkasyanın Bağımsızlığı ve Güney Osetya ve Abhazyaya savaşlarına odaklanıyor. 10ncu bölüm Kuzey Kafkasya'da otonomi ve başarısız bağımsızlık başlığını taşımakta ve bölge bölge cumhuriyetleri incelemektedir. 11nci ve son bölüm ise 21nci yüzyılda Kafkasya'ya odaklanmaktadır.

New World Order and Small Regions: The Case of South Caucasus
(Yeni Dünya Düzeni ve Küçük Bölgeler: Güney Kafkasya Vakası)
Emil Avdaliani
Palgrave, 2023,
237 s.

Bu kitap, Avrasya'da büyük güç rekabetinin arttığı bir dönemde Güney Kafkasya'da ortaya çıkan jeopolitik değişimlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Güney Kafkasya'nın jeopolitiği üzerine yapılan son araştırmalar ya Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki devletlerarası ilişkilere ya da bölgesel aktörlerden her birinin (Rusya, Türkiye ve İran) bölgenin bir veya üç devletiyle olan bağlarına odaklanmaktadır. Bölgenin değişen jeopolitik önemini küresel bir perspektiften görmek için çok az girişimde bulunulmuştur: artan ABD-Çin rekabeti ve Avrasya'da değişen güç dengesi; ABD'nin Batı Avrasya'daki askeri ve diplomatik vizyonunun Çin meydan okumasına uyum sağlamak için yeniden ayarlanması. Kitap, teorik bir bakış açısıyla, bölgede artan rekabetin, askeri ve ekonomik hesaplamaların bölgesel güçleri, kolektif Batı'yı müzakere masasından ve ortaya çıkan yeni güvenlik mimarisinden uzaklaştırarak yakın komşular üzerindeki etkilerini artırmaya yönelttiği küresel büyük güç rekabeti modeline uyduğunu savunmaktadır.

Адыге (Adıge)

Oleksa Kiriya

Издательство М. и В. Котляровых,
Nalçık, 2024, 250 s.

Krasnodarlı şair, yazar, oyun yazarı, çevirmen Oleksa Kiriya'nın (1889-1954) adı neredeyse hiç kimse tarafından bilinmemektedir. Kiriya, filoloji ve bölgesel kültür tarihi alanında tanınmış bir uzman olan, Kuban edebiyatı tarihi ve modern edebi süreç üzerine bilimsel çalışmaların yazarıdır.

Oleksa Kiriya yirmi yıldan fazla bir süre boyunca, bir Çerkes ailesinin birkaç kuşak boyunca yaşamını anlatan "Adıge" adlı epik şiir üzerinde çalıştı. "Adıge" şiiri, döneminin tarihi ve edebi bir anıtı olarak görülmeyi hak ediyor - türünün tek örneği olan eşsiz bir anıt".

Bu eseri okurken, ne zaman yazıldığını, sayfalarında hangi ideolojinin yansıtıldığını (ve yansıtılmadığını) hatırlamakta fayda var, ancak bugün birçok kişi tarafından şüpheli bir gülümsemeyle algılanan bu dışsallığın arkasındaki ana noktayı kaçırmamak gerekir: "Kafkasya'yı titiz çalışmalarıyla, sert dünyasında ve doğasında yaşayarak, sakinleriyle akrabalık kurarak tanıyan", Adıge halkını "etnik, kültürel ve inançsal benzersizliğinin tüm özgünlüğü, yüzyıllardır süregelen bağları ve çelişkilerinin bütünlüğü içinde" gösterebilen bir yazar tarafından yaratılmıştır.

Адыгейские народные песни и легенды. Адыгские языки – ключ к тайнам нашего субстрата (Adıge Halk Şarkıları ve Efsaneleri. Adıge Dilleri - Alt Katmanımızın Gizemlerinin Anahtarı)

Oleksa Kiriiv, Vasil Çaplenko

Издательство М. и В. Котляровых, Nałçık, 2022,

ISBN 978-5-93681-331-3

Yayınevi, Oleksa Kiriiv'in çevirilerini, Adıgecilik temasıyla en doğrudan ilişkisi olan bir eserle daha tamamlamayı uygun gördü. Bu eser, Vasil Kirilloviç Çapalya (1900-1990) - Vasil Çaplenko takma adıyla çalışan ve ABD'de yaşayan Ukraynalı yazar, oyun yazarı, eleştirmen - tarafından kaleme alınan “Adıge dilleri - alt tabakamızın gizemlerinin anahtarı” adlı eserdir.

Yazar tarafından ifade edilen bazı ifadeler ve hipotezler tartışmalı ve hatalıdır, ancak yine de Vasil Chaplenko'nun çalışması, çevirmene göre, “Adıge ve Doğu Slav temaslarının etkileşimi hakkında daha fazla araştırma için bir başlangıç noktası olarak büyük önem taşıyabilir”.

Жизни и судьбы: ученики Кабардино-Горского реального училища. 1909-1920 (Hayatlar ve Kaderler: Kabardey-Dağlı Real Okulu Öğrencileri. 1909-1920)

Oleg Oprışko

Издательство М. и В. Котляровых, Nalçık, 2020,

343

s.

ISBN: 978-5-93681-224-8

Bu temel çalışma, Kabardey-Balkar'da öğrencilerine “real okul” yapısında öğretim veren bir okulun öğrencilerinin biyografilerinden oluşmaktadır. 1860 yılında ilçe-şehir tipi bir okul olan Nalçık Dağlı Okulu açılmıştır. Bu köy enstitüleri benzeri mesleki eğitim de veren orta okuldan mezun olanlar, köy okullarında öğretmen olarak çalışma hakkına sahiptiler.

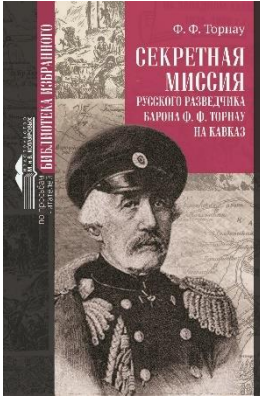
1908 yılında Nalçık'te Dağlı okulu temelinde bir “real okul” açılması için hazırlıklar başladı. 1 Temmuz 1909'da, Nalçık yerleşiminde “real okul” açılmasına ilişkin bir hükümet kararnamesi çıkarıldı. Eylül 1909'dan itibaren Nalçık Real Okulu olarak da adlandırılan Kabardey-Gorsky (Kabardey-Balkar Dağlı) Real Okulu, Nalçık Dağlı Okulu öğrencilerinden yaşlarına ve akademik performanslarına göre oluşturulan hazırlık, 1. ve 2. sınıflarla faaliyete başladı. Okulda “İsveç yöntemi” uygulanıyordu; Rusça, aritmetik, tarih, coğrafya, doğa bilimleri, Fransızca, Almanca, Kabardeyce, cebir, geometri, resim, el yazısı, çizim, şarkı söyleme dersleri veriliyor, jimnastik dersleri veriliyordu.

1913'ün ikinci yarısına ait genel öğrenci listesine göre, burada okuyan 208 öğrenci vardı: 68 Kabardey, 16 Balkar, 95 “Rus” (Ruslar, Ukraynalılar, Polonyalılar), 29 diğer ulusların temsilcileri (Osetler, Ermeniler, Gürcüler, Avrupa ve dağ Yahudileri, Yunanlılar dahil). 1 Ocak 1916 itibariyle toplam öğrenci sayısı 257'ye ulaştı. Real okuldaki eğitim süreci 1914-1917 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğramadı ve 1918-1920 yılları arasındaki iç savaş sırasında, hem Sovyet iktidarının ilanı hem de

Beyaz Muhafız Gönüllü Ordusu'nun yönetimi sırasında da devam etti.

Mart 1920'de Beyaz Hareket'in yenilgiye uğramasıyla birlikte Nalçık Bölgesi'nde Sovyet iktidarı yeniden tesis edildi. O ilkbaharda real okulda, tarihindeki son akademik yıl olan 1919/20 akademik yılı tamamlandı ve sonrasında okul kapatıldı.

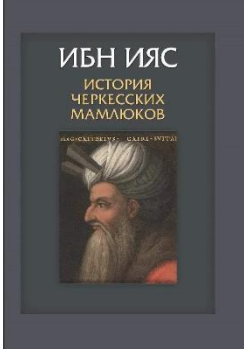
Oleg Opryshko, 18 yıl boyunca Nalçık ve Vladikavkaz arşivlerinde çalışarak real okul mezunlarının kaderleri hakkında materyal topladı, bu da farklı yıllardan 140 realistin isimlerini belirlemeye izin verdi, çoğunun kaderi çok zor ve çoğu zaman trajik görünüyordu. Sonuçta, XX. yüzyılın ilk yarısında Kabardey-Balkar'da meydana gelen birçok önemli olay ve duruşmadan geçmek zorunda kaldılar. Bu kitap, onların biyografilerine dair belge ve bilgilerle zenginleştirilmiş, kapsamlı bir çalışmadır.

Секретная Миссия: русского разведчика барона Ф.Ф. Торнау на Кавказ (Gizli Görev: Rus İstihbaratçı Baron F.F. Tornau Kafkasya'da)

F. F. Tornau
2021

Baron Fyodor Fyodorovich Tornau (1810-1890) diplomat, yazar, istihbarat subayıdır. Kafkasya'daki araştırma ve keşif gezilerini ve 1836-1838 yıllarında esaret altında kalışını anlatan ünlü “Bir Kafkas Subayının Anıları”, yerel halkların yaşamı ve gelenekleri hakkında eşsiz, objektif ve kapsamlı bir kaynaktır. 1999 yılında B. M. Kerefov ve R. U. Tuganov editörlüğünde yayınlanan Tornau'nun Çerkesya'daki Gizli Görevi adlı kitabın yeni baskısı olan bu çalışma, önceki çalışmada yer alan “Bir Kafkas subayının anıları” ve “İmparator Nikolay Pavloviç (Eski bir Kafkas subayının otobiyografik öykülerinden)”, Çerkesya ve Abhazy'a'daki yaşamı ve faaliyetleriyle ilgili arşiv materyallerine; “1832 Çeçen Seferi”, “Şamil'in İsyanı. Dağıstan, 1843” adlı eserleri eklenerek desteklenmiştir. Kitap ayrıca, tarihçi G. A. Dzidzarya'nın Kafkasya tarihçiliğinde ilk kez Abhazlar ve Adigeler (Çerkesler) topraklarında Çarlık hükümetinin özel bir görevini yürüten Rus subayının edebi, askeri, siyasi ve diplomatik faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyan ünlü monografisi “F. F. Tornau ve 19. yüzyılın Kafkasya materyalleri” ni de içermektedir.

**История черкесских мамлюков.
Султанат Малика Ашрафа Абуль-Нафа
Саифа аль-Дина Каитбая Махмуди
Захири. (Çerkes Memlükleri Tarihi. Malik
Eşref Ebul-Nefa Seyfüddin Kaytbay
Mahmudi Zahiri'nin Sultanlığı)**

İbn İlyas, Çev. Karalbi A. Malbakhov
Kabardey-Balkar Devlet Üniversitesi,
408 s.

Nalçik, 2022

İbn İyas'ın (1448-1524) “Çerkes Memlükleri Tarihi” adlı eserinin Rusça'ya yapılan ilk çevirisi olan bu baskı, İnsani Araştırmalar Enstitüsü Kaynak Çalışmaları Bölümü Başkanı, Tarih Bilimleri Adayı Karalbi Malbakhov tarafından tercüme edildi. İlk cilt, Mısır'ı 30 yıl boyunca yöneten ve Leonardo Da Vinci ile ilişkilerini sürdüren Burcid hanedanının Çerkes sultanı Kaitbay'a adanmıştır. Leonardo Da Vinci, Mısır sultanının sarayını birden fazla kez ziyaret etmiş ve daha sonra bu ziyaretlerini el yazmalarında anlatmıştır. Bu arada, çevirinin yazarı “Mısır sultanı” gibi bir tanımlı hoş karşılamıyor: “Suriye, Irak'ın bir kısmı, Mekke ve Medine'yi içeren bir bölgeydi.

**Адыгэ Идэ. Золотое Шитье Черкесов
(Adige Yide. Çerkeslerde Altın Dikiş İşleme
Sanatı)**

Madina Musovna Ivanokova (Dokşokova)
Издательство М. и В. Котляровых, Nałçık,
2018,
472 с.
ISBN 978-5-93681-112-8

Yayın, Çerkes altın dikiş işlemeciliğinin tarihine değinmekte, altın, gümüş ve ipek ipliklerle yapılan çeşitli işleme yöntem ve tekniklerini, dokuma ve el dokumacılığının özelliklerini incelemektedir. Kitap 1000'den fazla illüstrasyon içeriyor: müze fonlarından ve özel arşivlerden fotoğraflar, çizimler, şemalar ve Çerkesçenin iki lehçesinde terimler sözlüğü. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Ulusal Müzesi, Adigey Cumhuriyeti Ulusal Müzesi, özel koleksiyonlar ve çizimlerden altın işlemlerin fotoğrafları Janna Şogenova tarafından özellikle bu baskı için çekildi. Nakış, dokuma ve el dokuması için geometrik desen şemaları yazar tarafından yapılmıştır. Geometrik desen koleksiyonunun oluşturulmasında kaynak olarak, müze ve özel koleksiyonlarda bulunan, yerli ve yabancı, XIX-XX. yüzyıllara ait Çerkes altın işleme eserleri kullanılmıştır.

Kitap, Çerkes altın işlemeciliğinin tarihini ve gelişimini, en önemli özelliklerini izler. Altın işlemenin tarihsel ve karşılaştırmalı açıdan analizi, yazarın Çerkeslerin çok yönlü altın işleme sanatının en üst düzeyini ve mükemmelliğini, Rus ve yabancı müze ve özel koleksiyonlardan çok sayıda eser örneği ile doğrulanan nakışçıların eşsiz becerisini göstermesine olanak tanır. Yazar, Çerkes altın işlemeciliğinin sistematize edilmiş terimlerini restore ederek yayınlamış ve bir terimler sözlüğü derlemiştir.

